Ocak - Şubat 2019 Yıl 25 Sayı 105 Fiyatı 80 TL. ISSN 1300-4174

Yeni Türkiye

bu sayıda **105**

ilk dönem türkçe islâmî eserler özel sayısı-I

TUNCER GÜLENSOY / ÖZEN YAYLAGÜL ÜSTÜNEL / SERDAR ARHAN / HALİT KARATAY / KAMİL VELİ NERİMANOĞLU / ŞAKİR İBRAYEV / ZEHRA SAĞ / AHMET N. ÖZDAL / ZUBAİDA SHADKAM / MUKADDER GÜNERİ / OSMAN KABADAYI / EMRAH BOZOK / LİNDİTA XHANARİ (LATİFİ) / FERRUH AĞCA / OSMAN MERT / BAHATTİN ŞİMŞEK / HAKAN ÖZDEMİR / ŞAHRU PİLTEN UFUK / MUSTAFA LEVENT YENER / ERKAN HİRİK / YAVUZ KÖKTAN / ELİF KÜÇÜKER / MERYEM DOYGUN / GÜLŞAH TOPUZ / NURŞAT BİÇER / YAKUP ALAN / ONUR ER / Z. UĞUR YIKAN / YUSUF SÖYLEMEZ / HACER TEKERCİOĞLU / FATİH KİRİŞÇİOĞLU / MEHMET TEMİZKAN / GALİP GÜNER / GÖKHAN ÖLKER / GÖNÜL ERDEM NAS / GATİBE VAGIFKIZI GULİYEVA / GÜZELİYE HAZİYEVA DEMİRBAŞ / CİHAN DOĞAN / ABDULLAH ELCAN / MARLEN ADİLOV / EYÜP TUGAY BAHAR / BEKİR YAVUZ PEKACAR / HARUN ŞAHİN / MUSTAFA ARGUNŞAH / NURİ YÜCE / NEVZAT ÖZKAN / NAZNAZ TAWFEK / ESİN AĞCA / AKARTÜRK KARAHAN / MUSTAFA CENGİZ / ABDULLAH EREN / FUZULİ BAYAT / ZHAMİLA ARZYBAEVA / BURABİYE RECEBOVA

Bu dergi Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmaktadır.

içindekiler

Sayı: 105

Tuncer Gülensoy İlk Dönem Türkçe İslami Eserler ve Atebetü'l-Hakayık / 7

Özen Yaylagül Üstünel Karahanlı Sahası Metinlerinde "İnsanlık" Kavramı / 11

Serdar Arhan - Halit Karatay Millî Eğitim Bakanlığı Müfredatlarında ve Ders Kitaplarında 'İlk Dönem Türkçe İslâmî Eserler' / 16

Kamil Veli Nerimanoğlu Orta Çağ Türk Edebi Dilleri: Kutadgu Bilig'den Nevai'ye / 40

Şakir İbrayev Erken Orta Çağ Türkçe Yazılı Kaynaklarda Yer Alan Öz Türkçe Arketip Kavramlar / 48

Zehra Sağ Karahanlı Devri İlk Dil ve Edebiyat Ürünlerinde Mukaddime Geleneğinin Oluşmasına Yönelik Bir İnceleme / 51

Ahmet N. Özdal İlk Dönem Türkçe Çeviri Eserler Hakkında -Bir Analiz Denemesi- / 60

Zubaida Shadkam Karahanlı Döneminde Yazılan İlk Türkçe İslamî Eserlerde Farsça Kelimelerin Kullanım Özellikleri / 66

Mukadder Güneri Bilgi Bilge Yaşam ve Sürdürebilirlilik Sözcükleri Üzerine / 75

Osman Kabadayı Kazakistan'da İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Üzerine Yapılan Çalışmalara Dair / 80

Emrah Bozok İlk İslamî Eserlerde Tuvalet Kavramı / 89

Lindita Xhanari (Latifi) Arnavutça Sözlüklerindeki İslam Terminolojisinin Özellikleri (Sorunlar ve İhtiyaçlar) / 96

Ferruh Ağca Kutadgu Bilig'de Geçen Benzetme Edatları ve sanı 'gibi' Edatı / 102

Osman Mert - Bahattin Şimşek Dışa Dönük Görevli Dil Ögelerinden /+KA/ Morfeminin Kutadgu Bilig'deki İşlevleri Üzerine / 112

Hakan Özdemir Kutadgu Bilig Üzerinden Türkçede Mekân ve Belirtme Eklerinin İlişkisi: Çuvaşça Örneği / 122

Şahru Pilten Ufuk Dil Planlaması Bağlamında Yûsuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig / 131

Mustafa Levent Yener Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları ve Türklerde Hayvan Sembolizmi / 139

Erkan Hirik Morfolojik Tekrarlı Yapılar ve Kutadgu Bilig'deki İşlevsel Görünümü / 180

Yavuz Köktan - Elif Küçüker Kutadgu Bilig'de Toprak (Yer) Kavramı / 197

Meryem Doygun Kutadgu Bilig ve Sülûkü'l-Mülûk Zaviyesinden 'Bey-Sultan' Değerlendirmesi / 207

Gülşah Topuz Kutadgu Bilig'de Yme: Anlambilimsel İşlevleri ile Sözdizimsel Kullanımları / 215

Nurşat Biçer - Yakup Alan Kutadgu Bilig'de Konuşma Eğitimi / 224

Onur Er Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Düşüncelerin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi / 233

Z. Uğur Yıkan Kutadgu Bilig'de Yer Alan Geleneksel Eğitim Anlayışı: Usta-Çırak İlişkisi Bağlamında Bir Okuma / 239

Yusuf Söylemez Kutadgu Bilig'in Modern Eğitimde Kullanılabilecek Evrensel Değerler Açısından İncelenmesi / 245

Hacer Tekercioğlu Kutadgu Bilig'i Değer Eğitimi Üzerinden Okumak ve Bunun Türkçe Eğitimi Bağlamında Yöntemsel Karşılığı / 261

Fatih Kirişçioğlu Kutadgu Bilig ve Atebetü'l- Hakâyık'ın Tasvir Fiiller Açısından Değerlendirilmesi / 267

Mehmet Temizkan Kutadgu Bilig ve Atebetü'l-Hakâyık'taki Tevhidlerle Bu Tevhidlerin Etkileri Üzerine Bir İnceleme / 275

Galip Güner Atebetü'l-Hakâyık ve Kutadgu Bilig'e Göre XI. Yüzyılda Türk Toplum Hayatında Görülen Bozulmalar / 282

Gökhan Ölker Kutadgu Bilig'de Satır Altına Not Düşülen Kelimelerin Atebetü'l Hakâyık'taki Görünümleri / 290

Gönül Erdem Nas Atebetü'l Hakâyık ve Kutadgu Bilig'deki Tema Ortaklıkları: Bilgi ve Dil Kavramları / 301

Gatibe Vagıfkızı Guliyeva Karahanlı Türkçesi Bağlamında Kutadgu Bilig ve Atebetül Hakâyık'ta Sosyal-Siyasi Leksik Birimler / 309

Güzeliye Haziyeva Demirbaş 'Divânü Lügâti't-Türk' Sözlüğünde Kullanılan Doğa Kültüyle İlgili Türk Antroponimleri / 314

Cihan Doğan Dîvânu Lugâti't Türk'teki Hapax Kelimelere Behcetü'l-Hadâyık'tan Tanıklar / 320

Abdullah Elcan Dîvânu Lügâti't-Türk'ün Söz Varlığının Altay Türkçesindeki Görünümü Üzerine / 328

Marlen Adilov Dîvânu Lugâti't-Türk'te Kıpçakça Kaydıyla Verilen Kelimelerin Çağdaş Kazakçadaki Durumu Üzerine / 338

Eyüp Tugay Bahar Divanu Lugati't-Türk'te +sI- Eki / 347

Bekir Yavuz Pekacar Divânu Lügati't-Türk ve Saha (Yakut) Türkçesinde Aile ve Akrabalık Adları / 354

Harun Şahin Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Manzum Parçalarda Yer Alan Eğitici Değerler / 365

Mustafa Argunşah İlk Kuran Çevirilerinin Dili Üzerine Bir Karşılaştırma / 386

Nuri Yüce Karışık Dilli Bir Kur'an Çevirisi ve Tefsiri / 399

Nevzat Özkan Yükünç Sözü Üzerine / 407

Esin Ağca Tarihsel Türk Dili Alanlarında ugra- Fiili / 418

Naznaz Tawfek Türklerin İslamiyetten Önce Yaptıkları Dinî Tercümeler ve Bu Tercümelerdeki Dinî Terimlerin Kur'an-ı Kerim Tercümelerinde Kullanılması / 425

Akartürk Karahan Orta Asya Kur'an Tefsiri'nin Metin Yayını ve Sözvarlığı Üzerine / 430

Mustafa Cengiz Karahanlı Dönemi Kur'an Tercümelerinde Dinî Anlamlar Kazanan Kelimelerde Görülen Semantik Değişim / 437

Abdullah Eren Dîvân-ı Hikmet'te Gariplik ve Garipler / 452

Fuzuli Bayat Fakrnâme Eserine Göre Hoca Ahmed Yesevî'nin Tasavvufi Görüşleri / 460

Zhamila Arzybaeva Dîvân-ı Hikmet'in Yeni Bir Nüshası Üzerine / 471

Burabiye Recebova Yesevi, Nevaî ve Besmele / 481

Yeni Türkiye

Yıl 25 Sayı 105
Ocak - Şubat 2019
Fiyatı 80 TL
2 Ayda Bir Yayımlanır

Kurucusu
Hasan Celâl Güzel (1945-2018)

Yüksek İstişare Heyeti
Yakup Basmacı / Justin McCarthy / Darhan Kıdırali / Hayrettin Karaman
Rhoads Murphey /Kâmil V. Nerimanoğlu / İlber Ortaylı
Sadettin Ökten / İskender Pala

Yayın Kurulu
Şükrü Halûk Akalın / Şakir Akça / İbrahim Ethem Atnur / Emin Çarıkçı / Kemal Çiçek
Abdurrahman Dilipak / D. Mehmet Doğan / Gazi Doğan / Neslihan Durak
Şenol Durgun / Gonca Bayraktar Durgun / Tevfik Erdem / Hasan Tahsin Fendoğlu
Bilgehan Atsız Gökdağ / Tufan Gündüz / C. Sencer İmer / Osman Karatay
Ahmet Kızılay / Fatih Kirişçioğlu / İsmail Köksal / Sevgi Kurtulmuş
İbrahim Özkan / Nail Öztaş / Necdet Sağlam / Sami Selçuk
Lütfi Şehsuvaroğlu / Adnan Şenel / Ömer Turan
Feyzan Göher Vural

Y.T. Yayıncılık Eğitim Ltd. Şti.
Genel Yayın Yönetmeni
Ülker Güzel

Yazı İşleri Müdürü
Murat Tazegül

Editör
Bilgehan Atsız Gökdağ

Dağıtım ve Abone Müdürü
Zülfikâr Mert

Dizgi
Ali Taştepe

Baskı
Semih Ofset (312) 341 40 75

Genel Dağıtım
DPP A.Ş.

Basıldığı Tarih
Nisan 2019

Yayın Kodu
ISSN - 1300-4174

Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi
Hacı Hasan Mahallesi Kahraman İbad Hüseyinli Sok. No: 22 Gölbaşı/Ankara
Tel: (312) 441 42 40-441 42 60 Faks: (312) 441 42 08
Web: www.yeniturkiye.com e-posta: yeniturkiye@yeniturkiye.com

Abone Şartları
Bireysel: Yıllık 450TL. Kurumsal: Yıllık 950TL.
IBAN: TR34 0006 2000 1810 0006 2946 98 - Garanti Bankası Çankaya Şb.

Yeni Türkiye hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Yeni Türkiye'den

Değerli Dostlarımız,

Bir topluluğu millet haline getiren ortak unsurların başında dil gelmektedir. Türk milleti de sahip olduğu dil sayesinde binlerce yıldır varlığını korumuş, insanlığa, medeniyete katkılar yapmıştır. İki bin yıldan bu yana takip edilen Türk diline ait söz hazineleri bazı dönemlerde Türkçeyi "imparatorluk dili" haline getirmiştir. Osmanlı Türkçesi bu sıfatı fazlasıyla hak etmektedir.

Türkler 8. yüzyıldan itibaren İslâm dinini küçük gruplar halinde benimsemeye başlamış olsalar da esas kabul kitlesel olarak 10. yüzyılda gerçekleşmiştir. Karahanlıların Müslüman olmasıyla İslâmiyet, bozkırlarda yaşayan Türk boylarına kadar yayılmıştır. Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin temellerinin atıldığı 11. yüzyılda Gazne ve Kaşgar'da; sonraları 14. yüzyıla kadar Harezm, Altınordu, Mısır ve Anadolu'da; Karahanlı, Harezm, Kıpçak ve Oğuz Türkçesiyle çok sayıda İslâmî eser yazılmıştır. Bu dönemde İslâm medeniyeti dairesine ait temel eserler Türkçeye tercüme edilmiş veya çalışmaların ilham kaynağı olmuştur. Bu yüzyıl aralığında yazılan eserler Türk milletinin farklı kollarının ortak eserleridir. Mesela 11-12. yüzyıllarda kaleme alınan bir Kutadgu Bilig, bir Atebetü'l Hakâyık bugün Çin'de, Kazakistan'da, Özbekistan'da Anadolu'da yaşayan bütün Türklerin müşterek kültürel mirasıdır. Bu yüzden söz konusu eserler üzerinde sadece Türkiye'de değil diğer Türk ülkelerinde de çok sayıda araştırmanın yapıldığı bilinmektedir.

Türkoloji Avrupa ve Rusya'da iki asırlık bir geçmişe sahip olsa da ülkemizdeki tarihi 100 yıl önceye gider. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı Devletinde Dünya Türkolojisiyle irtibatlı birkaç kişiden biri olan Necip Asım Bey, başlangıçta Harbiye Mektebinde Fransızca öğretmeni olarak görev yapan bir subaydır. 19. Yüzyılın sonu ve 20 yüzyılın başlarında Türk tarihi ve dili alanında ortaya koyduğu eserlerle Türkiye Türkolojisinin temellerini atmıştır. İlk dönem Türkçe İslami eserlerimizden biri olan Atebetü'l Hakayık'ı ilk defa bilim dünyasına 1906 yılında Necip Asım Bey tanıtır. Macaristan'da yayınlanan Kleti Szemle Dergisindeki tanıtım yazısının ardından Necip Asım Bey 1918 yılında Hibetü'l Hakayık adıyla eserin ilk bilimsel neşrini gerçekleştirir. Atebetü'l Hakayık'ın bu neşrinin 100. yılı anısına UNESCO tarafından 2018 yılı "Atebetü'l Hakâyık Yılı" olarak ilan edilmiştir. Bu münasebetle Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi Ankara'da 28-30 Haziran 2018 tarihlerinde "Atebetü'l Hakâyık ve İlk Dönem Türkçe İslamî Eserler Sempozyumu" adlı uluslararası bir organizasyon düzenlemiştir.

Karahanlı Türkçesine ait; Atebetü'l-Hakâyık, Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugati't-Türk, Divan-ı Hikmet, Kur'ân Tercümeleri, Harezm Türkçesine ait; Kısasü'l-Enbiya, Mi'rac-name, Mu'inü'l-Mürid, Muhabbet-name, Nehcü'l-Feradis, Kur'ân Tercümeleri. Kıpçak Türkçesine ait; İrşadü'l-Müluk ve's-Selatîn, Kitab fi'l-Fıkh bi-Lisani't-Türkî, Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkandî, Kitab fi'l-Fıkıh. Eski Oğuz Türkçesine ait; Behcetü'l-Hadāik fî Mev'izetü'l-Halāik, Kudūrî Tercümesi, Ali'nin Kıssa-i Yūsuf'u, Kitāb-ı Güzîde, Kitāb-ı Gunya, Kitab-ı Feraiz. Oğuz Türkçesinin ilk dönemlerinde

dini-tasavvufi tarzda eserler veren Hoca Ahmet Fakih'in Çarh-nâme ve Kitâbu Evsâf-ı Mesâcidi'ş-Şerîfe adlı eserleri, Yunus Emre'nin Divanı ve Risaletü'n-Nushiyye adlı mesnevisi; Şeyyad Hamza'nın Yusuf u Züleyha mesnevisi, Kur'ân Tercümeleri ilk dönem Türkçe İslamî eserlerin başlıcalarıdır. 11-14. yüzyıllar arasında yazılan ve Türk milletini ortak fikirler, düşünceler, inançlar etrafında birleştiren bu eserlerin dil, tarih, edebiyat, eğitim, felsefe, ilahiyat gibi farklı alanların yöntemleriyle değerlendirildiği sempozyumda sunulan bildirilerin büyük çoğunluğu dergimizin 105 ve 106. sayılarında yer almaktadır.

Dil, tarih, kültür, eğitim, ilahiyat gibi farklı alanların yöntemleriyle değerlendirildiği makalelerde ilk dönem Türkçe İslami eserlerin Dünya Türklüğünün müşterekleri olduğu, ortak fikirler, düşünceler, inançlar etrafında bizi birleştirdiğine dikkat çekilmiştir. Yeni Türkiye Dergisi Türkiye'nin kültürel diplomasisinin en önemli ayaklarından biri olarak gördüğü İlk dönem Türkçe eserlerimizin aynı zamanda Türklerin yaşadığı 10 milyon km²'lik alanda en kuvvetli yumuşak gücümüzü oluşturduğuna da inanmaktadır. Türkiye Türk dünyası ilişkilerinde kalıcı millî politikaların belirlenip uygulanmasında kültür temelli stratejilere kaynaklık edecek söz konusu eserler aynı zamanda yerli ve millî insan sermayemizi besleyecek ana damarlardan biridir.

Dil, tarih ve kültür temelli stratejik yaklaşımların sağlam ve kalıcı millî politikaların belirlenmesindeki önemine inanan Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi ve Yeni Türkiye Dergisi ülkemizin bölgesel ve küresel güç olmasına yönelik 2023, 2053 ve 2071 hedeflerine giden yolda kültürel ve inanç kodlarını ortaya çıkarmak için faaliyetlerini sürdürmektedir. Yeni Türkiye Dergisi, her sayısında tarihî derinliğe ve coğrafi genişliğe sahip genel Türklük alanından damlalar sunmaktadır. Gönül ve kültür coğrafyamızı kucaklayan millî stratejik hedeflere yönelik yeni sayılarda buluşmak dileğiyle....

Selâm, sevgi ve saygılarımla...

Ülker GÜZEL

Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları ve Türklerde Hayvan Sembolizmi

Mustafa Levent Yener*

İslâmî Türk Edebiyatının en önemli yapıtlarından olan Kutadgu Bilig, eski Türk inançları ile İslâmiyet arasında bir köprü oluşturur. Kutadgu Bilig'de araştırmacılar tarafından belirlenen 93 hayvan adı bulunmaktadır. Türk kültüründe hayvan sembolizminin önemli bir yer tuttuğu düşünüldüğünde, alegorik bir yapıt olan Kutadgu Bilig'de geçen hayvan adlarının sembolize ettiği değerlerin art zamanlı ve eş zamanlı bir değerlendirmeye tabi tutulması, eski Türk inanışlarının yapıta ne kadar yansıdığı; bunların İslami düşünce etkisi altında kazandıkları yeni sembolik anlamların belirlenmesi, Türk düşünce ve inanış yaşamındaki değişiklikleri ortaya koyacaktır. Hayvan adları, sembolize ettikleri değerler bakımından sınıflandırılarak yapıt için yeni bir anlamlandırma zemini oluşturulabilir. Örneğin Türk mitolojisinde at, insanın ayrılmaz dostu, savaştaki faydaları ile de kuvvet ve kudret; at sürüleri ise zenginliğin sembolü olmuştur. Kurt, türeyişin, kurtuluşun, hakimiyetin, devletin sembolü olarak karşımıza çıkar. Bu gibi hayvanların Kutadgu Bilig'de kullanıldıkları bağlam ve kısım içinde hangi değerleri kaybettiği ya da kazandığı belirlenmelidir. Bu şekilde hem Türk inanç ve mitoloji sisteminin İslamiyet'e kattıkları hem de İslamiyet'in Türk inanışlarını ne kadar etkilediği değerlendirilir. Çalışmada, Türk yaşayışı ve düşüncesinde büyük yer tutan hayvanlar hakkında bakış açıları genişletilecektir. Bazı hayvan sembollerinin Türklerin daha sonradan girdiği kültür ve yaşadıkları coğrafyalarda karşımıza çıktığı da bilinmektedir. Bu anlamda, Kutadgu Bilig'deki hayvan adları ve sembolize ettikleri değerler, bir karşılaştırmaya tabi tutulmalıdır. Örneğin arslan figürünün Budizm'den sonra ortaya çıkmaya başlaması, kimi yerlerde hakimiyet sembolü olarak kurdun yerini alması kültürel bir değişmeye de işaret eder.

Bozkır Hayvan Sanatı

İslam etkisindeki Türk edebiyatının en önemli yapıtlarından biri olan *Kutadgu Bilig*, yazıldığı dönem ve şartlar itibariyle bir geçiş dönemi metni olarak kabul edilebilir. Bu dönemde kitleler halinde İslâm'a geçildiği düşünülse de Budizm, Hristiyanlık ve ata dinlerine inanmaya devam eden bir Türk kitlesi de bulunmaktadır. *Kutadgu Bilig*, bu anlamda aslında hem eski Türk inançlarının ve geleneklerinin hem de yeni girilen kültür çevresinin özelliklerini yansıtır. Bir siyasetname niteliğinde, didaktik ve simgesel bir yapıt olarak değerlendirdiğimiz *Kutadgu Bilig*'in Türk kültürünün mitolojik ve geleneksel simgelerini yansıtacağı muhakkaktır. Bugün bile bozkır yaşam tarzına özgü davranış, inanç ve düşüncelerimizin izlerini sanatımızda ve günlük yaşantımızda gördüğümüze göre bu durum, doğaldır da.

Yeniçağ öncesinde Avrasya bozkırları en önemli medeniyet merkezlerindendir. Bu coğrafya, bazen birbirine bağımlı olarak ilişkiye giren üç ekonomik sisteme bölünmüştür. İki ana sistem; yerleşik tarım ve göçebe çoban ekonomileridir. Bir başka ekonomik sistem de ormanlardaki avcı ve toplayıcı kültürlerdir. Ormanlardaki avcı ve toplayıcı kültürler, askerî ve siyasî olarak daha az öneme sahip olsalar da bu kültürler kürk ticareti nedeniyle ekonomik olarak daha önemlidirler. Ormanlık alanlar, bozkır kavimlerinin doğdukları yerlerdir ve bozkır kültürünün şekillenmesinde önemli bir unsur olarak rol oynarlar. Bozkır halklarının dini uygulama

(*) Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. mlyener@comu.edu.tr

inançlarının yansıması olan Şamanlık, köklerini bu büyük ormanlardan alır (GOLDEN, 2002, s. 19).

Göçebe dünyasının temel ekonomik etkinliği hayvancılıktır. Bu kültürün yaratıcıları olan göçebeler, önceden belirlenmiş bir dizi otlakta, mevsimlik bir hareketlilik içindedir. Bu, hem tarım hem de hayvancılıkla uğraşan topluluklar arasındaki yerleşik hayvan yetiştiriciliğinden türediği anlaşılan bir üretim biçimidir (GOLDEN, 2002, s. 21).

Coğrafi şartlar gereği ortaya çıkan çobanlık ve hayvan besiciliğinin temeli at ve koyundur. Bu aynı zamanda sosyal hayatın da temelini oluşturur. MÖ 2500'lerde Afanasyevo kültüründe koyun kemiklerinin yanı sıra at kemikleri de bulunmuştur. Harezm'de Kelteminar kültüründe MÖ 3000 yılına ait yaban domuzu, geyik ve kaplumbağa kemikleri bulunurken koyun ve sığır kemikleri bulunmamıştır. Öküz, sığır gibi hayvanlar bozkır şartlarına uygun hayvanlar değillerdir. Bu nedenle, Hun çağına ait tasvirlerde öküz, inek, boğa gibi hayvanlar bulunmaz; ancak sonraki dönemlerde at ve koyunun yanında sığır, katır ve deve gibi hayvanlar da görülmeye başlanır (KAFESOĞLU, 1995, s. 304-305).

Aslında bozkır ekonomisi sanıldığından daha karışıktır. Göçebeler hayvancılık, toplayıcılık, tarım, madencilik ve ticaretle uğraşırlar; ancak temel ekonomik etkinlik hayvancılıktır ve diğerlerinden kolaylıkla vazgeçilebilir. Sığır, yak öküzü, koyun, keçi, deve, at ve koyun yetiştiriciliği yapılır. Bu hayvanların arasında en değer verileni attır ve sahibi aşka yakın tutkuyla bağlıdır ata. Eğer fakir değilse her bireyin birden fazla atı bulunur (ROUX, 2006, s. 48).

Göçebe kültür, *bozkır sanatı* ya da *bozkır hayvan sanatı* olarak adlandırılan bir sanatın gelişmesine yol açar. MÖ II. yüzyılda maden işçiliğinin ve birinci yüzyılda hayvancılığın gelişmesi bozkır sanatının gelişiminde büyük rol oynamıştır. Göçebeler, hiçbir şeyi olduğu gibi taklit etmemiş, özgün bir üslup yaratmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuşlardır. Soyutlamalarla birlikte insan ve hayvan figürlerini kullanmışlar, hayvanları üstün ve yüce varlıklar olarak betimlemişlerdir. Hayvancılığın ekonomideki önemi bozkır halklarının hayvanlarla ilgili özel ve güçlü figürler yaratarak bu figürleri sanatla ifade etmelerine yol açmıştır. Hayvan, bozkır anlayışına göre yüce ve üstündür; çünkü göğe yükselir, koku alır, suya dalar... Bu gibi yetenekleri onları mükemmel kılar. Ruhlar, tanrılar, insanüstü olan her şey, hayvan biçimciliğiyle ilişkilidir. Bu yaşam biçimi ve buradan kaynaklanan anlayış, Avrasya bozkırlarında yaşayan halkların dinlerinde de etkilidir. Bozkır halklarının İslam'a geçişlerinin bozkır sanatı ve anlayışını öldürdüğü söylense de İslamiyetten sonra bile bunların etkilerinin sürdüğü bir gerçektir. Çağlar geçse de dinler değişse de bozkır değer ve inanç sistemi bir bütün olarak korunmaya devam eder (ROUX, 2006, s. 52-60).

İlk olarak Hunlarla birlikte anlatılmaya başlanan Türk tarihi, MÖ XII. yüzyıldan daha eskidir. Orta Asya'da atlı göçebe kültür olarak gelişen Türkler, yüzyıllar boyunca gelenek ve törelerini koruyarak varlıklarını sürdürürler. Atlı kültürün Minussinsk bölgesinde ve Altaylarda Mayamir bozkırında geliştiği bilinir. Saka adıyla anılan kavmin Altay ve Tanrı Dağları bölgesinde hayvan üslubunu geliştirdiği düşünülür. Bu anlamda hayvan üslubu, Altaylarda doğup gelişmiştir. Türklerin sanat anlayışı sadece görsel yapıtlarla sınırlı kalmayıp onların sözlü anlatım ve edebiyat alanındaki mitolojilerine, masal, destan ve daha sonra yazılı edebiyatlarına da yansımıştır. Bunun ilk örneği olarak Oğuz Kağan Destanı gösterilebilir. Oğuz Kağan, hayvan ata olarak kabul edilmiş ve kutsal sayılmış hayvanların bazılarının özelliklerini kendi bedeni üzerinde toplamıştır (ÖZKARTAL, 2012, s. 59-60).

Sembolizm, "Büyük Türkçe Sözlük"te şu şekilde tanımlanır: "Olayları yorumlamaya veya inançları anlatmaya yarayan simgeler sistemi, simgecilik". *Kutadgu Bilig*'de alegorik

bir üslubu tercih eden *Yusuf Has Hacib*; siyaset, eğitim, ahlâk gibi birçok konuda sembollere başvurmuştur. Doğrudan bir anlatım yerine semboller üzerinden kurguladığı yapıtında sembolik anlam ve değerleriyle birlikte hayvan adlarından da yararlanır.

Bozkır hayvan sanatında, mitolojik ve destansı metinlerde ve Türklerin geleneksel inancında yeri olan hayvanlar; Kutadgu Bilig'de kimi zaman eski değerlerin, kimi zaman da içine yeni girilen kültür çevresinin bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Kutadgu Bilig'de yetmiş dokuz hayvan adı 395 defa kullanılmıştır" (BOZKAPLAN, 2007, s. 1110). Deniz Abik tarafından hazırlanan "Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları" adlı çalışmada doksan üç hayvan adı tespit edilmiştir ve otuz iki kuş adı farklı sıklıklarla en çok kullanılan hayvan adı olarak belirlenmiştir. Kuşlardan sonra yirmi binek ve yük hayvanı adı gelir. Kutadgu Bilig'de on bir av ve yaban hayvanı adı ile on bir evcil hayvan adının geçtiği Abik tarafından bildirilmektedir. Bunların dışında, sekiz vahşi hayvan adı, dört sinek ve böcek adı, üçkürk hayvanı adı, üç sürüngen adı geçmektedir. Kullanım sıklığı bakımından değerlendirildiğinde seksen kez kullanılmalarıyla binek hayvanları ve yük hayvanları en çok adı geçen hayvanlardır. Evcil hayvan adları elli beş kez kullanılmış, kuş adları da kırk altı kez kullanılmıştır (2009, s. 30).

Sembol Olarak Kutadgu Bilig'deki Hayvanlar

Bu bölümde, Kutadgu Bilig'de geçen hayvan adlarının Türk kültüründeki sembolik ifadeleri hakkında bilgi verilecektir. Hayvan adları, bu çalışma için On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde geçen hayvanlarla sınırlandırılmıştır. Takvimde kullanılan *sıçan* ve *tavşan* dışındaki bütün hayvanlar Kutadgu Bilig'te geçmektedir. On İki Hayvanlı Takvimde geçen hayvanlara ek olarak *böri, deve* gibi sosyal ve ekonomik yaşamda önemli olan başka hayvanlar da çalışmaya dahil edilmiştir.

Adığ "Ayı"

Orman kültü, Türkler ve çevrelerindeki topluluklardaki *ayı kültü ve simgeciliğinin temelini oluşturur. Ayı, orman tanrısı* ya da *orman ruhu*nun simgesidir. *Kurt, kartal* ya da *at* kadar önemli olmasa da *ayı* bu anlamda kutsal hayvanlardandır. Erken devirlerde kurdunki gibi *ayı*nın adının da söylenmemesi, *ayı*nın da *tabu hayvan* olduğunu gösterir. Orta ve İç Asya'daki bazı Türk topluluklarında hâlâ yaşayan tözler arasında *ayı* da bulunur. Başkurtlar gibi bazı Türk toplulukları *ata* saydıkları *ayı*dan türediklerine inanırlarken Yakutlar *ayı kafatası* üzerinde ant içeler. *Adalet* sembolü olarak kuzeylilerin bayraklarında *ayı*nın bulunduğu Çin kaynaklarında yer alır. *Şaman*ların ayinlerde *gökyüzüne çıkma*ları ve *Tanrı ile iletişim kurma*larını sağlayan *yardımcı ruh*lardan birinin *ayı* olması ve *şaman elbiseleri*nde *ayı*ya ait materyallerin kullanılmasından anlaşılmaktadır. *Ayı*nın avlanarak yenilmesiyle kuvvetinin ve çeşitli özelliklerinin insana geçtiğine inanıldığı erken devir Türk sanatlarında ayı kültüyle ilgili bazı tasvirlerden de anlaşılır. İslamiyet'ten sonra daha çok *kaba kuvvet, aptallık* ve *kötü insan* simgesi olarak görülmüştür. Ayrıca astrolojik simge olarak da çok kullanılmıştır. Türk astrolojisinde gök unsuruna bağlı olarak, Küçükayı burcu bir arabayı çeken iki at ve Büyükayı burcu ise onu kovalayan yedi kurttan oluşmuştu ve Yakutlar ayın evrelerinin oluşmasını, kurt ve ayıların dolunayı yemesine bağlıyorlardı (ÇORUHLU, 2002, s. 67, 140).

*Ayı tırnağı*nın ve *pençeleri*nin *koruyucu*luğuna inanılır. Güçleri ile kış uykusuna yatmaları arasında bağlantı kurulur; ayının bu özelliğine bağlı *olarak ölümsüzlük* ya da *gençlik* algısı bulunur. Avlanan ayıların *post*larının giyilmesi, soğuk bölgelerde ısınmaya yardımcı olduğu kadar *ayının gücüyle özdeşleşme*yi de psikolojik olarak sağlamaktadır. Özellikle *postun kafa kısmı, dişleriyle birlikte savaş giysisi* olarak kullanılmıştır (KARAKURT, 2011, s. 58).

Arslan/ Esri "Pars"/ Erbüz "Sibirya Parsı"/ Tonga

Pazırık kurganlarından çıkarılan malzemelerin üzerinde de bulunan *arslan* figürü, Budizm ile yaygınlaşır. *Zafer, savaş, güç, kudret* sembolü olarak kullanılan *arslan*ın yelesi ile uzuzn saç arasında ilişki kurulmuştur. Çin kaynaklarına göre Türk hükümdarlarının bazıları *arslan*lı tahtta oturur. Batı Türklerinde *tanrısal* bir kaynağı vardır, *iyilik* ve *aydınlık* getirir. Bazı Türk topluluklarında kurt simgesinin yerini almıştır. Budizm'de *tanrı*nın sembolüdür. İyilik ve aydınlık getiren bir hayvan olarak iyilik ve kötülüğün mücadelesinde, *iyinin zaferi*ni sembolize eder. Çağatay şiirinde, övülen şahsın adalet ve gücünün zayıflardan yana olduğu anlatılırken *arslan zorbalık sembolü* olur (ÖZKARTAL, 2012, s. 66-67; TOPRAK, 2013, s. 107-109; TANSÜ & GÜVENÇ, 2015, s. 206-207).

> *Budist Türk sanatında ve diğer Budist sanatlarda aslanın beyaz, kızıl, sarı ya da kara olarak düşünüldüğünü görüyoruz. Bu renklerin bazısı muhtemelen yön ve renk simgeciliğiyle ilgilidir. Bu arada Türk sanatında kanatlı aslanların da önemli bir yer tutması göğe ait unsur olarak dikkati çekmektedir. İslamiyetten sonraki Türk sanatında aslan simgeciliği, İslamiyetten öncekinin izinde gelişmiştir. Yeni birtakım tasavvurlar işin içine girmekle beraber, eski fikirler İslamla bağdaştırılmıştır. Zaten aslanın güç, kuvvet ya da koruyucu bir simge ya da taht timsali olması gibi hususlar birçok mitolojide ortaktır; örneğin aslanın kükremesi nasıl Budizm'in inananlarını uyarıyorsa, aynı husus, Hıristiyanlık ya da İslamiyet için de geçerlidir (ÇORUHLU, 2002, s. 136-137).*

Arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla *pars* Türkler tarafından eskiden beri bilinen bir hayvandır. Çeşitli malzemelerden yapılmış heykeller bulunmuştur, bazı yüzeylere yapılmış resimlerde *pars, av* için eğitilmiş bir hayvan olarak temsil edilir. Esik'te bulunan altın bir levhada *kanatlı bir pars* tasviri bulunur. Türklerin yaşadığı bazı bölgelerde *kanatlı kaplan, kanatlı pars* ve *ejder*lerin yaşadığına inanılırdı (ESİN, 1978, s. 12, 19, 23, 38)

Renk sembolizmi açısından, dünyanın dört yönü, dört hayvanla temsil edilmiştir. Uygurlarda *doğu: (mavi-yeşil) ejderha, batı: (ak) pars, güney: (kızıl) saksağan, kuzey: (kara) yılan*dır. (GABAIN, 1968, s. 107)

On İki Hayvanlı Türk takviminde *kaplan (pars) yılı* yer almaktadır. *Kaplan yılı*nda hükümdarlar birbirlerine şüphe ile bakarlar ve *makam kavgası*na girişirler. Halk arasında ise, *düşmanlık, ahid bozucu*luğu, *korku* ve *yer sarsıntısı* meydana gelirdi. Yazları sıcak ve kurak, kışlar ise uzun ve soğuk geçerek çekirge zuhur ederdi (TURAN, 1941 , s. 92).

Pars, diğer yırtıcıların bile kendisinden kurtulmaya çalıştığı *yırtıcı* ve *tehlikeli* bir hayvandır. Eski Uygur metinlerinde *pars*, Tanrıların da özelliklerini belirtmek için kullanılır, Pars başlı Manibhadra Tanrı, Budizmde sekiz komutandan biridir (TOKYÜREK, 2013, s. 243).

İrpiş kudrukı (Sibirya'da yaşayan *ak pars kuyruğu*) adını taşıyan *Utarid* gezegeni de Uygur sanatında, *bir cins tuğ* olarak gösterilir, hükümdarlara kaplan ve pars postu hediye verilir, alplar kaplan şekline girerdi. Alp-Er-Tonga'nın ve başka Türk beylerinin adı veya unvanı olan *tonga* (kaplan) *bars, irbiş* (ak pars) ve daha sonra arslan gibi yırtıcı ongunlar da, Çu döneminden itibaren alplıkla ilgili olmakla beraber, Kök Türk ve Uygur çevresinde yeni etkiler de kaydetmişlerdi: Uygur sanatında yırtıcı hayvan postu giymiş kişi resimleri, hükümdar simgesi olmuştur (ESİN, 2001, s. 91,126,140).

Türk avlanma şekillerinin en önemlilerinden birisi sürek avıdır. Sürek avı, av hayvanlarının çeşitli yollarla kovalanarak belirlenmiş bir yere toplanmasına ve böylece avlanmasına dayanıyordu. Bu avlar sırasında *atlar, avcı kuşlar, av için terbiye edilmiş çita* ve *pars* gibi çeşitli hayvanlar kullanılmaktaydı (ÇORUHLU, 2002, s. 162).

At/Aygır/Bulak/Kewel/Köçüt/Tosun

Medeniyetin dönüm noktası olarak kabul edilen *at*, Türkler için en önemli hayvandır. Sosyal ve ekonomik yaşamın temelidir.

> *At eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu (ki bu sıfatıyla özel bir kişiliğe sahiptir) ve özellikle Gök Tanrı için kurban hayvanı olarak kabul ediliyordu. At ile gök arasında şüphesiz bir bağlantı olduğu anlaşılmaktadır. Bu hayvanın gök kökenli olduğu veya göğe benzediği yolundaki düşünce, henüz milâttan önceki dönemde bile bozkırlarda yaygın olan bir inançtır. 12 Hayvanlı Takvimde at ayı haziran ayına, başka bir deyişle yaz gündönümünün olduğu aya, yani güneşin en yüksek noktada bulunduğu zamana karşılık gelir. Turfan metinlerinde, at resimleri bazen maviye, yani göğün rengine boyanmıştır (ROUX, Eski Türk Mitolojisi, 2011, s. 35).*

Şamanist törenlerde *at*, şamanın *gökyüzü*ne çıkacağı *binek* ve *kurban*lık hayvandır. Şamanın davulu da *at* olarak nitelendirilmiştir. Çoğu kere *Gök Tanrı*'nın simgelerinden biridir. Şaman, *at* yardımıyla *yeraltına* ya da öteki dünyaya geçebilir; bu nedenle ölümü de simgeler. Şamana *göğe çıkma olanağı* sağlayan *at*, *kanatlı* olarak düşünülür. Çoban yıldızının *at*ların koruyucusu olduğuna inanılır. *At*, sahibinin *yakın arkadaşı*, *zafer ortağı*, *en değerli varlığı*dır. Savaştaki işlevi dolayısıyla *kuvvet* ve *kudret* sembolüdür. *At* sürüleri ise *zenginliğin* ifadesi olarak görülür. *Su* ve *gök* unsurlarıyla birlikte düşünülerek *kanatlı atlar* tasarlanmıştır. *At*lara verilen önem ve göksel olduğu düşüncesi Budizm'de de devam eder, burada *at* artık Buda'nın sembolüdür. İslamî etki altında ise Hz. Muhammed'in, Hz. Ali'nin *at*ları beyaz olarak düşünülmüş ve böyle betimlenmiştir (ÇORUHLU, 2002, s. 141-142).

At, *sadık bir dost* olarak sahibini ölümden kurtarır; *kahramanı maddî* ve *manevî* olarak *uçurur*. Bu nedenle önemli kahramanlar hep atlarıyla birlikte anılır: *Köroğlu* ve *Kırat*, *Manas* ve *Ak Kula*, *Kazan Bey* ve *Konor*, *Battal Gazi* ve *Aşkar* bunlara örnek gösterilebilir (DOĞAN, 2001 , s. 616-617). Kırk günde büyüyen Oğuz Kağan ata biner, at sürüleri güder ve avlanır. Bu şekilde küçük yaşta ata binmenin öğretildiği anlatılır. Ayrıca Oğuz Kağan'ın at sürüleri gütmesi onun yönetici olarak yeteneğini gösterir; çünkü hareketli ve dinamik bir sürüyü idare edebilmektedir. Destanda ganimet olarak diğer her şeyden eşya olarak bahsedilirken atın ayrıca zikredilmesi ata verilen değeri sembolize eder (GÜVEN, 2003, s. 83-84). Türk anlatılarında "*at*; çaba, *güç*, özgürlük, *zarafet*, *hareket*, *zekâ*, *enerji*, *hız*, *verimlilik* ve *kavrayışın* sembolü" olarak kullanılmıştır; bununla birlikte (GÖKÇİMEN, 2010, s. 171) İslamiyet'in kabulünden sonra, Anadolu'da *at*a verilen önem azalmamıştır. Anadolu sahasından derlenen türkülerde *atın*; *doğruluk*, *murat*, *neslin devamı*, *iyi haber* anlamlarını çağrıştırdığı belirlenmiştir. Türkülerde *at*, *bir* üstünlük *vesilesidir*, *pazara* çekilen ya da *tavlaya bırakılan at sahibinin* ölümünü gösterirken, *atın kişnemesi yas* ile ilişkilendirilmiştir (YILMAZ, 2011/2, s. 230-231).

Böke

Türklerde erken dönemlerde *bereket*, *refah*, *güç* ve *kuvvet* sembolüdür. Ön Asya kültürlerinin etkisiyle, daha çok alt edilen kötülük sembolü olarak varlığını sürdürür. Uygur döneminde olumlu bir sembol olarak gök çarkını çeviren bir çift ejdere rastlanır. Ortaçağ metinlerinde hükümdarla birlikte *güç*, *kudret* ve *iktidar* sembolü, tasavvufî bağlamda *dünyanın insanı yolundan saptıran tuzaklarını* anıştıran bir sembol olarak kullanılır (ÇORUHLU, 2002, s. 133).

> *Kutadgu Bilig'de evren bilimine ayrılmış bir bölümde, bu sözcüğün asıl işlevi ifade bulur: "Bak, o sürekli dönen ejderhayı yarattı." Selçuklu dönemine ait resimler ile heykel ve seramiklerde, bazen bir kemerin ucunda, bazen de bir ağacın köklerinin dibinde temsil edilmektedir: uzun, yılan biçiminde bir vücudu olan ve eğilip bükülerek düğümler atan, başka bir deyişle kendi etrafında dolanan bir ejderha. Müslüman Türk kültüründe daha iyi gözlemlediğimiz farklı özelliklerinin yanı sıra, ejderhanın yılan familyasından olduğu*

anlaşılmaktadır. O, yılanların kralı olup, görevi insanları yutmaktır. Rutubet ve yer altı dünyası ile ilişki içindedir. Buna rağmen -bugüne kadar görülmedik bir şekilde- kışı yerin altında geçiren ejderha ilkbaharda dışarı çıkar ve yazın göğe yükselir: Yani ejderha "iki değerlikli", kışın yerin altında yaşayan bir hayvan ve yazın en sıcak döneminde hüküm süren tanrısal bir hayvandır. (ROUX, 2011, s. 68)

Türk mitolojisinde *bolluk*, *su* ve *bereket* ve *yeniden doğuşun* sembolüdür. *Hazinelerin bekçisi* olduğu olduğu düşünülen *ejderha, hayat ağacının da bekçisi*dir. *Savaşçı* ve *kahramanların* veya *kutsal kişilerin koruyuculuğu*nu da yapar. *Çift ejder gökyüzü* ve *evrenin* sembolü ve *düzenleyicisi* olarak tasavvur edilir. Feleği bir çift *ejder*in çevirdiği hakkında ibareler, Uygur metinlerinde geçer. *Gök ejderi, zaman* ve *mekânın simgesidir* (EĞİLMEZ & YILDIRIM, 2017, s. 383-386).

Böri / Kurt

Bir bozkır kavmi olan Türklerde *böri/ kurt*, hem sosyal yaşamda hem de dinî yaşamda önemlidir. Arkeolojik bulgular ve efsanevi anlatılar dikkate alındığında Kagnılı, Kırgız ve Köktürk kültürlerinin bir ortak kökten doğduğu açıkça görülür Türeyiş efsanesinden anlaşıldığı kadar, Köktürk ailesi bir devirde adı geçen boyları yönetmiştir. Hem Kagnılı boylarda hem de Köktürklerde *ortak ata* figürünün *böri/ kurt* olması bu ortak kültürü gösterir. Hayvan maskeleri taşıyan tözlerin ongun olarak savaşlarda taşındığı bilinir ve bunlardan biri *kurt* figürüdür. Ayrıca tarihi belgelere göre Köktürklerin ataları olan Wu-sunların bu tözü taşıdığı belirlenmiştir. Bu boy daha sonra Çin sınırlarından göç etmek zorunda kalmış ve efsaneye göre hükümdarlarının oğlunu bir *böri/ kurt* kurtarmış ve büyütmüştür (ESİN, 1978, s. 18-19). Hunlardan beri kullanılan *böri* figürü Köktürkler ve daha birçok Türk boyunun sancağı olarak kullanılmıştır (ÖGEL, 1984, s. 55).

Yazılı olmayan dönemlerden başlayarak tarih boyunca *böri/ kurt* sürekli vurgulanan bir figürdür. Bozkır topluluklarında *böri/ kurt* Türkleri korumak için Tanrı tarafından gönderilen kutsal hayvandır. Bu nedenle bir *ata, kurtarıcı, yol gösterici* olarak görülür. Askerî yapılanmada da *güç, saldırganlık* ve *düşmanı alt etme becerisi* ile örnek alınan bir varlıktır. *Kurt*, Türklere has bir savaş taktiği olan '*Turan taktiği*' veya '*Kurt Oyunu*' olarak kendini gösterir (ÇINAR, 2016, s. 1-11).

Çu döneminde *bayrak*larda resmedilen hayvanlar, yıldız takımlarını temsil etmekteydi. Uygur kağanlarının *böri* bayrağının da böyle bir anlamı olabilir. Çin astrolojisinde Batılı göçebelerin iline bağlı sayılan *Kurt yıldızı* ve onun *yer altı*nda yaşayan tarafıyla, Türklerin totemik anlatılarında *böri*nin *Kök Tengri*'nin temsilcisi ve bir ruh olmasıyla bir ilgisi olabilir. *Alplık ongunu* olarak diğer ongunların yanında *böri/ kurt* yaygın olarak görülür (ESİN, 2001, s. 89-90, 139-140).

Genellikle *gök böri* ya da *gök kurt* olarak adlandırılması *kurdun göksel* niteliği ile ilgilidir. Bir unsura, *gök* sıfatının verilmesi onun saygınlığını gösterir. *Gök renkli erkek kurt, Gök Tanrı*'nın bir simgesidir. Bu *kurt*, güneş gibi bir ışıktan ortaya çıkmıştır; bu anlatı çok eski *güneş kültü* ya da *güneş tanrısı* inanışlarının izlerini de gösterir. Bulunan tasvir ve anlatılarda hem *biçim değiştirme* hem de *koruyucu-ruh teması, hayvan mücadele sahneleri*ne değinilmektedir. İslamiyet'ten sonra *hayvan donuna girip birbirleriyle mücadele eden kamlar*ın yerini, *derviş*ler ve şeyhler alır. *Şaman, elbiselerinin başlığına bir kurt ağzı* ve *burnu* kullanılması *kurt ata* inancını yansıtır. Bozkır kavimleri ile yerleşik kavimlerin yaşayışları arasındaki fark, *kurt* simgesinde ortaya çıkar. *Kurdun, Ön Türk topluluklarında bir töz* olduğu, bir mezartaşları *üzerine yapılmış olan resimlerde bir tanrı-kurt* tasvirinin görülmesi, *gök kaynaklı* ve *hayvan-ata* simgesi olan *kurt* tasvirlerine *şaman alet ve elbiselerinin üzerinde ve kaya resimlerinde de rastlanması kurdun* önemini gösterir. Orta ve İç Asya'da ekonomileri hayvancılık ve avcılık üzerine kurulu topluluklar için *kurt*lar; en çok korkulan hay-

vanlardandır. *Fiziksel kuvvet*leri ve *yırtıcılıkları*, onlara *doğaüstü güç*ler atfedilmesine ve saygı duyulmasına neden olur. Türkler kendi hayat tarzlarıyla *kurdun* yaşama şekli arasında bir yakınlık kurmuşlardır; yarı yerleşik Türkler ile yerleşik topluluklar arasındaki mücadeleler, *kurdun* yaşam tarzını yansıtır (ÇORUHLU, 2002, s. 58, 75, 106-107).

> *Kurt dâima yol gösterici (kılavuz) olarak kabul edilir. Söylencelerde gök yeleli, gök kuyruklu olarak betimlenen Kutsal Kurt'un peşinde farklı ülkelere gidilir ve onun uyarısıyla tehlikeler kılpayı atlatılır. Şamanist inanca göre kutsal ruhların dokuz oğullarının hepsi de kurda benzer. Şaman dualarında altı ağızlı kurttan sıklıkla bahsedilir. Neredeyse tüm Türk boyları ortak bir görüşle kurttan türediklerine inanırlar. Efsâneye göre Tarduşlar'ın ataları kurt başlı bir insandır. Böylesine önem verilen kurtla ilgili değişik halk inanışları bulunur. Bozkurt dişinin cepte taşınmasının nazardan koruyacağına inanılır. Kırgız halk inancına göre, bozkırda gezerken kurt görmek uğurdur. (KARAKURT, 2011, s. 202)*

Deve/ Botu/ Titir/ Buğra

Eski Türklerde, Selçuklu ve Osmanlılarda, *halk* ve *devlet* ile benzeşmiştir. Güçlü develer yetiştirmekle de ünlü Türklerin halk edebiyatında *deve* ve *buğra* mitolojik bir motif olarak kullanılmıştır. *Deve*lerin koruyucusunun *Oysul Ata* olduğuna inanılır. Manas'ın doğumunda yapılan duada *insanları da koruyan bir ruh* olduğu anlaşılır. "Ekrem Aydar" adlı Kırgız destanında şifa olarak Allah'ın *ak deve*sinin sütünden söz edilir. Arap-Sami mitolojisinde *deve* daha önemli bir yere sahiptir. Kırgızlarda yemeklerden sonra bütün katılanlarla birlikte yapılan duada sekiz deve, sekiz gelinin hamile kalması dileği vardır. Balkanlarda "Gelinler, *deve* yavrusu gibi; kaynanalar da kart *deve*." söylemi vardır. Gün Han karısını kart bir deve, kızını küçük bir kuş, halkını saksağan yapar. Deve yaptığı eşini düşman tanıyamaz. Hıtayların ilk seremonilerinde gelin deve arabasına, damat deveye biner. Orta Asya'da *deve* yetiştirmekte uzman boylar vardır; devecilerle ilgili bilgiler destanlarda geçer. *Yedi han, yedi kurt, yediger*, Anadolu'da *yedi kör, yedi ker, yedi eşek* olarak adlandırılan *Büyük ayı yıldızı*, *yedi deve* olarak da adlandırılır. "*60 deve çeyiz*" söylemi düğün armağanlarında çeyiz miktarını anlatır. Kırgız baksıları kopuzlarını hecin devesinin derisinden yaparlar (ÖGEL, 1995).

Karahanlılarda *ata, deve* ve *arslan*dı. Onun "erkek deve" anlamına gelen adı, açık seçik şekilde bir türeyiş söylencesinin varlığını kanıtlamaktadır. Ne var ki, bu söylence kısa sürede unutulmuşa benziyor, çünkü yerini kahraman olarak *arslan* alır. *Buğra* adı ise hanedanlıkta kullanılmaya devam etmiştir. Kâşgarlı, *buğra* sözcüğünün bütün hayvanların erkeğini, özellikle boğa ve damızlık deve ile atı nitelendirdiğini belirtmektedir. *Türk ekonomisi*ndeki en önemli role sahip hayvanlardandır. Kaşgarlı Mahmut'un sözlüğünde *deve* en az altmış kez geçer. *Mitoloji ve dinî gelenekler içinde kullanılışı sınırlı*dır. Tabulaştırıldığı düşünülen *deve, kurban ritüelleri* ve *ölü için sunulan kurbanların dışında tutulmuştur. Deve eti*nin yendiğinden hiç söz edilmez, *deve eti* yemenin yasak olmuş olduğunu iddia edecek kadar ileri gidilebilir. "*Irk Bitig*"de geçen üç kehanet *deve*ye yine de belli bir rol yükler. Gökyüzüne ulaşan ve yeryüzünü ıslatıp kaplayan *devenin* salyası uyuyanları uyandırmakta ve yatanları ayağa kaldırmaktadır. Üçüncü kehanette, beyin doğumu anlatılır. Bu, bir *devenin* doğumu ve bir *tayın dünyaya gelişi ile aynı zamanda gerçekleşir. Türk sözlü geleneğinde, bu gibi aynı anda olan doğumların her zaman bir anlamı vardır ve bazen akrabalık bağları oluştururlar. Karahanlı Hükümdarı Satuk Buğra Han*'ın adı bu akrabalık ilişkisine işaret ediyor olabilir (ROUX, 2011, s. 53,59, 64-64).

Ekonomik değeri *at*a göre düşük olan *deve*, metinlerde *yük hayvanı, alplik simgesi* olarak karşımıza çıkar; *Savaş Tanrısı Kızagan Tengre*, Altaylı kamlar tarafından *kırmızı yularlı bir erkek deve sırtında betimlenir, deve* Karahanlılarda bir *hükümdarlık ongunu* olarak kabul edilir, bunun nedeni zaman zaman ka-

natlı olarak yorumlanmasındandır, bu şekilde bir *güç, kuvvet* ve *kudret* sembolüdür (ÖZKARTAL, 2012, s. 70). *Buğra*, kahramanlar tarafından töz kabul edilmiştir (TANSÜ & GÜVENÇ, 2015, s. 209-210).

Eşek/ Tağı/ Kulan

Eşek, Anadolu'da insana yakın ve yararlı bir hayvan olarak kabul edilmesin rağmen Anadolu masallarında da iyi bir motif olarak görülmez. *At*ların Türk masallarındaki yeri, her zaman kutluyken, *eşek* bir *"çiftçi hayvanı"* olarak *hoş görülmez*di. Manas Han, çiftçileri, "Yeşil eşekli yurt" olarak anar ve küçümser (ÖGEL, 1995, s. 541). Eski Uygur, Budist inancında *eşek*, canlıların ihtirasları nedeniyle hayvanlar dünyasında doğan varlıklardan biridir. Budizmde *"aptal, budala"* olarak tanımlanır (TOKYÜREK, 2013, s. 255). Anadolu masal ve efsanelerinde, *cinler* ve *mekirlerin* insanlara göründüğü biçimlerden biri de *eşek*tir. *Eşek, dik kafalı* bir hayvan olarak tasvir edilir. Nuh dönemi hakkındaki anlatılarda şeytanın Nuh'un gemisine eşek kılığında girdiği, Nuh'un bir dişi bir eşeği bir kıza dönüştürdüğü anlatılır. Dede Korkut Kitabı'nda *"utanmaz, ukala" kadınların Nuh'un eşeğ*inden geldiği söylenir (BORATAV, 2012, s. 50-75).

It/ Köpek

Türklerin *milli sembol*leri olan *kurdun* daha sonra *"köpek"* olarak adlandırılmasıyla takvimde yer almış olabilir. İslamiyet'ten sonra *kurdun vasıf ve sembolizmi yerine köpeğin vasıfları ve sembolizmi* geçer. İslamiyet'ten önce genellikle Türk topluluklarında *olumsuz* anlam taşır. Çok nadir olarak *köpeğin kutsal* olduğu görülür. Bunun Tibet ve Moğol kültürleri etkisi olduğu söylenebilir. Kırgızların *kumayık,* Başkurtların *barak* adlı saygı duydukları bir *köpek* bulunur. Maymanlar, *köpeği* ongun olarak kullanırlar; *sadakâtin, cesaretin* ve *teyakkuz*un sembolü olarak görürler. İslamiyet'te Yedi Uyurlar kıssası nedeniyle Kıtmir adlı köpek önem kazanır. *Köpek* için düşünülen olumsuzluklar takvimde kendini gösterir. *Köpek* yılında *fitne, karışıklık, savaş* ve ölüm çok olur. Doğan çocuklar, iyi özelliklere sahip olur (ÇORUHLU, 2000, s. 248; FLORİOTİ, 2014, s. 50).

Türk söylencelerinde insan yaratılırken Tanrı *köpeğe* bekçilik görevi vermiş, fakat *köpek* görevini yerine getirmemiş ve ihanet etmiştir. *Yer altı tanrısı* ya da ölüm tanrısı olarak nitelendirilebilecek *Erlik*, insanın yanına yaklaşarak onu ve eşini günah işlemeye kışkırtabilmiştir. *Köpeğe* çeşitli vaatlerde bulunarak kandırmıştır. Bu nedenle insan ve *köpek* Tanrı tarafından cezalandırılmıştır. Macarlarda ruhları, *köpek*lerin *yeraltına götürdüğüne* inanılır. Hazarlarda *köpek*lerin depremi hissettiklerine inanılır ve ölümle ilişkili olduklarına inanılır. Volga Bulgarlarında *köpek uluması uğurlu* sayılırdı. Anadolu'da köpeğin uluması iyi sayılmaz, Alevîlerde köpek *ulumas*ının yakınlarda gelecek bir ölüme işaret ettiğine inanılır. Kutlu sayılmasalar da toplumsal hayatta önemli bir yere sahip olan köpekler *avcılık, bekçilik* ve *koruma* gibi işlevlerde kullanılmıştır; bunun için cinslerinin iyi olması gerektiği düşünülür (KARAKURT, 2011, s. 196).

Genellikle *kurdun* karşısında *koyun*un konumuna benzer bir işlevdedir. *Güçlü şamanlar kurt, kartal* gibi hayvanların kılığına girerken *güçsüzler köpek* şekline girerlerdi. *Köpek*, şamanlar tarafından genelllike *yeraltına girerken* kullanılırdı. Bu nedenle *cenaze törenleri*nde *kurban* edilen *köpek*, Türk kozmolojisinde ölüm sembolüdür. Budizmde yeniden doğuş inancına göre günahkârların üçüncü kez doğduklarında dünyaya geldikleri hayvan biçimlerindendir. Hint mitolojisinde ölüler diyarının *muhafızı* ve şanssızlık sembolüdür (ÇORUHLU, 2002, s. 154-155).

Keyik/ Sığun/ Muyğak/ Ivık/ Külmiz/ Sukak

Türk mitolojisinin *kurt*tan sonraki en eski ve en önemli hayvanlarından biri *geyik-*

tir. Önemi o kadar büyüktür ki bir dönem avlanmaları yasaklanır ve avlayanın cezası ölüm olur. *Şaman törenleri*nde suretine girilen *hayvan ata* ya da *ruh*lardan biri olduğu için *şaman elbisesi ve davulu* üzerinde temsili olarak *geyik*ten bir parça bulunur. Anlatılarda kahramanların, özellikle ruhânî olanların *geyik donuna girme*sine sıkça rastlanır. *Kurban hayvanları* arasında *geyik* de sayılır. *Bolluk* ve *bereketin* sembolü, *yol gösterici, kutsal bir binek hayvanı* olarak görülür (TANSÜ & GÜVENÇ, 2015, s. 211).

Kimi yazarlara göre *geyik, yerin simgesi*dir veya onunla aynı görülmektedir, fakat bu tam kesin değildir. *"Irk Bitig"de, geyik Gök Tanrı* ile yakın ilişki içinde görülmektedir, ona *kut* vermiştir. Bunu kuşlara, insanlara ve çiftleşme döneminde çıkardığı sesi duyan herkese vermektedir. Nadiren de olsa *kara yer, geyik* ile simgeleştirilmiştir (ROUX, 2011, s. 72, 139).

Asya mitolojisinde, Kaşgarlı'nın *yil cinleri* ve *yil büke* olarak söz ettiği *rüzgâr ejderi geyik* başlı, kırmızı saçlı, yılan vücutlu, kuş kanatlı, insan elli ve ayaklı bir canavardır. Avcı bir Göktürk bir *ak geyik* avlamış, su tanrıçasını kızdırmış ve bunun karşılığında su tanrıçası insan kurbanlar istemiştir. *Su unsuru*na bağlı *geyik* ve *geyik başlı ejder Türk ve Budist Uygur ikonografisinde yaşayan bir unsurdur. Hükümdarlar, yıl boyunca çalıları yakarak üç* sürek avı düzenler ve bu avlarda atalara sunulacak *geyik*leri, *yaban sığır*larını kendisi okuyla vurur. Geyik, *bir kurban hayvanı* olarak da görülür. Türklerin düzenledikleri ayinlerde *at, koç, koyun* ve *geyik* gibi hayvanları kurban ettikleri, bunların kemiklerini yakarak ışık meydana getirdikleri bilinir. Türk töresinde her alp kendi vurduğu hayvanı, bayrağına resmeder hükümdarlar ise yalnız *sığır* ve *geyik* avlarlardı. Bu yüzden *geyik, hükümdarlık sembolü* olarak *tuğ*larda yer alır (ESİN, 2001, s. 82, 86, 94, 99, 128).

Geyik bir *av hayvanı* olarak, edebiyatımızda, *ürkeklik, kaçıp saklanma, güzellik* gibi özellikleriyle *sevgili*nin sembolü olmuştur. Ali Şir Nevayi'nin "Leyla ve Mecnun" adlı mesnevisinde, Mecnun nefsinden sıyrılıp *geyik* gibi *itaat*li bir kula dönüşmesi ile işlenir, diğer bir beyitte ise sevgilinin vahşiliği ile *yaban geyiği* özdeşleştirilmiştir (TOPRAK, 2013, s. 117). *Doğaüstü güçler*le donatılmış bir kült hayvanı olan *geyik*; Anadolu'nun eski dinlerine ait anlatılarda bir *dişi* olarak tasvir edilir ve *sihirli güçler*e sahip ustalar ve çobanlar eşliğinde görünür. Bu kişiler hayvanların bekçileridir ve *geyik*leri avlayanları çeşitli şekillerde cezalandırırlar. İslâmiyet öncesindeki *geyiğe dönüşme motifi*, İslâmiyet sonrasında da görülür Bazı evliyalar tarafından *geyik, binek hayvanı* olarak kullanılmıştır (BORATAV, 2012, s. 74)

Anlatılarda bir *av hayvanı* olarak görülen *geyik Oğuz Kağan Destanı'nda gergedanın yakal*anması için kullanılan bir tuzaktır. *Zayıflığı, narinliği ve yumuşak huyluluğu* nedeniyle ağaca, söğüt dalıyla bağlanmıştır. *Dişi bir ruh* olarak *bolluk, bereket, doğurganlık, narinlik, zayıflık* sembolüdür. Türeyiş mitlerinin başlıca hayvanlarından olan *geyik* genellikle *ak* olarak tasvir edilir; bu özelliğiyle *aydınlık, saflık* ve *ışık* sembolüdür. Deniz ruhlarından *Ak Ana*, Altay Türkçesinde *ak sözcüğünün cennet için kullanılması, tanrıların Aktu*'da oturması bu rengin *aklı, bilgeliği, dişiliği ve güzelliği* sembolize ettiğini gösterir. Bazı anlatılarda *kahverengi geyik* figürü kullanılır; bu *yeraltı*nı dolayısıyla *ölümü sembolize eder. Al geyik* figürü ise *yeri* sembolize eder. *Sevimli, hassas, çevik, içli* ve *ürkek* olan *geyik*, insandan kaçar peşinden sürüklediği insanı dermansız *bırakır. Tenhada yaşayan geyiği* avlayan iflah olmaz; *avlanmış geyiğin* gittiği ev tarumar olur. Anlatılarda aniden ortaya çıkan *geyik, kurt* gibi *yol gösterir. Mutlu sona erdirici, sevgi perisi* olarak ortaya çıkan *geyik*; *ilahi bir varlık*, Tanrı'nın elçisi olarak düşünülür. *Tasavvufî halk hikayeleri*nde ve *âşık edebiyatı*nda *kutsal hayvan* olarak çokça geçer. Türkülerde *avcıyı kendine çeken* ve *bir türlü yaklanamayan, kimi zaman avcıyı yeraltına çeken geyik motifi sıkça*

kullanılır (AYTAŞ, 1999; SEYFELİ, 2003 , s. 43-54; TANSÜ & GÜVENÇ, 2015, s. 211).

Bazı Türk ve Moğol boylarının, soylarının bu kutlu varlıktan türediğine inandıkları *sıgun/ sığın* öküz başlı, at kuyruklu olarak betimlenir. Bazı Türk ve Moğol boyları, soylarının bu kutlu varlıktan türediğine inanırlar. Soyun bir kolu *Bozkurt*'tan, diğer kolu ise *Göksığın*'dan gelir. *Bozkurt gökyüzü*nün *sığın, yeryüzü*nün simgesidir. Çoğunlukla denizden çıktığına inanılır. Sığın boynuzları, kamların en önemli simgelerindendir. Yakutlar'da *"Sıga Toyon"* adlı baltalı bir savaş tanrısı *yaratıcı bir ruh* olarak tanınır (KARAKURT, 2011, s. 252, 293).

Kültigin'in heykelinde yer alan motiflerden birinin de *dağ keçisi* olduğu ifade edilen figür, aslında *Kök-Türk* damgasıdır ve bu figür *sıgın geyik*tir. Türkçe metinlerde *sıgın geyik*, beylik simgesi olarak geçmektedir. *Sığın geyik, ölümsüzlüğün* de simgesidir (ESİN, 1979, s. 143-146). Göğün zirvesinde gün ve geceye hakim olduğu düşünülen *Müşteri (Jüpiter)* gezegenini simgelerinden biri *sıgun-kiyik*tir. *Ak geyik su unsuru*na bağlıdır, *sıgun- kiyik* Tanrı'nın hayvanıdır ve dokuz sayısı nedeniyle güneşe bağlıdır. Geyiğin de biri *gök*, diğeri *yer-suv*'a ait iki şekli vardır (ESİN, 2001, s. 31, 88).

Ḳotoz/ Uḍ/ İnek/ Öküz/ Buḳa

Boğa ve onun bir cinsi olan *kotuz* genellikle *yer unsuru* ile değerlendirilir. Bazı anlamları nedeniyle *gök unsurları* arasında da sayılır. Bazı Türk boylarının *öküz* ya da *boğa*dan türediklerinden söz edilir. Eski Türklerde özellikle *boğa* ya da *öküz alplık ongunu*dur. Erken devir Türklerinde *savaş ilahı* sayılmıştır. *Boğa* ve onun yüksek coğrafi bölgelerde yaşayan tüylü cinsi olan *kotuz, kuvvet* ve *kudret* sembolü olduğu için *hükümdar* ya da *hükümdarlık* simgesi olarak da sayılmıştır. *Yak öküzü kuyruğu* ya da *kotuz kuyruğu egemenlik simgesi* olan tuğlarda da kullanılıyordu. Bu tip durumlarda *boğa, gök unsuru* olarak düşünülür. *Yere kurban* olarak *öküz* ve *koç* cinsi hayvanların *gömülerek* sunulması onların *yer* ile ilişkilerini de gösterir. Bazen *yeraltı ilâhı Erlik* bir *boğa*nın sırtında gösterilmiştir. *Kara boğa* aynı zamanda *Erlik*'e kurban olarak sunulur. "Dede Korkut" hikayelerinde de *boğa güç, kuvvet* ve *yiğitlik* simgesidir. Hayvan mücadele sahnelerinde *boğa*nın yenildiğinin *görülmesi nedeniyle öküz yer unsuru içerisinde sayılır. On İki Hayvanlı Türk Takvimi*nin de yıl simgelerinden birisidir. *İslâmiyet*'ten sonra, tespit edilen rivayetlerde, Şamanist Yakutların boz ineği kutsal ataları arasında saydıklarını görüyoruz. Bazı boyların türedikleri *ata*nın simgesi *inek*tir. Kitanlar, *ata*larına bir *ak* ve *kara öküz* kurban ederlerdi. *Türeyiş efsaneleri*nde, Kitanların sekiz eski kabilesinin *ata*ları olmuştur (ÇORUHLU, Türk Mitolojisinin Anahatları , 2002, s. 110-111, 145-146).

Uḍ, kutlu kabul edilen bir canlıdır. Bazı Türk boyları, soylarının *inekten türediğine inanır. Uḍ Ana sığır*ları koruyan *dişi ruh*, *Uḍ Ata* ise *boğa*ları koruyan *erkek ruh* olarak düşünülür. *Uḍ Ata* bu anlamda *güç* ve *kudreti* sembolize eder. Bazı Türk kavimleri dünyanın *boğa*nın boynuzları üstünde durduğunu düşünür (KARAKURT, 2011, s. 289-290).

Teke/ Kök Teke/ Erkeç/ Elik/ Imġa/ Ḳozı/ Ḳoy

Koyun ve *beyaz koç* eski Türklerde *Gök Tanrı*'ya sunulan kurbanlardandır. Bu anlamda *gök unsuru* olarak kabul edilirler. Ancak, *koyu renk*te olanları yer ruhlarına, özellikle *matem törenleri*nde *kurban* edilirler. Bu gelenek günümüz Şamanist Türk topluluklarında da yaşamaktadır. *Gök* için düzenlenen törenlerde *beyaz koyun* ya da *oğlak* kurban edilmiş, *koyun, koç* ve *keçi*lere *gök unsuru*na atfedilen özellikler yüklenmiştir. *Ata ruhları* için ya da *kötü ruhlar*dan korunmak için kesilen *koyun, keçi* ve benzer türlerdeki hayvanlardan *koyun, On İki Hayvanlı Türk Takvimi*'ndeki hayvanlardan biridir. Zıt kavramların mücadelesinin anlatıldığı hayvan mücadelesi sahnelerinde

keçi ve *koyun* yenilen taraftır. Bu da onlara olumsuz unsur özelliği atfedilmesine neden olur. *Koç*, daha çok *gök*le ilgili sayılır ve *güç, kuvvet* ve *alplık* sembolü olmuştur. Hanedan arması olarak kullanılan *koç* ya da *dağ keçisi hükümdarlık sembolü*dür. *Dağ keçisi* için *sıgun* sözcüğünün kullanılması *geyik* ve *dağ keçilerinin av hayvanı* olarak görülmesiden ileri gelir. Bu hayvanlar *Taoculuk*taki *kutlu dağ efsanesi*ne göre *sıgun otu* yiyerek ölümsüzlüğe kavuşmuş ve bu nedenle kutsal sayılmışlardır (BORATAV, 2012, s. 150-151). Eski Türkçe bazı metinlerde *yaban keçisi, ayı* anlamına gelen *erker ay*, ifadesi geçmektedir. Ülker ile ilintilendirilmesi bu hayvanın gebeliğinin bu takımyıldız ile ilişkilendirilmesinden ortaya çıktığı düşünülebilir. Benzer hesaplamalar halen Anadoulu'da görülür (ROUX, 2011, s. 148). *Koç*, Moğollar arasında *verimliliği, bereketi* sembolize ederken, Uygurlarda *koç, cehennemdeki varlıklar arasında* sayılır (TANSÜ & GÜVENÇ, 2015, s. 214).

Türk inanışlarında lohusalara musallat olan bir ruh olduğu düşünülen *al karısı* ya da *albastı* iki şekilde görülür: *Sarı albastı* ve *kara albastı*. Her ikisinin de ortak noktası *keçi*, kedi, köpek, buzağı, örümcek veya kuş gibi donlarda kendilerini göstermeleridir (KOCA, 2017, s. 543). *Hayvan cini* olarak düşünülen *Korşak'* ın *eşek, köpek, domuz, keçi kılığına girerek geceleyin kapıları çalıp, insanları tanıdığı birisinin sesi ve kılığıyla kandırarak çağırıp kaçırdığı ve yuttuğuna inanılır, Ormanlarda yaşayan şeytânî, kötücül* varlık olduğuna inanılan *Arçura'*nın, girebildiği kılıklardan biri *keçi*dir. İslâm inanışındaki ermişlerin binekleri *dağ keçi*leri ve *geyik*lerdir (KARAKURT, 2011, s. 48, 117, 192). Yazıtlarda *koyun, zayıflık* ve *korkaklık* sembolüdür (ROUX, 2011, s. 107).

Anadolu'da derlenen türkülerde *koç, sağlıklı, güçlü erkeği, erkek sevgili*yi sembolize eder. Aşk, sevgi temalı türkülerde *koyun*, âşıkların buluşması ya da *buluşma isteğinin iletilmesi*nin, evcil ve uysal hayvanlar oldukları için *masumiyet*in sembolü olarak kullanılır, melemesi ile insanın ağlayışı arasında bağ kurulur. Türkülerde *kadının* sembolü olan *koyun* üzerinden aşık-sevgili ilişkisi çoban-koyun ilişkisine benzetilerek verilmiştir. *Kuzu*sundan *ayrı düşen koyun* sembolüyle ölüm çağrışımı yapılmıştır. *Kara koyun* genellikle *ayrılık*, ölüm nedenli *hüzün* sembolize edilir. *Koyun*un yavrusu *kuzu,* daha çok çocuğu sembolize eder. *Kuzu*nun *toyluğu, körpeliği* de sembolize ettiği görülür (YILMAZ, 2011/2, s. 234).

Tilkü

Çin mitolojisinde iyi şans, uzun ömür ve kurnazlığı sembolize eden tilki, Türklerde *hilekâr* ve *kurnaz* bir hayvan olarak bilinir. *Şaman başlığı*nda *tilki postu*nun da yer alması, şaman törenlerinde önemli hayvannlardan biri olduğunu gösterir. Altay ve Yakut Türklerinde *töz* olarak kullanılan *tilki, hayvan ata* olarak kabul edilmiştir. Anlatılarda, kendisini takip eden avcıları *yer altı*na çekmek isteyen *kötü ruhlar* arasında *kara tilki* figürü kullanılır.

Hu Hanım adıyla tanınan *gazap tanrıçası* çok merhametsiz, hiç kimseye acımayan, çok bilgili; ama bilgisini kötüye kullanan, yeryüzünde fitne çıkaran bir ruh olarak tasvir edilir. *Hu Hanım*'ın *kara tilki*, donuna girdiğine inanılır. Yeraltındaki kırk köşeli evinde yaşayan *ölüler tanrısı İrle*'nin dokuz oğlu ve bir kızı var olduğuna ve Bu kızın zaman zaman bir *kara tilki* donuna girerek yeryüzüne çıktığına inanılır. Bu kılıkta avcıları veya yolcuları peşine takan, akıllarını başlarından alan ve onları çeşitli belalara, felâketlere sürükleyen *İrle*'nin kızı böylece avcıların bitkin düşmesine, kendilerini ve hatta arkadaşlarını öldürmelerine sebeb olur. *Zina tanrıçası* olarak tasarlanan, sekiz gözlü, baştan çıkarıcı ve ayartıcı ruh *Kiştey* insanları zinaya ve evililik dışı ilişkiler kurmaya zorlar. Zinayı hoş karşılamayan Tüklerde, *Kiştey* bir *kara tilki* olarak insanlara görünür (KARAKURT, 2011, s. 147, 156-157, 187-188,). Kaşgarlı Mahmut'un "Divan"*ında kinaye olarak kız çocuklarına tilki* denildiği bildirilir. İslâmi-

yet'ten sonra Türk kültüründe *korkaklık, kurnazlık* ve *yalnızlık* özellikleriyle öne çıkar (ÇORUHLU, Türk Mitolojisinin Anahatları , 2002, s. 157). Sibirya çok eski zamanlardan beri kıymetli kürk ticareti yapan bir ülkedir. Bu kürkler arasında *tilki kürkü de önemli bir ticaret kalemidir. Harezm ve Buhara'dan büyük ticaret kervanları Kıpçak bozkırlarından Batı Sibirya'ya geçerek burada kurulan pazarlarda ticaret yaparlardı* (İNAN, 1976, s. 237). Bu açıdan *tilki* ve tilki kürkü *ticarî bir meta* olarak değerlendirilir.

Toŋuz "Domuz"

Başlangıçtan beri *domuz* yemeyen Türklerin geleneklerinde de bu hayvan *iyi bir yer tutmaz. Kötü ruhları* sembolize eden *domuz*, İslâmiyet'ten sonra da *kötü şeyleri* sembolize etmeye devam eder (ÖGEL, 1995, s. 541). Kesin bir yasakla belirlenen hayvanlar *domuz* ve *yaban domuzudur*. Bu hayvanların sadece etlerinin yenmesi değil, onlara dokunulması bile yasaktır. (BORATAV, 2012, s. 73) *Şaman dualarında* bir *canavar* olarak tasvir edilen *Erlik, sağlam vücutlu bir ihtiyar* olarak düşünülür, *yaban domuzuna* benzeyen azı dişleri ile tasvir edilir (ÇORUHLU, 2002, s. 53). *Hayvan cini* olarak düşünülen *Korşak'ın eşek, köpek, domuz, keçi kılığına girerek geceleyin kapıları çalıp, insanları tanıdığı birisinin sesi ve kılığıyla kandırarak çağırıp kaçırdığı ve yuttuğuna inanılır* (KARAKURT, 2011, s. 192). *Kurbanlık olarak domuz* ve *yaban domuzu* boğazlandığı anlaşılmaktadır (ESİN, 1978, s. 94). *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*'nde *domuz yılı* bulunur. Bu yılda kar ve soğukla birlikte *huzursuzluk*ların geldiği söylenir (ROUX, 2011, s. 148).

Yılan

Yılan eski Türk inanışlarında *yeraltı ilahı Erlik* ile ilgilidir. Bu nedenle *yılan*, ölümün ve *karanlık dünyanın* sembollerindendir. Şaman'ın *yardımcı ruh*larından biri olarak karşımıza çıkan *yılan*, Türklerde genellikle *olumsuz anlam*lar içerse de başka kültürlerin etkisiyle *olumlu anlam*lar da yüklenmiştir. Türk kozmolojisinde *kuzey* yönünün sembolü olan *yılan*, aynı zamanda *yedişer yıldızdan oluşan bir yıldız kümesi*ni sembolize eder. *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*'ndeki *yılan* yılında genelde *kıtlık* olur, *sıçan* gibi hayvanlar çoğalır, bu yılda doğan çocuklar kimi zaman *mülayim*, çoğu kez *kötü huylu* olur. İnsanlar arasında *fitne*, çekememezlik ve *düşmanlık* artar. Eski Uygur metinlerinde *aşağı* ve *kötü hayvanlar* arasında sayılan *yılan*; *günahkâr* kişilerin yeniden dünyaya geldiklerinde doğdukları hayvanlar arasındadır. Eski Uygur metinlerinde *yılan zehri, ihtirası* ifade eder. *Dört yılan* imgesiyle *cehalet*, şehvet, öfke ve *kibir* ya da vücudun *dört element*i olarak kabul edilen *su, ateş, rüzgâr* ya da *hava* sembolize edilir. İslâmiyet sonrasında, özellikle Anadolu'da Asya ve Mezopotamya kültürlerinin etkisiyle *yılan, kötülük* sembolü olarak görülmez. Mısır ve Anadolu mitolojisinde *koruyucu* özelliği nedeniyle *sağlık* sembolü olarak kullanılır. *Ejderha* ile akraba olduğu düşünülür. *Yılan*, doğudaki bozkırlarda *ejderha*dan daha üstün konumdadır. İbn-i Fadlan'a göre Bulgarlar *yılan*ı öldürmez, kendilerine zarar vermediğini düşünürler. Gardizi'nin bildirdiğine göreyse, *yılan*, Başkurtların on iki tanrısından biridir. Bozkır mezarlarının başında *yılan* görüntüsünü anıştıracak örgü şeklinde saç betimlemeleri bulunur (ÇORUHLU, 2000, s. 245; ÇORUHLU, 2002, s. 511-513; ÇATALBAŞ, 2011, s. 54-55; TOKYÜREK, 2013, s. 268-270).

İslâm etkisindeki Türk edebiyatında *yılan*, Hz. Musa'nın Firavunla karşılaşması ve asasını *yılan*a çevirmesi olayına telmihle kullanılır (TOPRAK, 2013, s. 111-112). Anadolu'dan derlenen türkülerde *yılan*, görüldüğü yerde öldürülmesi gereken, *uğursuzluk* ve ölüm sembolüdür. *Yılan*ın sesi hayra yorulmaz, *sevgilinin uzakta olması, ayrılık* gibi anlamlarda kullanılmıştır (YILMAZ, 2011/2, s. 237).

Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Ve Sembol Çözümlemesi

IV Yaruk Yaz Faslın Ulug Buğra Han Ögdisin Ayur (Parlak Bahar Mevsimini ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler) Bir bahar tasviri olan bu bölümde baharın uyanışı çiçeklerin açması, kuşların uçuşması konu edilir. Doğanın uyanışı ve canlanışı hayvanlar aracılığıyla verilir. İlk dört beyitte baharın gelişi astronomik bilgilerle anlatılır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
66.	*Yaşık yandı bolğay yana ornına, Balık kudrukından kozı burnına*	*Güneş balık kuyruğundan (hût), kuzu burnuna (hamel) kadar olan yerine tekrar döndü.* (KB, 2007, s. 24)
74.	*Kökiş turna kökte ünün yankular, Tizilmiş titir teg uçar yelgürer*	*Kökiş ve turnalar gökte yüksek sesle bağırışıyor; dizilmiş deve katarı gibi, uçup, kanat çalıyorlar.* (KB, 2007, s. 24)
79.	*Elik külmiz oynar çeçekler öze, Sığun muyğak ağnar yorır tep keze*	*Karacalar, dişi erkek, çiçekler üzerinde oynuyor; geyikler, dişi erkek, sıçrayıp oynıyarak koşuşuyorlar.* (KB, 2007, s. 25)
88.	*Ajun tutti Tavğaç Ulug Buğra Han, Kutadsu atı bersü iki cihân*	*Büyük Tavgaç Buğra Han dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun, Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin.* (KB, 2007, s. 25)

66. beyitte baharın gelişi anlatılır. Kutadgu Bilig'de sayılan aylar arasında *Balık* ve *Kuzı* da bulunur. Burada Koç burcunu göstermiştir. Hayvan simgeciliğinin yıldız adlandırmalarına yansıması görülür.

74. beyitteki turna sürüsünün özellikle *titir*e yani "dişi deve"ye (ABİK, 2009, s. 10) benzetilmesi ilginçtir. Baharın *canlanışı ve verimliliği için doğurganlık özelliği içeren titir* sözcüğü kullanılmış olabilir.

79. beyitte bahar tablosunun içinde *elik-külmiz-sığun-muyğak* sözcükleriyle *dişi* ve *erkek türleriyle geyikler* ve *karacalar* tasvire yerleştirilmiştir. *Bolluk, bereket, canlanma* mevsimi bahar tasviri içinde *bolluk, bereket* ve *doğurganlık* sembolü olana *geyik*ler ve *karaca*lar kullanılmıştır.

88. beyitte *Tabgaç Buğra Han* adı anılır ve kendisine gelenek üzere dua edilir. *Deve* ve *buğra sözcüklerinin çok nadir kişi adı olarak kullanıldığı bilinir. Tabgaç Buğra Han'ın adı*nın *deve ata söylencesini desteklediği düşünülür. Ayrıca buğra*nın Karahanlılar'da *hükümdarlık sembolü* olduğu bilinir.

V Yeti Yulduz On İki Ükekni Ayur (Yedi Yıldızı ve On İki Burcu Söyler) adlı bölümde burçlar ve aylar tanıtılır. Bu bölümde Tanrı'nın dünyayı ve gökyüzünü yarattığı söylenir. Gökyüzü sürekli döner, o dönerken yaşam da döner. Gökyüzündeki yıldızları yaratan da Tanrı'dır. Yıldızların bazıları süs, bir kısmı klavuz bir kısmı da öncüdür. Gezegenler sayıldıktan sonra on iki burç sayılır. Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönemde ay merkezli sistemden güneş sistemli merkeze geçildiği anlaşılmaktadır (BAYAT, 2007, s. 300).

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
139.	*Kozı yazkı yulduz basa uḍ kelir, Erentir kuçık birle sançu yorır*	*Hamel bahar yıldızıdır, sonra Sevr gelir; Cevza ile Seretân dürtüşerek yürür.*
140.	*Kür arslan bile koşnı buğday başı, Basa ülgü boldı çadan ya işi*	*Bak, Arslan'ın komşusu Başak'tır; sonra Akrep ve Yay'ın arkadaşı Terazi gelir.* (KB, 2007, s. 30)
141.	*Basa keldi oğlak könek hem balık, Bular tuğdı erse yarudı kalık*	*Bundan sonra Cedi, Delv ve Hût gelir; bunlar doğunca, gök yüzü aydınlanır.* (KB, 2007, s. 30)

139. beyitte geçen *Kozı-uḍ-erentir-kuçık* sözcükleri burçlara karşılık gelir. Hayvan simgeciliği *Koç burcu* olarak karşımıza çıkar.

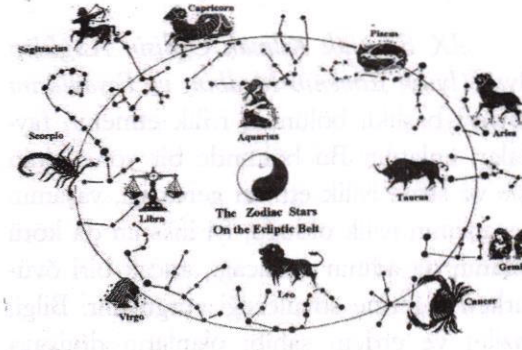

(AVCI, 2013)

140. beyitte burçların dizilişileri verilir. Yukarıdaki astroloji haritasına bakılıp *Terazi burcu* ortaya alınırsa sağdaki iki burç *arslan* ve *başak*tır ve bunlar birbirlerine komşudur. Soldaki iki burç ise *yay* ve *akrep*tir.

141. beyitte yine *oğlak* burcunda hayvan simgeciliğinin yansıması görünür.

VII Til Erdemin Münin Asıgın Yasın Ayur (Dilin Meziyetini ve Kusurunu, Faydasını ve Zararını Söyler) başlıklı bölümde din meziyet ve eksikliklerini anlatır. Bir önceki bölümde bilgi, anlayış ve erdemin yararları ve önemi anlatılmıştır. Bu bölümde dilin önemini anlatır. Dil; bilgi, akıl ve anlayışın tercümanıdır. İnsanı mutlu eden de mutsuz eden de dilidir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
164.	*Til arslanturur kür eşikte yatur, Ayâ evlig er saḳ başınnı yeyür*	*Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer.* (KB, 2007, s. 33)

"İnsanı yücelten de insanın başını götüren de dildir." iddiasından sonra 164. beyitte dil, *arslan*a benzetilir. *Arslan, yırtıcılık* yönüyle dille ilişkilendirilmiştir. Ev sahibi dili kullanan kişidir, dil o evin beşiğinde yatan *arslan*dır. *Arslan*ın, kükreyerek insanları uyandırması sembolünden yola çıkarak *dil,* doğru kullanılırsa mutluluk verecektir; ancak yanlış kullanılırsa belki de dünyanın en yırtıcı hayvanı olarak *arslan,* yani *dil,* konuşana zarar verir. Ayrıca *akıl* ve *dil*in Tanrı tarafından bahşedilen şeyler olması da Tanrısal bir varlık olan *arslan* ve *dil*in ilişkilendirilmesine neden olur. Dolaylı olarak *güç* sembolü olarak kullanılmıştır.

IX Edgülük Ḳılmaḳ Ögdisin Asıglıḳın Ayur (İyilik Etmenin Medhini ve Faydalarını Söyler) başlıklı bölümde iyilik etmenin faydaları anlatılır. Bu bölümde bir yöneticinin işle ve sözle iyilik etmesi gerektiği, yaşamın kazancının iyilik olduğu, iyi insanın da kötü insanın da adının anılacağı, ancak biri övülürken diğerine sövüleceği vurgulanır. Bilgi, fazilet ve erdem sahibi olanların dünyaya hükmedeceği, Alper Tonga gibi adının tüm dünyaya yayılacağından söz edilir. Bilgelik ve beylik asalettir, bu meziyetlere sahip olmayanlar hayvan sürüsüdür.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
284.	*Miŋ erdem kerek bu cihân tutġuka Kür arslan kerek bu ḳulan basġuka*	*Bu cihana hâkim olmak için, bin türlü fazilet gerek; yaban eşeğini alt etmek için, arslan olmak gerek.* (KB, 2007, s. 43)

284. beyitin ilk mısrasında, dünyaya egemen olmak için bin *erdem* sahibi olmak gerektiğinden söz edilir. Önceki beyitlerde *erdemsiz* ve *bilgisiz* kişilerin *hayvan sürüsü* ya da *yaban hayvanı* olduğu söylenmektedir. İkinci mısrada *ḳulan -arslan* imgeleri kullanılmaktadır. *Arslan, güç, cesaret* ve *kudret açısından hükümdarlık* sembolüdür. *Ḳulan* ise *sıradan insan*. "Oğuz Kağan Destanı"nda *yaban eşeği* avı, Manas Destanı'nda *eşeğin* ve dolayısıyla *çiftçi*nin aşağılanması bilgilerinden yola çıkarak *yönetilen* ve *sıradan insan* sembolü olarak *ḳulan,* bir *av sahnesi içinde kullanılmıştır. Güç ve iktidara sahip olan faziletli ve bilgili insan* sembolü olarak *arslan, sıradan insan* olarak *ḳulanı avlayacak; yani üzerinde egemen olacaktır.*

X Bilig Uḳuş Erdemin Asıgın Ayur (Bilgi ile Aklın Meziyet ve Faydalarını Söyler) başlıklı bölümde insanın akıl ile yükseleceği, bilgi ile büyüceği ve bu ikisiyle itibar göreceği vurgulanmıştır. *Akıl*, beyliğin, *asaletin*, dünya hakimiyetinin aracıdır ve insanı insan yapan akıldır ana fikri üzerinde durulur.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
313.	*Bilig baylıġ ol bir çıġay bolġusuz, Tegip oġrı tevlig anı alġusuz*	*Bilgi, hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir; hırsız ve dolandırıcının ona eli erişemez ve alamaz.*
314.	*Kişen ol kişike bilig hem uḳuş, kişenlig yaraġsızka barmaz üküş*	*Bilgi ve akıl insan için bir köstektir; köstekli olan, yakışıksız şeylere pek gitmez.*
315.	*Sevügrek atın er kişenlig tutar, kereklig atın kör küdezlig tutar*	İnsan çok sevdiği atını köstekli tutar; lüzumlu atını *muhafaza altına alır.*
316.	*Kişenlig küremez kerekçe yorır, Tuşaġlıġ yıramaz tilekçe barır*	*Köstekli olan kaçamaz, istenildiği kadar yürür; bukağılı olan uzaklaşamaz, istenilen yere kadar gider.* (KB, 2007, s. 46)

313. beyitte, bilgi ile servet ve zenginlik arasında ilgi kurulur. Bu serveti kimse kişinin elinden alamaz.

314. beyitte *bilgi* ve *at*ların ayağına takılarak hareketlerini ve dolaşacakları alanı daraltan *köstek* kavramları birlikte kullanılmıştır. Bu bağlamda *bilgi*, insanın haddini bilmesini sağlar ve yanlışa yönelmesini, yakışıksız işlere kalkışmasını önler. 313. beyitteki

zenginlik-fakirlik-bilgi-hırsızlık kavramları ve 315. beyitteki *sevilen at-gerekli at- muhafaza* kavramları arasında ilgi kurulmuştur. *At*, bir yandan *zekâ, kavrayış ve sezgi* bir yandan da *zenginlik* sembolüdür. *Bilgi*nin değeri Yusuf Has Hacib için *at* ile aynıdır; her ikisi de kişinin *servet*idir ve korunmalıdır. 314. beyitteki *bilgi-akıl-köstek* kavramları 315. beyitteki *at* sembolüyle birlikte 316. beyite aktarılır. *Bilgi* ve *akıl*, insanı sınırlandıran özellikler olarak *sezgi* ve *kavrayış*ın simgesi olan *at* ve *at*ın hareketlerini ve hareket alanını sınırlandıran *köstek* ve *bukağı* kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bu beyitlerde *zenginlik/servet-bilgi* kavramları Türk sanatında *akıl* ve *kavrayış* ve *zenginlik* sembolü olan *at* ile ilişkilendirilmiştir.

XII Söz Başı Kün Toġdı İlig Öze (Söz Başı Hükümdar Kün Togdı Hakkında) başlıklı bölümde Kün Togdı tanıtılır. Bölüm dünyanın dönekliği hakkındaki görüşlerle başlar ve geçiciliğiyle ilgili görüşlerle devam eder. Daha sonra Kün Togdı'nın özellikleri sayılır. Buna göre kendisi bilge, akıllı, dürüst, cömert, yumuşak huylu, düşmanlarına karşı acımasız, menfaatini düşünmeyen, güneş ve ay gibi dünyayı aydınlatan bir kişiliktir. İhtiyatlı ve adaletli yönetimiyle devlete huzur getirmiştir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
401.	*Seviglini sevmez keyik teg kaçar, Kaçıġlıka yapçur adakın kuçar*	*Seveni sevmez, ondan geyik gibi kaçar; kaçana yapışır, onun ayağına sarılır.* (KB, 2007, s. 54)
449.	*Elin itti tüzdi bayudı boġun, Böri koy bile suvladı ol öġün*	*Böylece hükümdar memleketini düzenledi ve tanzim etti; halkı zenginleşti; o devirde kurt ile kuzu aynı yerden su içti.* (KB, 2007, s. 59)
461.	*Ajunka badı kör tükel kut kurı, Koz̧ı birle katlıp yorıdı böri*	*Bak, dünyaya tam bir saadet kuşağı bağladı; kurt ile kuzu bir arada yaşadı.* (KB, 2007, s. 60)

398. ve 399. beyitlerde dünyanın dönekliğinden bahsederken 400. beyitte dünya edası ve işvesiyle kendini sevdiren; ama aşığa yanaşmayan bir güzele benzetilir. Buna bağlı olarak *edas*ı, *işve*si ve *ürkek*liği ile daima kaçan ve yakalanmayan *geyik* sembolü kullanılır. *Güzellik* ve *dişilik* sembolü olarak *geyik* beyitte yerini bulur.

449. beytin ilk mısrasında, *Kün Togdı'nın devleti düzenlemesi ve boyunu zenginleştirmesinden söz edilir. İkinci mısrada böri-koy* kavramları birlikte kullanılır. *Böri/ kurt* ve *koyun* birbirleriyle zıt hayvanlardır. *Koyun*un düşmanı *kurt*, kurdun avı ise *koyun*dur. *Koyun, zayıflık* ve *güçsüzlük* sembolüdür. Biri *güç*, diğeri de *güçsüzlük* sembolü olarak kullanılır. Beyitte *düşman* olanların bile birlikte yaşadıkları anlatılırken *böri, güç* ve *yırtıcılık* sembolü olarak kullanılır. *Güçsüzlük, zayıflık, itaatkârlık* sembolü olan *koy*, bu açıdan *halkı* da sembolize eder.

461. beyitte dünyaya nâmı yayılan Kün Togdı'nın dünyayı mutlulukla bağladığı söylenir. Yine ikinci mısrada *böri- koz̧ı* karşıtlığına başvurulmuştur. *Böri güç* ve *yırtıcılık* sembolü olarak kullanılmıştır. *Koz̧ı, güçsüzlük, zayıflık, itaatkârlık* ve *halkın* sembolüdür.

XIII Ay Toldı Kün Toġdı İlig Tapuġına Kelmişin Ayur (Ay Toldı' nın Hükümdar Kün Toğdı Hizmetine Geldiğini Söyler) başlıklı bölümde, Ay Toldı'nın hükümdarın hizmetine gelişi anlatılır. Küsemiş adlı dostuna geliş nedenini anlatır; Küsemiş, yakını olan bir hacible hükümdara ulaşmak ister. Hacib, Ay Toldı ile önce kendisi tanışmak ister. Hacib, Ay Toldı'ya sorular sorar. Karşılıklı konuşmalar sonunda Hacib, hükümdara Ay Toldı'yı anlatır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
573.	*Yorı bar okıġıl anı sen manа, Tapuġka körüngür ay ersig toŋa*	*Haydi arslanım, yürü, git; sen onu bana çağır, huzuruma getir.* (KB, 2007, s. 72)

Ay Toldı'nın özelliklerini duyan hükümdar, hacibten Ay Toldı'yı getirmesini ister. Hacib'e *ay ersig toŋa* şeklinde seslenir. *Güç* ve *kudret* çağrışımı olarak kişilere *arslan, kaplan* şeklinde seslenme alışkanlığı görülür.

XVI Ay Toldı İligke Devlet Sıfatın Ayur (Ay Toldı Hükümdara Devlet Sıfatını Söyler) başlıklı bölümde Ay Toldı, hükümdara kendi meziyetlerini anlatır. Soru- cevap şeklinde ilerleyen *bölümde Hükümdar, Ay Toldı'dan meziyetlerinden sonra kusurlarını anlatmasını*

*ister. Ay Toldı, yeni ve güzel olana itibar edip daima bunları seçtiği için dönek olarak nitelendirildiğini söyler. Ay Toldı yeni ve güzel bulduğu şeye yöneleceğinden kalıcı ol*mayacaktır. Hükümdar bu durumda kendisini nasıl tutacağını sorar.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
698.	*Bu ay toldı aydı menin bu özüm, Keyik teg turur kılkı kestim sözüm*	*Ay Toldı şöyle cevap verdi : — Kısaca benim kendim ve tabiatim bir geyiğe benzer.* (KB, 2007, s. 86)
712.	*Keyik sanı devlet kişike tezig, Kalı kelse bekle tuşa hem tizig*	*Saadeti insan için, ürkek bir geyik farzet; eğer gelirse, sıkı tut, ayağına köstek vur.* (KB, 2007, s. 88)
722.	*Maŋa urması örk meni tuttaçı, Keyik teg kaçarmen kim ol yetteçi*	*Beni tutan bana yular vurmazsa, ben geyik gibi kaçarım; bana kim yetişebilir.* (KB, 2007, s. 89)

698. beyitte kendisini geyiğe benzetir. *Geyik; sürekli kaçan, yakalanamayan, elde edilemeyen* bir figürdür. Hemen sonraki beyitte kendisini sevenin kolay kolay elde edemeyeceğini ifade eder. Onu yakalayıp bağlamayı bilen kişi ona sahip olacaktır. Bu durumda *geyik, avlanamayan* ve *elde edilemeyen kişi* sembolü olarak ortaya çıkar.

Hükümdarın, Ay Toldı'nın nasıl bağlanacağını sormasıyla diyalog devam eder. Ay Toldı, kendisini bağlayacak özellikleri sayar. Buna göre, mütevazi, alçak gönüllü, tatlı dilli, ölçülü, saygılı ve şefkatli, içkiye düşkün olmamalıdır. 712. beyitte *devlet- keyik* ilişkisi kurulur. *Mutluluk* kolay kolay ele geçirilemeyen geyik arasında ilişki kurulur. 722. beyitte kendisini sürekli kaçan ve avcıyı çeken *geyiğe* benzetir.

Üç beyitte de geyik, avlanamayan ve *elde edilemeyen kişi ya da varlığı* sembolize eder.

XVII Küntoğdı İlig Aytoldıka Adil Sıfatın Ayur (Hükümdar Kün Toğdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfını Söyler) adlıbölüm hükümdarın sinirlenerek tek başına kalmak istemesi ve Ay Toldı'yı huzura çağırmasıyla başlar. Ay-Toldı, huzura vardığında hükümdarı elinde bir bıçak, bir tarafında acı ot, bir tarafında şeker olmak üzere tahtta otururken bulur ve hiçbir şey söylemeden huzurda bekler. Hükümdar neden konuşmadığını sorunca Ay Toldı, beyler hiddetli olduğunda pek yanına yanaşmamak gerektiğini söyler.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
784.	*Kör arslanka okşar bu begler özi, Buşursa keser baş ay bilgi yaruk*	*Beyler arslana benzerler; hiddetlendirirsen, başını koparırlar, ey parlak bilgili.* (KB, 2007, s. 95)

Diyalog sonunda 784. beyitte *beyler-arslan, hiddet-baş koparmak* ilişkileri kurulur. *Beyler, yöneticiler, güç* ve *kudret* sahibi insanlar olarak *arslan*a benzetilir. *Arslan* öfkelendiğinde *yırtıcılık* ve *güc*üyle büyük zararlar verebilecek bir hayvandır. Bu nedenle *arslan, güç* ve *kudret* sembolü olarak kullanılmıştır.

XVIII Kün Toğdı İlig Ay Toldıka Adil Sıfatı Neteg Erdükin Ayur (Hükümdar Kün Toğdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler) adlı bu bölümde Kün Togdı adaletli olmanın önemini anlatır. Kün Togdı, hak arayanın hakkını zamanında vermenin doğruluk üzerine hareket edip kulu beyden ayırmadan adilce davranmanın hükümdarın en önemli özellikleri olduğunu anlatır. Eğer, bir hükümdar doğru olur ve doğrulukla hükmederse bütün dileklerine kavuşacaktır. Burada Ay Toldı, *hükümdar*a adının neden Kün Togdı olduğunu sorar. Hükümdar, tabiatı güneşe benzediği için adının Kün Togdı olduğunu söyler. Güneşin, bütünlüğü ve parlaklığı hep aynıdır; küçülmez. Hükümdarın doğruluğu da böyledir hiç azalmaz. Güneş doğduğunda tüm insanlara aydınlığını verir ve eksilmez. Hükümdar da böyledir; hükmü, hareketleri ve sözleri tüm halk için aynıdır. Güneş doğar ve temiz, kirli ayrımı yapmadan her şeyi aydınlatır. Güneşin değdiği her yerde hayat başlar, bin bir renkli çiçekler açar. Hükümdarın hükmettiği topraklar dağlık taşlık olsa bile hayat ve düzen gelir. Güneşin burcu sabittir; çünkü temeli sağlamdır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
834.	*Bu kün burcı arslan bu burç tepremez, Evi tepremezi üçün artamaz*	*Güneşin burcu Arslan'dır ve bu burç yerinden kımıldamaz; yerinden kımıldamadığı için de evi bozulmaz.* (KB, 2007, s. 101)

Hükümdarın verdiği cevaplar Türklerdeki *güneş merkezli inanç* sisteminin izini taşır. *Güneş*in sembolü *kartal*dır ve *yaşam-ölüm* ikiliğinde *yaşamı* sembolize eder. *Güneş, sıcaklık* ve *güney*i, *ay* ise *soğukluk* ve *kuzey*i sembolize eder. Bu yüzden Türklerde hükümdarlar *güneş*le sembolize edilmiştir (BAYAT, 2007, s. 300). Kutadgu Bilig'te *adalet, doğruluk* ve yasayı Kün Togdı; Ay Toldı *kut*u temsil eder. *Arslan* burcu, *Güneş*'in burcudur ve sabittir. Hükümdar gibi temelleri sabittir ve çevresine aydınlık, yaşam ve düzen dağıtır. Türk burç sisteminde hayvan sembolizminin etkisi yine görülür. *Arslan, güneş burcu* olarak *güç* ve *kudret*in yani *hükümdarın* sembolüdür.

XIX (Ay Toldı İligke Til Erdemin Söz Asıgların Ayur (Ay Toldı Hükümdara Dilin Fazîletini ve Sözün Faydalarını Söyler) başlıklı bölüm dilin ve sözün faziletleri hakkındadır. Soru ve yanıt şeklinde ilerleyen bu bölümde hükümdar, dili susturup susturmamak, sözü açıklayıp açıklamamak konusunda Ay Toldı'nın fikrini sorar. Ay Toldı, dilin sadece eleştirilecek yanlarının olmadığını, övülecek yanlarının da olduğunu söyler. Tanrı yarattığı insanlara dili vermiştir ve insanlar bu dille Tanrı' yı överler. Tanrı dili doğruyu söylemek için yaratmıştır. Bu nedenle doğru söz dile getirilmeli, eğri sözse saklanmalıdır. Çok söz söyleyene geveze denir ve gevezeler sevilmez. Konuşmanın sonunda Ay Toldı, taltif edilir ve vezirlik kazanır. Ay Toldı'nın yönetiminde halk huzur ve refaha ulaşır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
988.	*Kara karnı toḍsa kör uḍ teg yatur, Yava sözke avnur özin semritür*	*Avamın karnı doyarsa, bak, sığır gibi yatar; boş sözler ile avunur ve vücûdunu besler. (KB, 2007, s. 116)*
1040.	*Kutuldı boḍun kitti emgekleri, Kozı birle katlıp yorıdı böri*	*Halk kurtuldu ve zahmet denilen şey ortadan kalktı; kuzu ile kurt birlikte yaşamaya başladı.* (KB, 2007, s. 121)

986. beyitte boş söz konuşmanın avama özgü olduğu, 987. beyitte boş sözün faydasızlığı ve sözün yerinde söylenirse değerli olduğu belirtilir. 988. beyitte ise avam, sıradan insanlar sadece karın doyurma derdinde olan kişiler olarak betimlenmiş ve karnı doyduktan sonra geviş getirmek için yatan *uḍa*(inek) benzetilmiştir. Bu durumda *uḍ, bönlük, aptallık* ve *ahmaklık* sembolü olarak kullanılmıştır.

1040. beytin birinci mısrasında Ay Toldı'nın vezirliğinde halkın kurtulduğu ve zahmetin ortadan kalktığı söylenir. Bu düşünce ikinci mısradaki *kozı-böri zıtlığı* ile tekrar edilir. *Böri güç* ve *yırtıcılık* sembolü olarak kullanılmıştır; *kozı, güçsüzlük* ve *zayıflık* sembolüdür.

XX Kut Kıwılkın Devlet İrsellikin Ayur (Saadetin Devamsızlığını ve İkbâlin Dönekliğini Söyler) bu başlık altında kişinin arzularını doyurup her şeye sahip olduğunda tekrar doyumsuzluğa tutulacağı anlatılır. Çünkü her yükselen şey düşüşe geçecektir. Her doğan, ölecektir. Ay Toldı hastalanır ve hekimler çare bulamaz. Tıpkı Ay Toldı gibi, dünya da geçicidir. İnsan dileğine kavuşsa yaşayamaz, yaşasa dileğine kavuşamaz. İtibarlı olduğunda kabadayılık taslar; ölüm geldiğinde süklüm püklüm *ölüme* teslim olur ve pişmanlık içinde ölür.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
1126.	*Yese toḍsa ḳalkı bolur buğraġu, Ḳalı ḳarnı açsa bilip yer aġu*	*Yiyip, karnı doydu mu, deve aygırı kesilir; eğer karnı acıkırsa, bile bile zehir yer.* (KB, 2007, s. 130)

1125. beyitte *itibar kazanmak* ve *kabadayılık taslamak* kavramları kullanılır. İnsan itibar kazandığında kabadayılık taslamak, 1126. beyitte *karın doyması* ve *deve aygırı* kesilmek kavramlarıyla eşleştirilir. İstediklerini elde edip itibar kazanan kimse karnı doyan erkek deve gibidir. Acıkan devenin diken yemesi gibi o da zehir yer. Burada *buğra, güç* ve *kudret* sembolü olarak karşımıza çıkar.

XXI Ay Toldı Oġlı Ögdülmişke Pend Bermişin Ayur (Ay Toldı'nın Oğlu Öğdülmiş'e Nasihat Verdiğini Söyler) başlıklı bölümde Ay Toldı, oğlu Ögdülmiş'e dünyanın geçiciliği, ölümün mutlaklığı gibi konularda öğüt verir. Ögdülmiş'in soruları ve Ay Toldı'nın yanıtla-

rıyla genişleyen bölümde, Ögdülmiş ölümün çaresinin olup olmadığını sorar.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1202.	*Tüşün ol bu dünyâ keligli keçer, Yegen yel büke teg yer erken açar*	*Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıkır.* (KB, 2007, s.137)

Ay Toldı ölümün mutlak ve kaçınılmaz olduğunu, ölüme altının, paranın ve zenginliğin faydası olmadığını anlatır. 1202. beyitte *dünya-konak yeri-büke-yer* ilişkisi kurularak dünyanın geçiciliğinden söz edilir. Türk inanışına göre, *hayat ağacının bekçisi, evren, zaman* ve *mekânın düzenleyicisi büke*nin görevi insanları yutmaktır. Yaşamın bekçisi *büke*, yaşamı sona erdirme gücü dolayısıyla *ölüm* sembolü olarak kullanılmıştır.

XXII Ay Toldı Oğlı Öğdülmişke Ötlemişin Ayur (Ay Toldı'nın Oğlu Ögdülmiş'e Öğüt Verdiğini Söyler) başlıklı bölümde Ay Toldı, Ögdülmiş'e gönlünü ve dilini doğru tutması, iyilik ve kötülüğün Tanrı'dan geldiğini bilerek O'na kulluk etmesi, tavır ve hareketlerinde doğru olması, kimseye zulüm etmemesi ve daima iyilik etmesi yolunda öğütler verir. Kün Toğdı'nın iyiliklerine yeterince karşılık verememekten yakınan Ay Toldı vasiyetnâmesinde bir dizi öğüt sıralar. Samimiyet, sadakat, mertlik, doğruluk, dürüstlük, kibir ve gururdan kaçınma, ölümü daima hatırda tutma gibi kavramlar öğütlerde yinelenir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1297.	*İsiz işke yakma sana kılga kor, İsizlik yılan ol seni tikge kör*	*Kötü arkadaşa yaklaşma, sana zarar getirir, kötülük yılandır, dikkat et, seni sokar.* (KB, 2007, s. 147)

1297. beyitte *isiz işke- isizlik-yılan* ilişkisi kurulur. Kötü arkdaş, kötü iş insana kötülük getirecektir. Yılan sokması kişinin başına gelecek kötülüklere işaret eder. *Yılan, kötülük* sembolü olarak kullanılmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1386.	*Apa oğlanı körse arkış sanı, Örüg turğu bolmaz örügler kanı*	*İnsanoğlu, bakarsan, bir kervana benzer, konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede?*
1387.	*Ata arkasından tuğulsa oğul, Ana karnı menzil kaç aylık amul*	*Çocuk babasının sulbünden çıktıktan sonra, ana karnı onun için, birkaç aylık istirahat menzilidir.*
1388.	*Anasında toğsa atansa atı, Müsâfir bolup mindi ödlek atı*	*Anasından doğup, adı verilince yolcu olarak, zamane atına biner.*
1389.	*Küni bir manım ol tüni bir manım, İletür ölümke kuritur enim*	*Gündüzü bir adım, gecesi bir adım; bu at onu ölüme götürür ve benzini soldurur.*
1390.	*Ajun bir tüşün ol gürüŋ bir tüşün, Bu tüş tün kopursa tüş tün ol ajun*	*Bu dünya—bir konak, mezarın—ikinci bir konaktır; bundan sonraki ilk konak — öteki dünyadır.* (KB, 2007, s. 156)

Yukarıdaki beyitlerde insanın yaşam döngüsü anlatılır. İnsan, yaşam yolculuğunda bir menzilden diğerine giden bir kervana benzetilir. 1387. beyitte anne karnının huzurundan ve anne karnından kısa süreli dinlenme yeri olarak söz edilir.

1388. beyitte *"anasından doğup adı verilince zamane atına binmek"* ifadesi geçer. Bu, Türk *ad verme geleneğ*ine bir gönderme olarak değerlendirilebilir. Türklerde *ad almak* ve kazanmak oldukça önemlidir. Ad almadan önce çocuklara *"adsız"* olarak hitap edilir. *Adsız*, ayrıca millet yararına çalışmayan, boydan çıkarılmış kişiler için de kullanılan bir hitaptır (KALKANDELEN, 2008 , s. 59). Bu durumda kişinin *"ad"* alması, toplum tarafından kabul edilmesine işarettir. *Adını kazandıktan sonra kendisine has, atı verilir. Bu gelenek Dede Korkut Oğuznâmeleri*'nde örneğin *Dirse Han Oğlu Boğaç Han* hikayesinde anlatılır. Dede Korkut, adını aldıktan sonra Boğaç'a *taht* ve *soylu bir at* verilmesini ister (TEZCAN & BOESCHOTEN , 2001, s. 38-39). Yusuf Has Hacib, bunu *"anasından doğup adı verilince zamane atına binmek"* olarak ifade eder. Beytin ikinci dizesinde *"yolcu olarak, zamane atına biner"* ifadesi geçer. *"Kişi adını kazanıp varlığını ispat edince yaşamaya başlar."* şeklinde yorumlanabilecek bir ifadeyle karşı karşıya olduğumuz söylenebilir.

Aynı beyitteki *doğmak-yolcu-zamane atı* kavramları, soyut göndermeler olarak yorumlanacak olursa *at*, şamanın *dünyalar arasında arasında yolculuk etmesini sağlayan kutsal binek hayvanı*dır. Şamanı öldükten sonra başka

yurtlara götüren de *at*tır. Bu nedenle *at, ölüm* ile özdeşleştirilmiştir. Kişi, doğup *zamanın atı* ile yolculuğa başlar. Burada kişinin ölüme tıpkı şamanın göksel yolculuğunda olduğu gibi *zamanın atı ile yaklaşır.*

1389. beyitte *atın bir adımı gündüze, diğer adımı geceye benzetilerek yaşamın tükenişi sembolize* edilir. Kişi günden güne yaşlanır ve canlılığını yitirir. 1390. beyitte, *kervan* ve *menzil* sembolleri sonuca bağlanır. Bu yolculukta üç durak bulunur: *Dünya, mezar ve öte dünya.*

Bu dört beyit birlikte yorumlanacak olursa Şamanın yeryüzü, gökyüzü ve dünyadaki yolcuğu sırasındaki bineği olan *at* sembolü tıpkı Eski Türk inançlarında olduğu gibi devam etmektedir. Şamanın yerini, kişi alır. Kişi, kendisini ölüme yani öte dünyaya götüren *at* ile *dünya*da-*yeryüzü*nde, *yeraltı*na-*mezar*a ve *öte dünya*ya-*göğe* yolculuk eder. *Atın göksel*liği inancı bilinçaltında devam etmektedir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1403.	*Er at sü bu neŋke küvenme üküş, Asıġ kılmağay sü bu altun kümüş*	*Askere, orduya ve mala güvenme; ordu ve bu altın gümüşün sana bir faydası olmayacaktır.* (KB, 2007, s. 157)

Aynı bölümde, 1403. beyitte *er at-süaltun-kümüş sözcükleri birlikte kullanılmıştır. Bir bozkır hükümdarının en büyük serveti, güç ve kudret göstergesi askerleri, atları ve bunların oluşturduğu ordusudur. At,* bu bağlamda *er, ordu, altın ve gümüş sözcükleri ile kullanılarak zenginlik, güç* ve *kudret* sembolleştirilmiştir.

İzleyen beyitlerde insanın sürekli mal ve servet peşinde koşarak yaşamını tükettiği anlatılır; ancak köşkler, saraylar da yaptırsa, ipek, sırma elbiseler de giyse eninde sonunda varacağı yer, her insan için yerin altında kendisini bekleyen ev; yâni mezardır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1412.	*Boḍun ḳoy sanı ol begi ḳoyçısı, Bağırsaḳ kerek ḳoyḳa ḳoy kütçisi*	*Halk koyun gibidir; bey onun çobanıdır; çoban koyunlara karşı merhametli olmalıdır.*
1413.	*Ḳapuġda tirildi ḳalın aç böri, Ay ilig ḳoyuġ keḍ küḍezip yorı*	*Kapıda birçok aç kurt toplanmıştır; ey hükümdar, koyunları iyice muhafaza altına al.* (KB, 2007, s. 158)

1412. beyitte *halk koyun*a , *bey* de o *koyun*ları güden çobana benzetilir. Bozkır halkının hayvanlarla kurduğu ilişki içinde 1413. beyitte *koyun* sürüsünün ve çobanın en büyük düşmanı aç *böri*lerden bahsedilir. *Bey-çoban, boy-halk-böri* karşıtlıkları içinde *böri, düşman*ın sembolüdür. Bozkır halkının en büyük korkusu ve rakibi olan *böri* ve *düşman* arasında ilişki kurulmuştur. *Koyun* ise *güçsüzlük, zayıflık* ve *itaatkârlık* sembolü olarak *halk*ı gösterir. Bozkır yaşam tarzının Kutadgu Bilig'e yansıdığı görülür.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1428.	*Yayılmaz yorıġa keweldin tüşüp, Eḍersiz yıġaç miŋü muŋluġ bolup*	*Sarsmayan, rahvan kübeylan attan inip, aciz içinde, eyersiz bir ağaca bineceksin.* (KB, 2007, s. 161)

1428. beyitte dünya üzerinde hükümdarın *güç, kudret* ve *zenginlik* sembolü olan *kewel* karşımıza çıkar. Tıpkı yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi *ölüm* sembolü, kişiyi bu dünya ve öte dünyada taşıyacak olan *at, ölüm* ve *mezar* kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır. *At,* bu beytin birinci mısrasında dünyevî özellikleri ile ortaya *çıkar.* İkinci mısrada benzetme yine *at,* üzerinden yapılır. Tabut, *eyersiz ağaç at* olarak betimlenir. İnsanı öte dünyada taşıyan *at,* bu sefer kişiyi mezara taşıyan *tabut*a dönüşür. 1388. beyitteki *at-ölüm-mezar-öte dünyaya yolculuk* kavramları, bu beyitte biraz farklı şekilde de olsa bilinç üstüne çıkar.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1515.	*Ḳarındın çıḳardıŋ ḳarıŋḳa kirür, Şekerdin igidtiŋ yılanḳa berür*	*Karından çıkardın, tekrar karına giriyorum; şeker ile beslediğin bu vücûdu yılana veriyorum.* (KB, 2007, s. 169)

Beyitte yine *yılanın insanı yutma* imgesi kullanılmış ve bu yolla *ölüm* sembolize edilmiştir.

XXVI Ögdülmiş Kün Toġdı İlig Tapuġıŋa Kirmişin Ayur (Ögdülmiş'in Hükümdar Kün Toġdı'nın Hizmetine Girdiğini Söyler) başlıklı bölümde Ögdülmiş, babası Ay Tol-

dı'nın hizmetlerine vefanın bir göstergesi olarak Kün Toğdı'nın hizmetine kabul edilir. Bu bölüm, vefa, emeğe saygı, insanlık, insanlığın değeri, insanı hayvandan üstün kılan değerler etrafında kurulur.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1598.	*Kişi emgekini bilümez kişi, Tükel uḍ bolur bu ay ilçi başı*	*Başkasının emeğini takdir etmeyen kimse, tam mânası ile, bir öküz olur; ey devlet adamı.*
1599.	*Yorı uḍ atanma kişilik kıla, Kişike kişi bol kişilik bile*	*Yürü, adın öküze çıkmasın, insanlık yap; insanlara karşı insaniyetle hareket ederek, insan ol.* (KB, 2007, s. 177)

Emeğe saygının ve hizmet edenin emeğinin karşılığının gözetilmesinin öneminden bahseden hükümdar, 1598. beyitte başkasının emeğini taktir etmeyeni *uḍa* benzetir. 1599. beyitte ise adının *uḍa* çıkmaması için insanlara insanca davranması gerektiğini vurgular. *Öküz, bönlük, aptallık, ahmaklık* ve *anlayışsızlık* sembolü olarak kullanılır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1608.	*Negü ter eşit bu tapuğ kılğuçı, Tapuğ birle devlet atın minüçi*	*Hizmet eden ve hizmetinden dolayı saadet atına binen insan ne der, dinle.* (KB, 2007, s. 178)
1632	*Küle baksa begler kişike turup, Aŋa yığlu tirlür er at yüz urup*	*Beyler kime güler yüz gösterirlerse, hükümdarın hizmetinde bulunanlar onun ağzına bakar ve onun etrafında toplanırlar.* (KB, 2007, s. 180)

Ögdülmiş canla başla işe girişir ve çok çalışır. 1608. beyitte kendini hizmet ettiği için "saadet atına binen" kişi olarak tanımlar. *At-devlet* kavramları birlikte kullanılmıştır. Devlet sözcüğü iki şekilde yorumlanabilir: Mutluluk ve ülke yönetimi. Eğer *mutluluk* kavramı ile yorumlanacak olursa *at, mutluluk* sembolü olarak karşımıza çıkacaktır. Eğer ülke yönetimi örgütü olarak düşünecek olursak *at,* bu sefer *kudret* ve *güç* sembolü olarak yorumlanabilir.

Ögdülmiş'i hizmetine kabul eden hükümdar; etrafında çok adam olmasına rağmen güvenilir olan kişiyi bulmanın zor olduğunu, Ögdülmiş'in babası Ay Toldı gibi iyi bir insan olduğunu ve eğer kendi elinde yetişirse onun da güvenilir ve iyi bir yönetici olacağını söyler. 1632. beyitte beg-er at ilişkisi kurulur. Beyin yüzüne güldüğü kişiye, hizmetkârların da saygı göstereceği anlatılır. Bu kişinin etrafında toplanılacaktır. *Er at* ikilemesi içinde *at, kudret* ve *güç* sembolü olarak kullanılır.

Bölüm soru ve yanıtlarla ilerler.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
1678.	*Anadın mu bilge tuğar bu kişi, Azu ögrenür mü yetilse yaşı*	*İnsan anadan mı âlim olarak doğar, yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir?* (KB, 2007, s. 185)
1704.	*Köçüt teg bolur kut tüpi hem tözi, Könül koḍkası ol anıŋ yıldızı*	*Saadet aslında göç atı gibidir, göçer gider; onu bulunduğu yerde tutan kök, alçak gönüllülüktür.* (KB, 2007, s. 187)

1678. beyitteki soruya Ögdülmiş, insanın bilgisiz doğduğunu ve yaşadıkça bilgi edindiğini; aklın ise Tanrı tarafından verildiğini, edinilmesinin mümkün olmadığını söyleyerek cevap verir. Hükümdar, bu yanıtla tatmin olur. Hükümdar tarafından tatlı dilli, alçak gönüllü, mülayim, tevazu sahibi, akıl ve bilgi sahibi olarak tanımlanır ve bu özellikleriyle övülerek yüceltilir.

1704. beyitte *köçüt-kut-alçak gönüllülük- yıldız* kavramları birlikte kullanılmıştır. Bölümde *akıl, bilgi* ve *alçak gönüllülük* özelliklerinin *mutluluğun* kaynağı olduğu vurgulanır. *Köçüt* "göç atı" olarak çevrilebilir (ABİK, 2009, s. 5). *At*, sıkça göç etmek zorunda kalan Türk'ün en önemli yardımcısıdır. *Kut*, geçicidir; kaybı kişiyi zor duruma sokacaktır. *Kut*un geçiciliği ve kişiyi düşereceği zorluk, *köçüt* sembolüyle bir arada kullanılarak vurgulanır. *Mutluluk, kut* sembolü olarak *at, köçüt sözcüğü olarak karşımıza çıkar. Göç olgusunun güçlüğü, kut* duygusunun geçiciliğiyle birlikte anıştırılmıştır.

Bu beyitte yine, *kut*u ayakta tutan alçak gönüllülüğün bir *yıldız*a benzetilmesi de ilginçtir. *At/köçüt-kut* ve *yıldız* gibi gök unsurlarının birlikte kullanılması, Eski Türk inançlarının izini taşır. *Kut*'un *gök*le ilişkisi, alçak gönüllülüğün kutun yıldızı olması yorumlanırsa belki de şu sonuca ulaşılabilir: Yolcu, yönünü *Çoban yıldızı*na göre belirler, insan da mutluluk yolunda alçak gönüllülüğü bir *Çoban yıldızı* gibi belirleyici olarak kabul etmelidir. Çoban yıldızının *Ülgen*'i temsil et-

mesi, atların koruyucusu olarak düşünülmesi, şamanın göğe yükselerek *kut*un kaynağına ulaşması gibi öğelerin bilinçaltından dökülmesi bu beyitteki sembollerin kullanılmasına neden olmuştur.

1705. ve 1765. beyitler arasında Ögdülmiş'in faziletleri sayılır. Kün Toğdı, onu birçok şekilde sınamış ve sadakatine güvenerek devlet işlerini ona bırakmıştır. Beyitler boyunca, bilgelik, mutluluk, ikbâl, temiz kalplilik, alçak gönüllülük, sadakat kavramları işlenir. Ögdülmiş bu olumlu özellikleri yansıtan kişi olarak hükümdarın güvenini kazanmış, yükselmiş ve ün salmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
1766.	*Ayag̈ berdi tamg̈a at üstem keḍüt, Agırladı aşru tükel boldı kut*	*Ona unvan, mühür, at, koşum ve hil'at verdi; çok itibar gösterdi; o ikbâlin son derecesine vâsıl oldu.* (KB, 2007, s. 193)
1768.	*Kapug̈daki er at kiçig ya ulug̈, Tanuk tuttı barça kılıp cân yulug̈*	*Kapıda hizmet eden büyük küçük, herkes, ona candan fedaya hazır olduklarını bildirdiler.* (KB, 2007, s. 194)

Bu sınamalardan geçen Ögdülmiş'in ödülleri 1766. beyitte *ayag̈-tamg̈a-at-koşum-kut* kavramlarıyla verilmiştir. Beyliğin, kut sahibi olmanın göstergeleri arasında *at* ve *koşum* da sayılmıştır ki bunlar *güç, kudret* ve *iktidar* sembolleridir ve Türk devlet anlayışındaki *kut* kavramı da vurgulanmıştır. *Bozkır iktidar sembolleri böylelikle Kutadgu Bilig*'te yerini bulur.

1768. beyitte Ögdülmiş'e hizmetkârların da saygı duymaya başladıkları anlatılır. Yine *Er at* ikilmesi *güç* ve *kudret* sembolü olarak kullanılır.

Ögdülmiş'e göre, kişinin sevip sevmediğini anlamak için gönle bakılmalıdır; çünkü gönlün örtüsü yoktur. Sevgi sevilen kişinin yüzünden anlaşılır, göz göze gelindiğinde sevgi belirtisi anlaşılır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
1900.	*Munar menṛetü aydı şâir sözi, Ukup tıŋlayu al kişi erbüzi çalış*	*Şâir buna benzer bir söz söylemiştir; dinleyip, anlamağa; ey insanların parsı.* (KB, 2007, s. 207)

1900. beyitte *erbüz/ pars* hükümdara hitap olarak kullanılır. *Böri, kurt, arslan* benzeri bir hitap olarak kullanılan sözcük yine *hükümdarlık, güç* ve *kudret* sembolüdür.

XXVIII Beglikke Sezâ Bolg̈u Teg Beg Negü Teg Kerekin Ayur (Beyliğe Lâyık Bir Beyin Nasıl Olması Gerektiğini Söyler) başlıklı bölümde hükümdar, çeşit çeşit insanın olduğu bir dünyada hükümdar olabilmek için ne gerektiğini sorar. Ögdülmiş, beyliğin Tanrı tarafından verildiğini, beyin bey olarak doğduğunu ve görerek öğrendiğini söyler. Bey akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir, iyi, cömert ve cesur olmalıdır; takva sahibi, sabırlı, fedakâr ve yumuşak huylu olmalıdır. Bu özelliklere sahip olursa halkı da aynı özelliklere sahip olacaktır. Cesur bir hükümdarın ordusu da cesur olur; çünkü korkaklardan oluşan bir ordu bile onu örnek alarak cesaret bulacaktır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
1927.	*Yumıtsa er at bolsa küçlüg elig, Yorıtsa törü tüz yetürse bilig*	*Asker toplansın, kudretli bir ele sahip olsun; yeter bilgi ile memleketi idare etsin.* (KB, 2007, s. 210)
2044.	*Sü başlar eren kür yüreklig kerek, Yüreksiz er at alsa andın yürek*	*Korkak askerin cesaret alması için, kumandanın kahraman ve cesur olması lâzımdır.* (KB, 2007, s. 221)
2051.	*Ava yıg̈lu tirlür er at sü bolur, Er at sü bile er tilekin bulur*	*Etrafına üşüşerek, asker toplanır ve ordu olur; asker ve ordu ile insan dileğine kavuşur.*
2056.	*Ajunçı bügü beg nelük kenç urur, Er at kayda bolsa anuk kenç alur*	*Dünya hâkimi hakîm bey niçin hazîne toplar; asker nerede ise, oradan hazır hazîne alır.* (KB, 2007, s. 222)
2057.	*Bu el tutg̈uka köp er at sü kerek, Er at tutg̈uka neŋ tavar tü kerek*	*Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lâzımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır.* (KB, 2007, s. 222)

*Ögdülmiş*in cevabı olan 1927. beyitte *er at* ve *küçlüg el -törü* gibi sözcükleri birlikte kullanmıştır. *Er -at* ikilemesi *güç* ve *kudret* sembolü olarak karşımıza çıkar.

Karşılıklı konuşmalarla ilerleyen bölümde Ögdülmiş; beyliğin soydan geçtiğini, beylerin yürekli, akıllı, *cömert ve uyanık olmaları gerektiğini söyler. İyi huylu, tatlı dilli, edepli ve ihtiyatlı beylerin ülkelerinde mutluluğu sağlayacağını belirtir.*

2044. beyitte *sü baş -er at* ilişkisi kurulur. Cesur komutanın cesur askerleri olacaktır; çünkü askerler komutandan etkilenirler. 2051. beyitte cömert bir beyin etrafında ordu toplanacağını ve bu ordunun da beyi isteklerine ulaştıracağını belirtir. Yine *er at-sü-beg* ilişkisi kurulmuştur. 2056. ve 2057. beyitlerde ordusu güçlü olan beyin, hazine toplayacağı; güçlü bir ordu toplamak için de hazineye ihtiyaç olduğu anlatılır. *Ajunçı bügü beg - er at- kenç* ilişkisi kurulur. Söz konusu beyitlerde *er at*, *güç* ve *kudret* sembolüdür.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2047.	*Kür arslan bolu berse ıtka başı, Bu ıt barça arslan bolur öz tuşı*	*Arslan köpeklere baş olursa, köpeklerin her biri kendi karşısındakine arslan kesilir.* (KB, 2007, s. 221)
2048.	*Kalı bolsu arslanka ıt başçısı, Ol arslan bolur barça ıt sakışı*	*Eğer arslanlara köpek baş olursa, o arslanların hepsi köpek gibi olur.* (KB, 2007, s. 222)

2047. ve 2048. beyitlerde *arslan-it* ilişkisi kurulur.

Köpek Türklerde genellikle kurdun karşısında koyunun konumuna benzer bir işlev üstlenmiştir. Nitekim ayinler sırasında güçlü şamanlar kurt, kartal gibi hayvanların biçimine girerken, zayıf şamanlar köpek şekline giriyordu ve köpek genellikle yeraltına inerken kullanılıyordu (ÇORUHLU, 2002, s. 154).

İt, bu anlamda *zayıflık*, *güçsüzlük* sembolüdür. *Arslan*, ise *güç* ve *cesaret* sembolüdür. *Zayıf*lardan ve *güçsüz*lerden oluşan bir ordunun başına bir *cesur* komutan geçerse, bu *zayıf* ve *güçsüz*ler de *cesaret* kazanacaklardır. 2048. beyitte aynı ilişki kurulur. Bu kez *güçlü* ve *cesur*lardan oluşan bir ordunun başına *güçsüz* ve *zayıf* bir komutan geçerse bu ordu zayıflayacaktır vurgusu yapılmıştır. *Arslan*, bu iki beyitte *güç* ve *cesaret* sembolü olarak kullanılır.

XXIX. bölüm hükümdarın, düşmanın ordusunu bozacak kişinin kim olduğu sorusuyla biter.

XXX Ögdülmiş İligke Sü Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur (Öğdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler) başlıklı bölümde Ögdülmiş, bu soruya yanıt olarak iyi bir komutanın özelliklerini sayar: Her zaman hazır ve üstün olmak, çevik, sert, tecrübeli, cesur, ihtiyatlı, soğuk kanlı, cömert olmak. Saydığı özelliklerin arasında mal ve para ihtirasından uzak olmak da bulunur. 2309. beyitte iyi bir komutanın sahip olması gereken vasıflardan söz etmeye başlar.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2310.	*Yağıda kür arslan yüreki kerek, Karıştukta esri bileki kerek*	*Onun yüreği harpte arslan yüreği gibi ve dövüşürken de bileği kaplan pençesi gibi olmalıdır.* (KB, 2007, s. 245)
2311.	*Toŋuz teg titimlig böri teg küçi, Aḍıġlayu azgır ḳotoz teg öçi*	*O domuz gibi inatçı, kurt gibi kuvvetli, ayı gibi azılı ve yaban sığırı gibi kinci olmalıdır.* (KB, 2007, s. 245)
2314.	*Uluġ tutsa ḥamıyet kür arslanlayu, Üçi teg usuz bolsa tünle sayu*	*Arslan gibi, hamiyeti yüksek tutmalı; baykuş gibi, geceleri uykusuz geçirmelidir.* (KB, 2007, s. 246)
2327.	*Bu törtünç kerek alçı ḥile bilir, Bu ḥile bilir erke arslan ulır*	*Dördüncüsü—hîle ve kurnazlık yollarını bilmelidir; çâresini bulan kimseye arslan bile baş eğer.* (KB, 2007, s. 247)
2354.	*Oduġ beg süsi kör böke yolçılıġ, Kür arslan münügli ḳılıç ḳamçılıġ*	*Uyanık beyin askeri, bak, ejderha kumandasında arslana binmiş, kılıç kamçılı orduya benzer.* (KB, 2007, s. 249)

2310. beyitte *yürek-arslan-bilek-kaplan* ilişkisi kurulmuştur. *Arslan*, bu beyitte de *güç* ve *cesaret* sembolüdür.

2311. beyitte *komutan* ve *toŋuz- böri- aḍıġ- ḳotoz* ilişkisi kurulur. Doğadaki hayvanların özellikleri ile iyi bir komutanın özellikleri arasında ilgi kurulmuştur. İyi bir komutan *böri/ kurt* gibi *güçlü* olmalıdır. *Komutanın*, fiziksel özellikleri ve yırtıcılığı nedeniyle *böri* ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Türk sanatında *böri*nin temsil ettiği *güç* ve *savaşçılık* kavramı, Kutadgu Bilig'de yansımasını bulmuştur. *Domuz*, sürek avlarının oldukça çetin geçtiği, *domuz*un güçlü, yırtıcı ve inatçı olması nedeniyle zor avlandığı bilinen bir gerçektir. *Komutanın güç* ve *dirayeti*, *toŋuz*un *güç* ve *dirayeti* ile kıyaslanmış, onun kadar *inatçı* olması gerektiği vurgulanmıştır. *Toŋuz* burada *fiziksel güç* ve *inatçılık* sembolüdür. Komutan *ayı* gibi *azılı* olmalıdır. Bu şekilde komutanın *yılmayan, güçlü* ve *azgın* olması gerektiği anlatılır. *Ayı*, burada *güç* sembolü olarak kullanıl-

mıştır. Komutan ile *ḳotoz*, arasındaki ilişki *güç* ve *kudret açısından çok, kindarlık açısından kurulmuştur*. Kindar komutan, yenilmeyi hazmedemeyecek ve sürekli saldıracak düşmanı alt etmeye çalışacaktır.

2314. beyitte *arslan-hamiyet* kavramları birlikte kullanılmıştır. *Hamiyet*, yani yurdu ve ulusu koruma çabası, bir komutanda olması gereken önemli özelliklerdendir. Bir insanın yurdunu, ulusunu ve ailesini koruma çabası *güç* ve *cesaret* ister, bu da *arslan* kavramıyla sembolleştirilmiştir. Ulusu kurtarma çabasındaki hükümdar, *güç* ve *yırtıcılığı* ile *esri*ye/*parsa* benzetilmiş; *dolayısıyla esri, güç* ve *yırtıcılık* sembolü olarak kullanılmıştır.

2327. beyitte, bir komutanda savaş kazanmak için gereken özelliklerden dördüncüsünden söz edilir. Buna göre komutan hile yapmayı bilmelidir. Savaşta hile yapabilmek önemlidir. Bu nedenle iyi bir komutan iyi hile yapabilmelidir. Hileyle çok *güçlü* ve *cesur* ordular bile yenilebilir. *Arslan*, yine *güç* ve *cesaret* sembolü olarak kullanılmıştır.

İyi bir komutan için asker sayısı önemli değildir. Önemli olan seçkin askerlere sahip olmasıdır. Bu askerlerin donanımları da tam olmalıdır. Keşif, istihbarat, konaklama, istihkam gibi birçok konuda bilgili ve yetenekli olmalıdır. Bunları yapan komutan ihtiyatlı ve uyanık olmalıdır; böyle bir komutan başarılı olur. Bu düşüncelere dayanarak 2354. Beyitte *Odug beg-ejderha-arslan-sü* kavramları birlikte verilmiştir. Uyanık komutan *böke*ye, askerler *arslan*a binmiş orduya benzetilir. Yine güç, *cesaret* ve *yırtıcılık* sembolü olarak *arslan* kullanılmıştır. *Böke,* burada *güç* ve *kudret*in sembolüdür.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2383.	*Çerig körse alp er kür arslan bolur, Sekirtür ya öldrür ya urşu ölür*	*Kahraman yiğit asker görünce, arslan kesilir; seyirtir, ya öldürür veya vuruşarak ölür.* (KB, 2007, s. 252)
2385.	*At üstem yarıḳlar bolur ḳıp ḳızıl, Ḳızıl ḳızġu eŋler bolur yap yaşıl*	*At, koşum ve zırhlar kıpkırmızı olur; kırmızı ateş gibi yanan yanaklar mosmor kesilir.*
2386	*Yaġı at kemişe sanga oġrasa, Serin arka berme saçılsa basa*	*Düşman at salar ve senin üzerine yürürse, dayan, arka verme; kendiliğinden dağılır.* (KB, 2007, s. 252)
2387.	*Yaġ teprese sen uḍu tepregil, İte uḍ aḍaḳın yorı turmaġıl*	*Düşman harekete geçerse, sen de ona göre hareket et; durma, hazır durumda onun her hareketini karşıla.* (KB, 2007, s. 252)

Komutanın ihtiyatlı olmasına bağlı olarak ilk önce anlaşmayı denemesi, anlaşamazsa savaşmayı denemesi öğütlenir. Cesur bir komutan, baltayla, kılıçla, dişi ve tırnağıyla savaşmalıdır. Savaşır, direnir ve gerekirse savaş meydanında ölür. 2383. beyitte bunu gören askerin de *arslan*laşacağı anlatılır. *Arslan*, yine *güç* ve *yırtıcılık* sembolü olarak görünür.

2385., 2386. ve 2387. Beyitlerde, iyi bir komutanın dirayetli ve inatçı bir şekilde düşmana saldırması, hep hazırlıklı bulunması gerektiği anlatılır. 2387. beyitte *öküz* gibi güçlü ve kararlı yürümesi gerektiği *uḍu tepregil* ve *uḍ aḍaḳın yorı* sözleriyle öğütlenir. Oğuz Kağan Destanı hatırlanacak olursa Oğuz Kağan'ın güç ve kudreti, ayaklarının *öküz ayağı*na benzetilmesiyle anlatılmıştır (GÜVEN, 2003, s. 89). 2387. beyitte ise *uḍ aḍaḳın yorı/ öküz ayağıyla yürü* sözüyle güçlü ve *kudret*li bir şekilde yürümek kastedilmiştir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2401.	*Eri ögse elgin kür arslan tutar, Atıġ ögse yügrür uçarıġ yeter*	*Askeri öğersen, eli ile arslan tutar; atı okşarsan, koşar ve uçan kuşa yetişir.* (KB, 2007, s. 254)

İyi bir komutanın faziletleri sayılmaya devam edilir. 2401. beyitte askerin öğülmesi gerektiğini söylerken er-arslan ve *at-kuş* sözcükleri birlikte kullanılmıştır. *Arslan, cesaret* sembolü olarak karşımıza çıkar. *At, binek hayvan* ve bir *savaş aracı* olarak beyitte yerini bulur.

XXXII Ögdülmiş İligke Ḳapuġ Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur (Öğdülmiş Hükümdara Kapıcı Başının Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler başlıklı bölüm Ögdülmiş iyi bir kapıcının özelliklerini sıralar. Sadık, usûl erkân bilen, mülâyim, cömert, görev bilincine sahip, emrindekileri ödüllendiren, liyâkate önem veren, tertipli, hükümdarın şanına ve şöhretine uygun davranan, emrindekileri daima

hazır tutan, onlara ikramda bulunan kişi iyi kapıcı başıdır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2561.	*Özine bir at ton tolum kılsa tap, Adının ülese bir az kodsa tap*	*O bir at, bir kat elbise ve silâh ile yetinmelidir; kendisine az bir şey kalsa yeter; kalanı başkalarına dağıtmalıdır.*
2563.	*Tapuğka körüyünçe körse anı, Aşı boğuzı orın atı hem tonı*	*Huzura çıkmadan önce, onu görmeli; yiyeceğine içeceğine, yerine, atına elbisesine dikkat etmelidir.* (KB, 2007, s. 269)

2561. beyitte daha önce komutan için gösterilen zenginlik ölçütü, kapıcı başı içinde verilmiştir. *At-koşum-giyim-silah* bir devlet görevlisi için yeterli mal varlığıdır. Fazlası başkalarına dağıtılmalıdır. *At* ve *koşum* kavramları, *zenginlik* ve *servet* anlayışının bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Türk devlet yönetimi anlayışına göre, devlet adamlarının, en yüksek görevdeki komutandan en düşük seviyedeki memura kadar, *cömert ve kanaatkâr olması gerektiği bu beyitlerden çıkarılabilir.*

2563. beyitte, kapıcı başının nasıl olması gerektiği anlatılırken *aş boğuz-orın-atton sözcükleri birlikte kullanılarak kapıcı başının görüntüsü de ele alınır. Buna göre üstü başı, giyimi* ve atı düzgün görünmelidir; çünkü hükümdarın, komutanın ya da hizmetkârın *güç, kudret* ve *zenginlik* sembollerinden biri *at*tır.

Bu iki beyitte, kişinin ve devletin *refah, servet, güç* ve *kudret* sembolü olarak *at* vurgulanmıştır.

XXXIV Ögdülmiş İligke Bitigçi Ilınga Negü Teg Kerekin Ayur (Öğdülmiş Hükümdara Kâtibin Nasıl Olması Lâzım Geldiğini Söyler) başlıklı bölümde kâtip; *sır saklamayı bilen, dini bütün, itimat edilebilecek, mert, bilgili, okumayı seven, güzel yazı yazan kişidir. Beylerin işine üç kişi yarar: Biri, bilgili, hâkim kişi; ikincisi kendisine sırlar verilen kâtip; üçüncüsü ise elinde kılıçla düşmana diz çöktüren kişidir.*

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
2705.	*Üçünçi kür ersig er ol ton yürek, Yağıka börike bu ersig kerek*	*Üçüncüsü cesur, merd ve pek yürekli yiğittir; düşmana ve kurda karşı böyle bir yiğit lâzımdır.* (KB, 2007, s. 283)
2710.	*Bularda narukı kalın bu kotu, Bu üçke udu bardaçı ol botu*	*Bunların dışında kalan bir sürü insan, bu üçüne uyarak yürüyen köşeklerdir.* (KB, 2007, s. 283)

2705. beyitte bu kişinin yiğit, mert ve yürekli bir kişi olması gerektiği söylenir. *Düşman-böri* ilgisi bu beyitte de karşımıza çıkar. Yusuf Has Hacib, bir bozkır sakininin en saygı duyduğu hem de en korktuğu *böri*yi, *gücü ve yırtıcılığı açısından düşmanını sembolleştirmek için kullanılmıştır.*

2710. beyitte, yukarıda sayılan üç kişi dışında kalanlar, bu üç kişiyi izleyen deve sürülerine benzetilir. Deve sürüleri ya da kervanlar baştaki öncüyü takip ederler. Deve sürüsü bu durumda *sıradan insan* ya da *halkı* temsil eder.

XXXVIII Ögdülmiş İligke Tapuğçılar Haḳı Begler Öze Negü Teg Erdükin Ayur (Öğdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler) başlıklı bölüm, hizmetçilerin henüz hizmete başlamadan bir hakkı olduğu söylenerek başlar. Hükümdar önce, onun geçimini sağlamak zorundadır. Hükümdar, hizmetçilerinin işlerinin zor olduğunu bilerek onları takdir ederse hizmetçiler daha gayretli çalışacaklardır. Hükümdarlar ne yaparlarsa yapsınlar, onların adlarını yükseltecek olan hizmetçileridir.

Hükümdar, hak ve adaleti gözetip Tanrıya kulluk ederse devletin ve halkın mutlu olacağını söyler.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3096.	*Tirildi bir ança yorıdı bu yaŋ, Böri toklı birle kozı boldı teŋ*	*Bir müddet böyle yaşadı ve böyle hareket etti; kurt ile kuzu müsavi oldu.* (KB, 2007, s. 317)

3096. beyitte bu şekilde yaşayan beyin yönetiminde *böri-kozı zıtlığı kurulmuştur. Av ve avcı, güç ile güçsüz birlikte yaşar. Böri* yine *güç* ve *yırtıcılık* sembolüdür. *Koy*, ise *güçsüzlük, zayıflık* ve *itaatkârlık özellikleri* ile hükümdarın korumasını bekleyen *halkı sembolize etmek için kullanılır. Bozkır yaşam tarzının Kutadgu Bilig'e yansıdığı görülür.*

XLI Oḍġurmış Ögdülmiş Birle Münâzara Ḳılmışın Ayur (Odgurmış'ın Ögdülmiş İle Münazara Ettiğini Söyler) başlıklı bölüm, Ögdülmiş ve Oḍġurmış arasındaki diyalog üzerine kurulur. Oḍġurmış, Ögdülmiş'e inzivasının nedenlerini anlatır. Anlatı, dinin selameti, kendisinin menfaati, halvet ve tanrıya ibadet, dünya ve ahiret işlerinin birlikte yürütülemeyeceği, nefsin öldürülmesi, hevesin öldürülmesi, nefse akıl ve bilgiyle hakim olunması, halkın gönlünü kırmamak, fayda ve zarar, iyilik ve kötülüğün Tanrı'dan gelmesi, Tanrı'ya ibadetin gereği kavramları üzerine kurulur.

Ögdülmiş, Oḍġurmış'ın düşüncelerine karşı çıkar; çünkü ona göre insan kendini yüceltmek ve adını yaşatmak için başkalarına faydalı olmalıdır, eğer insan başkalarına faydalı olursa yaşamanın anlamı vardır. Ögdülmiş neslin devamının önemini, çocuğun babasının adını yaşattığını savunur.

Oḍġurmış, hayırlı evlat ve hayırsız evlat kavramları üzerinden Ögdülmiş'in düşüncelerini çürütmeye çalışır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3380.	*Oġul kız yaġı ol yaġı ne kerek, Yaġısız tiriglik taḳı edgürek*	*Çoluk çocuk insana düşmandır, düşman neyine gerek; düşmansız hayat sürmek daha iyidir.*
3381.	*Yaġıdın negü teg yarıḳluḳ bolur, Yaġı atı yaşḳa tanuḳluḳ berür*	*Düşmandan nasıl rahatlık umarsın; düşmanın atı bile senin aleyhine şahitlik eder.* (KB, 2007, s. 341)

3380. beyitte çocuk düşmana benzetilir. 3381. beyitte *yaġı-at* kavramları birlikte kullanılır. *At* kavramının, bölümde neslin devamı hakkında konuşuluyorken kullanılması ilgi çekidir. *At, neslin devamını* temsil eder. Oḍġurmış'ın çocuğu düşmana benzetmesi neslin devamına olumsuz bakışını yansıtır. Eğer bir düşman varsa bir de düşmanın *atı olacaktır. At,* kavramı iyi ya da kötü kahramanlar için aynı özelliklere sahiptir. *At*, bu olumsuz bakış açısının içinde bile sahibine *sadakat gösteren* ve onun yanında şahitlik edecek kadar *yakın bir dost*tur.

Söz düşmanlığa gelir. Düşman hiçbir zaman ihmâl edilmemelidir; küçümsenmemelidir. Ögdülmiş, bu Odgurmış'ın bu sözlerine karşılık verir: İyi insanlarla dost olmayı, dostların kişiyi yücelteceğini savunur; ama insanın değerinin ve adının esas düşman tarafından yayıldığını söyler. İnsanı gafletten uyandıran şey düşmandır. Düşman faziletli insanların etrafında toplanır, düşmanla mücadele ederken insanın adı yücelir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3422.	*Böri mü bolur körgil ıtta kayar, Uḍula işitse miŋ itler üni*	*Bak, arkasından binlerce köpeğin sesini duyunca, kaçana kurt mu denir.* (KB, 2007, s. 344)
3439.	*Sarây ḳarşı yer suv seni birle yok, At üstem kız oġlan ḳanı birle yok*	*Senin sarayın, köşkün, yerin ve yurdun yok; at, koşum, çoluk çocuk hani; bunlardan hiçbiri sende yok.* (KB, 2007, s. 346)

3422. beyitte bağlam içinde *böri-it* karşıtlığı kurulur. *İt*, bu beyitte *faziletsiz insanı ve düşmanı temsil ederken böri* ise *faziletli, güçlü* ve *cesur* insanı temsil eder.

3439. beyitte *saray-karşı-yer suv- at üstem- kız oğlan* kavramlarının bir arada kullanılması *zenginlik, varlık* ve *soyun devamı* ile ilgilidir. Eski Türk inancındaki *yer-su* kavramının burada *yer yurt, toprak* anlamında kullanılıyor olması ilginçtir; toprağın ve yurdun kutsallığına atıf olarak yorumlanabilir.

XLII Oḍġurmış Ögdülmişke Dünyânıŋ Ayıbların Ayur (Odgurmış Öğdülmiş'e Dünyanın Kusurlarını Söyler) başlıklı bölümde Ogdurmış, Ögdülmiş'e dünyaya çok değer verdiğini, devlet büyüğü olduğu için dünyanın kusurlarını göremediğini söyler. Odgurmış'a göre Tanrı, *günah işleyen insanı dünya ile cezlandırmıştır. Âdem buğday tanesine tamah ettiği için dünya onun için bir* zindan, bir arınma yeri olarak hazırlanmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3526.	*Bayatmen tegüçi kişi telvesi, Ajun koldı bardı uş ol it sakışı*	*Tanrıyım— diye böbürlenen insan, dünyaya hâkim olmak istedi ve köpek gibi, geberip gitti.* (KB, 2007, s.354)

3526. beyitte kendini Tanrı yerine koyup dünyaya hakim olmaya çalışan kişinin so-

nundan söz edilir. Bu kişi bir köpek gibi ölecektir. Türk inanışında *Erlik*'e kanıp *Tanrı*'ya ihanet eden ve cezalandırılan *köpek* figürüne anıştırma bulunur. *Köpek*, burada *aç gözlülük* sembolü ya da *değersizlik* sembolü olarak değerlendirilebilir.

XLIV Oḍgurmış İligke Bitig Bitip Iḍmışın Ayur (Odgurmış'ın Hükümdara Mektup Yazıp Gönderdiğini Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış, hükümdarın ihsan ve lütufları için teşekkür ederken bunları neden kabul etmediğini anlatır. Odgurmış'a göre bu lütuf ve ihsanlara layık değildir; kendisine verilen rütbeler için de yeterli görgüsü yoktur. Kendisi gibi dünyevi ihtiyaç ve arzuları olan bir kişiye, yani bir kula, kulluk edilemeyeceğini; bunun yerine her şeyi olduran ve affedici olan Tanrı'ya kulluk edileceğini belirtir. Hükümdara ölümü ve her şeyin geçiciliğini hatırlatır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3788.	*Keçer kün içinde kerekin alın, Köçütçi kelirke itigin kılın*	*Geçer gün içinden gerek olan şeylerini al; senin hayattan göçürecek olanın her ân gelebileceğini düşün ve ona göre hazırlıklı bulun.* (KB, 2007, s. 381)

3788. beyitte ölüme her an hazır olması gerektiğini belirtirken *köçütçi sözcüğünü kullanır. Köçüt* sözcüğü "göç atı" anlamındadır. Ölüm kavramı öte dünyaya "göç" olarak yorumlanır. Türk kültüründe *at, ölümünden sonra da şamanı ve kişiyi yeni yurtlara, öte dünyaya taşıyan binektir ve ölümü sembolize eder. İslam inanışıyla birlikte ölümün kaynağı Tanrı olarak tasavvur edildiğinden doğrudan doğruya köçüt* kavramı yerine *köçütçi* kavramı kullanılmıştır. Göç atını kullanan ya da gönderen güç, olarak *Azrail* ya da *Tanrı*'yı sembolleştirmiştir. Böylece ölümü sembolize eden *at*, dönüşüm geçirmiştir.

XLVII Öḡdülmiş Oḍgurmışka Beglerke Tapınmak Törüsin Tokusın Ayur (Öğdülmiş Odgurmış'a Beylere Hizmet Etmenin Usûl ve Nizâmını Söyler) başlıklı bölümde iyi bir hizmetkârın özellikleri ve hizmet etmenin kuralları anlatılır. İki tür hizmetkâr vardır. Biri çocukken hizmete giren, diğeri sonradan hizmete giren. Çocukken hizmete giren daha iyidir; çünkü erken yaştan itibaren töre ve usul öğrenir. İyi bir hizmetkâr erken kalkmalı, hızlı olmalı, her an tetikte olmalı, dilini tutmayı bilmelidir. İyi bir hizmetkâr iyi nişan almayı öğrenirse okçu, iyi karakterliyse mühürdâr, yazı ve hesap bilirse hazinedâr, akıllıysa kâtip olabilir. Bir hizmetkâr çalışkansa ödüllendirilir ve yükselir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
4064.	*Kayusı alur hil bolur hil başı, Kayusı at aḍġır öze el başı*	*Bunlardan kiminin emrine takım verilir ve o takım başı olur; kimi at aygır üzerinde il başı olur.* (KB, 2007, s. 410)
4098.	*Kür arslanka okşar körü tursa beg, Öge tegse yumşar bolur torku teg*	*Dikkat edersen, bey pek yürekli arslana benzer; öğerek yaklaşırsan, yumuşar, ipek gibi olur.*
4099.	*Kalı basnu tegse buşar baş keser, Tamurın teşer kör sorup kan içer*	*Eğer ona saygısızca yaklaşırsan, hiddetlenir ve baş keser, damarını deler; insanın kanını emer, içer.* (KB, 2007, s. 413)

4064. beyitte hizmetkârların yeteneklerine göre takım başı olduğu ya da *at- aḍġır* verilerek il başı yapıldığı söylenir. *At aḍġır* ikilemesi yine iktidar sembolleri olarak karşımıza çıkar. İl başı olacak kişinin *güç* ve *kudret*inin göstergesi *at*tır.

Hizmetkâr hizmette kusur etmemeli, görevini ne kadar iyi yaparsa yapsın bununla gururlanmamalıdır. Beyler iyi olsalar da hizmetkâra eş değildir. Beyler, kimi zaman ateş gibi yakıcı, kimi zaman su gibidirler. Şöhretlerine de kanılmamalıdır.

4098. beyitte beyin *cesur yürek*li bir *arslan*a benzediği; övülürse yumuşayıp ipek gibi olacağı anlatılır. 4099. beyitte sinirlenen beyin etrafına zarar verdiği söylenir. *Bey-arslan* kavramları birlikte kullanılmıştır. *Güç, kudret, cesaret* ve *hükümdarlık* sembolü olarak *arslan*; *yırtıcılık, cesaret* ve *sakinlik* açısından *bey*i anlatır.

LI Bilge Âlimler Birle Ḳatılmaḳnı Ayur (Âlimler ile Münâsebeti Söyler) bölümünde bilginler ile ilgili *görüşler sunulur. Buna göre bilgili kişiler*, halkın yolunu aydınlatan kişilerdir; doğru ve temiz yolu tutmuşlardır. Bu

kişilere kötü söz söylemekten, gönüllerini kırmaktan kaçınılmalıdır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
4353.	*Bular ol sürüg ḳoyka erkeç sanı, Ḳoyuġ başlasa sürse yolça köni*	*Bunları koyun sürüsünün koçu telâkki et; onlar başa geçip, sürüyü doğru yola götürsünler.* (KB, 2007, s. 437)

4353. beyitte, "Bilginler doğru yolu gösterek insanlara liderlik ederler." *düşüncesi vurgulanır. Bilginlerin başa geçip halkı doğruya yönelt*mesine izin verilmesi gerektiği söylenir. *Ḳoy -halk erkeç- âlim* ilişkisi kurulur. *Halk* diğer beyitlerde olduğu gibi *koyun sürüsü*ne benzetilmiştir. Burada hükümdar için kullanılan *ḳoyçı- çoban* sembolü bulunmamakla birlikte *erkeç* sembolü, *liderlik* ve *iktidar* sembolü olarak *âlim* için kullanılmıştır.

LIX İgdişçiler Birle Katılmaknı Ayur (Hayvan Yetiştirenler İle Münâsebeti Söyler) başlıklı bölümde hayvan yetiştiricileri ile ilgili bilgi verilir. Bozkır ekonomik sisteminin temeli olan hayvan yetiştiricilerinin doğru, dürüst, açık sözlü ve kimseye yük olmayan kişiler oldukları söylenir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
4441.	*Yegü keḍgü miŋü at aḍġır sülük, Bulardın çıḳar hem yüdürgü kölük*	*Yiyeceği, giyeceği ve ordunun binek atı, aygırı ile yük hayvanlarını bunlar yetiştirirler.* (KB, 2007, s. 446)

4441. beyitte *yegü-keḍgü-miŋü at aḍġır-sülük* kavramları ile kurulan beyitte devletin en önemli ihtiyaçları olan yiyecek, giyim, binek at ve yük hayvanı sağlayan zümrenin igdişçiler olduğu anlatılır. *At aygır, ekonomik* meta olarak anılmıştır.

LXIV Elig Asraḳlarıġ Negü Teg Tutġusın Ayur (Hizmetçilere Nasıl Muamele Edileceğini Söyler) başlıklı bölümde hizmetkârlara iyi muamele et, geçimlerini sağla, güçleri nispetinde görev ver, küçük görme, lütufkâr ol, büyük olarak tevâzu göster şeklinde öğütlerde bulunulur. Hükümdarın doğru yoldan şaşmaması, tutumlu, dürüst olması, iyi kişilerle dost olması öğütlenir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
4549.	*İsizke ḳatılma selâmet yorı, Ḳılınçıŋ köni tut kewel teg küri*	*Kötüye katılma, selâmetle yürü, dâima doğru ve dürüst ol; küheylân gibi, meydanda cevelân et.* (KB, 2007, s. 457)

4549. beyitte, kötüye katılmaması, doğru ve dürüst bir kişi olarak göğsünü gere gere gezmesi öğütlenir. *Kewel*, yani küheylan, yürüyüşü ve görüntüsündeki *asalet* nedeniyle kullanılmış bir semboldür. *Güç, kudret* ve *asalet* sembolü olarak kullanılmıştır.

LXVII Oḍgurmış Ögdülmişke Dünyâdın Yüz Evrüp Barıŋa Tapı Bolmaḳın Ayur (Odgurmış Öğdülmiş'e Dünyadan Yüz Çevirip, Olana Kanâat Ettiğini Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış, *dünyadan elini çekip, kanaatkâr bir şekilde yaşamasının nedenlerini anlatır. Dünya*, sen kim olursan ol, kaç yıl yaşarsan yaşa geçicidir; bu nedenle dünya ve dünya malı değer verilecek bir şey değildir. Dünya malı, hayat için yaratılmıştır; ölüm geldiğinde dünya malının yararı olmayacaktır. Zenginlik ve iktidara sahip olmak eğer sonsuza kadar yaşayacağından eminsen güzel bir şeydir. İnsan yükseldikçe iyi olmalıdır, kişi ihtiyarladıkça nefsinin peşinde koşuyorsa o kişi hayırsızdır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
4710.	*Ḳanı ol bu dünyâ tilep tutġuçı, Özine temür kend tura yapġuçı*	*Dünyayı isteyip, eline alan ve kendisine demirden şehir ve kale yaptıran kimse nerede.*
4711.	*Ḳanı ol otun ıt bu dünyâ bulup, Yaşıl kökke sundı kara kuş münüp*	*Bu dünyayı bulan ve kartala binerek, mâvi göğe çıkan o küstah köpek nerede* (KB, 2007, s.472)
4715.	*Ḳanı ol tayaḳı yılan bolġuçı, Teŋiz yarlıp ötrü yorıp keçgüçi*	*Asası yılana çevirilen ve deniz yarılarak, oradan yürüyüp geçen insan nerede.* (KB, 2007, s. 472)
4765.	*Tonum koy yüŋi tap yegüm arpa aş, Tükel boldı dünyâ maŋa ay ḳadaş*	*Giymek için, koyun yünü ve yemek için, arpa aşı bana yeter; ey kardeş, bu dünyadan başka bir şey beklemiyorum.*
4767.	*Ajunda alındım özümke öŋi, Ḳavuk sökti yem tap tonum koy yüŋi*	*Dünyadan kendi hissemi aldım; kepekten yiyecek ile koyun yününden elbise bana yeter.* (KB, 2007, s. 477)
4770.	*Toru ölmegüçe yegil ây ḳadaş, Yeme uḍlayu sen taduŋ bolġa baş*	*Ey kardeş, sen ölmeyecek kadar bir şey ye; öküz gibi çok yeme, mizacın bozulur..* (KB, 2007, s. 477)
4821.	*Tiriglik bulup er yava ḳılsa öd, Özin otḳa attı uş ol yılḳı uḍ*	*Hayat nimetini elde edip de vaktini boşuna geçiren insan kendisini ateşe atmış demektir; o hayvandan farksızdır.* (KB, 2007, s. 482)

4710. beyitte *dünyâ tilep tutġuçı-temür kend tura yapġuçı* ifadesiyle Büyük İskender ya da Zülkarneyn anlatısına telmih bulunur. Yecüc ve Mecüc'ü engellenek için demirden set yaptırması ve bazı rivayetlere göre kendisinin bile ele geçiremeyeceği şehirler inşa ettirmesiyle tanınan Büyük İskender, *dünya hakimiyeti iddiasındadır ve o bile bu dünyadan göçüp gitmiştir. Otun ıt-bu dünyâ bul- yaşıl kökke sun- kara kuş mün-* kavramları birlikte kullanılmıştır. *İt, yer* unsuru olarak *dünya* ile ilişkilendirilir. Büyük İskender ya da Zülkarneyn'in dünyayı ele geçirmesi veya ölümsüzlük suyunu içmesi anlatılarından yola çıkılarak *dünyayı bulmak* ifadesi kullanılmıştır. *İt*, Türk inanışına göre *Erlik*'in vaatlerine kanmış, Tanrı'ya ihanet ederek cezalandırılmış varlıktır. Dinsel metinlerde bu nedenle *nefsi* ve *kötülüğü* sembolize eder. Yine iki gök unsuru olarak *yaşıl kökke - karakuş-* kavramları kurulmuştur. *Karakuş*, bir *gök unsuru* olarak *yaşam ağacı*nın en tepesinde yuva kurmuş, şamanların *gökyüzü*ne çıkmakta kullandıkları, onların ruhlarını diğer diyarlara taşıyan bineklerdendir. Genellikle *olumlu* bir sembol olarak *gök unsurları* ile birlikte kullanılıyor olsa da *karakuş* burada, nefsine tapan kişiyi *ölüm*e taşıyan binek dolayısıyla *ölüm* sembolü olarak kullanılmıştır. Hatta ileri gidilecek olursa *Azrail* ile ilişki kurularak İslamî bir görünüm kazanmıştır denebilir.

4715. beyitte, *tayaķ yılan bolġuçı*, asası yılana çevrilen, ifadesiyle Hz. Musa'ya telmih yapılır. Dünyanın geçiciliği ve Hz. Musa'nın da ölümlü oluşu bu olay aracılığıyla anlatılar.

4765. ve 4767. beyitlerde kanaatkârlık bağlamında *koy yünü* giyecekten *söz edilir*. Zenginlik ve servet göstergesi olan kürk ya da değerli kumaştan giyecekler yerine, bir zahid olarak Odgurmış, *koyun yününden giyecekleri tercih edecektir. Koyun, güçsüzlük* ve *zayıflık* sembolü olarak kullanılır; söz konusu beyitlerde ise bu sembolizme bağlı olarak *yoksulluk* ya da *kanaatkârlık* sembolü olmuştur.

4770. beyitte çok yemek yemek ile ilgili öğüt verilir. Çok yemek insan için zararlıdır; yeteri kadar yemek yenmelidir. Bu, beyitte *"yeme uḍlayu"* ifasdesindeki *uḍ/ inek, öküz sözcüğü oburluk göstergesi olarak kullanılmıştır.*

4821. beyitte öleceğini hesaba katmadan dünya nimetlerine, üne şahrete kendini kaptıran insanın kendini ateşe atacağından söz edilir. Beytin ikinci mısrasında, böyle davranan kişi, *yılķı uḍ* olarak adlandırılır. Her ne kadar "hayvandan farksızdır" şeklinde çevrilse de *yılķı uḍ, sığır* ya da *öküz* olarak da *çevrilebilir. Bu nedenle bönlük, aptallık, ahmaklık* ve *anlayışsızlık* sembolü olarak kullanılmıştır; çünkü bu gibi insanlar sadece bedenlerini düşünen kişilerdir.

LXX Kün Toġdı İlig Oḍġurmış Birle Körüşmişin Ayur (Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış ile Görüştüğünü Söyler) başlıklı bölüm, Odgurmış ve hükümdar arasındaki komuşmalar üzerine kurulur. Hükümdar, Odgurmış'ın faziletlerini över. Odgurmış'ın, kendisinin dışını gördüğünü, içini görse böyle düşünmeyeceğini söylemesiyle konuşmanın ilerlediği bölümde Odgurmış, zahid unvanından rahatsızlığını ve bu unvan nedeniyle nefsinin kölesi olduğunu; dışını süslese de bunun bir faydası olmadığını söyler. İnsanın dışının değil, içinin ve emellerinin önemli olduğunu söyleyerek kavun ile ilgi kurar. Dışı ne kadar güzel olursa olsun içi tatlı olmayan kavunu atmak gerekir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	*GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ*
5111.	*İçinde tatıġ bolmasa ol ķaġun, Anı taştın atġu bolur ay sıġun*	*İçinde tadı yoksa, o kavunu kaldırıp atmak icap eder, ey erkek geyik gibi çevik insan.* (KB, 2007, s. 510)

5111. beyitte kavunun atılması gerektiğini savunurken Odgurmış, *hükümdara ay sıġun şeklinde hitap edecektir. Sıġun, hükümdarlık sembolü*dür.

LXXI Oḍġurmış İligke Pend Bermişin Ayur (Odgurmış'ın Hükümdara Öğüt Verdiğini Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış hüküm-

dara öğüt verir. Bölüm dünyanın faniliği, iktidar kudret ve zenginliğin geçiciliği üzerinedir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
5164.	Ḳalın aç böriler yıġıldı sanа, Ḳoyuġ keḍ küḍezgil ay ilçi toŋa	Bir sürü aç kurt senin etrafına toplanmıştır; ey kahraman hükümdar, koyunları iyi muhafaza et. (KB, 2007, s. 515)
5369.	Kewel tazı büktel tağı arḳunı, Aḳur toldı tolmaz bu sukluḳ ḳanı	Arap kübeylanı, binek ve diğer cins atlar ile ahırların dolmuştur; fakat bu aç gözlülük doymak bilmez.
5370.	Tirildi tümen miŋ talu köp titir, Yazıda ḳalın yond aḳurda ḳatır	Binlerce seçme dişi deve, ovada kalabalık at sürüleri ve ahırda katırlar toplanmıştır. (KB, 2007, s. 534)
5371.	Yazı tağ yerig tut yorır ḳoy sürüg, Ya ḳul küŋ tapuġçı ay ḳalkı örüg	Ova ve dağlık yerlerde dolaşan koyun sürüleri, kul, câriye ve hizmetkârların dolu; ey sakin tabiatlı insan (KB, 2007, s. 534)
5372.	Ya ḳuzda yorıġlı ḳalın köp ḳotoz, Ya tüzde yorıġlı uḍ iŋek öküz	Bir de şimaldeki dağlarda sürülerle dolaşan yaban sığırı veya ovada dolaşan inek ve öküz sürüleri. (KB, 2007, s. 534)
5373.	Ḳayada yorıġlı bu ımġa teke, Ḳutulmaz seniŋdin ay ersig böke	Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiç bin senin elinden kurtulamaz.
5374.	Sıġun muyġaḳ erse sukaḳ ya wık, Sanа yem tükemez ay edgü kılık	Erkek ve dişi geyikler, ak geyik veya sarp kaya geyikleri, bunlar senin için tükenmez bir yiyecek, ey iyi tabiatlı. (KB, 2007, s. 534)
5375.	Ḳulan ya tağı tut taḳı kök teke Tutup keldürürler sanа ay böke	İster yaban eşeği veya tagı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, hep sana getirirler. (KB, 2007, s. 535)
5376.	Böri tilkü arslan aḍıġ ya toŋuz, seniŋdin kutulmaz ölür avda tüz	Kurt, tilki, arslan, ayı veya domuz hiçbiri senin elinden kurtulamaz, hepsini de avlar öldürürsün. (KB, 2007, s. 534)
5377.	Ḳuġu ḳorday erse ya turna yuġaḳ, Ya toy tut ya yögdik ya toḍlıç ya ḳaḳ	Her cins kuğular, turna ve su kuşları yabut toy kuşu veya yügdik, todlıç ve kazlar;(KB, 2007, s. 534)
5378.	Ḳalıḳta uçuġlı ḳara ḳuş yorı, Seniŋdin keçümez ayâ kök böri	Havada uçan karakuş sürüleri..., ey boz kurt, canlarını senin elinden kurtaramazlar. (KB, 2007, s. 535)
5379.	Uçarıġ uçurmaz seniŋ ḳuşlarıŋ, Yorırıġ yorıtmaz kör esriŋ ıtıŋ	Senin av kuşların uçanı uçurmaz; senin parsın, köpeğin yürüyeni yürütmez. (KB, 2007, s. 535)

5359. ve 5375. beyitler arasında, hükümdarın *güç* ve *kudret*inden bahsedilir. Hükümdar, yeryüzü ve gökyüzünün tüm kaynaklarına sahiptir. Sudaki balık, havadaki kuş onun elinden kurtulmaz. *Türklerde avcılık hükümdarın ya da komutanın güç, kudret ve yeteneklerini gösterdiği alanlardandır.*

5164. beyitte *ay ilçi toŋa* seslenişinde, *toŋa* bir tür kaplandır. Alper Toŋa, kahraman adında olduğu gibi kişi adı olarak da kullanılmıştır. Bu gibi kullanımlardan yola çıkılacak olursa *hükümdarlık* ya da *kahramanlık* sembolü olarak kullanılmıştır. Beyitte *aç böri-ḳoy* ikilemi kurulmuştur. Hükümdar, halkın sorumluluğunu yüklenmiştir. Bu sorumluluk bozkır yaşam biçiminin bir yansıması olan *halk- koyun*, *hükümdar- çoban* metaforuyla anlatılır. Bu nedenle söz konusu beyitte *aç böri- ḳoy* ilişkisi kurulur. *Koyun*lara, yani *halk*a saldıracak *düşman*lar, *aç böri* olarak anlatılmıştır. *Böri* burada *yırtıcılık* ve *saldırganlık* sembolü olarak kullanılır. Bu zıtlık içinde *koyun*, *güçsüzlük* ve *zayıflık* sembolü olurlar.

5369. beyitteki *kewel-tazı-büktel-arḳun* sözcükleri iyi cins atlardır. Bu *at*lar hükümdarın mal biriktirme ve servetini arttırma yolunda elde ettikleridir. *Zenginlik, servet* sembolü olan iyi cins atlar, *sukluk/aç gözlülük* kavramı ile birlikte kullanılmıştır. Beyitte diğer at cinsleri ile birlikte *tağı* "yaban eşeği, yaban atı" (ABİK, 2009, s. 8) *sözcüğü kullanılmıştır. Burada servet* ve *mal varlığı* sembolü olarak karşımıza çıkar. Beyitte sayılan iyi cins atların yanında *titir* "deve" de sayılmıştır. Beyitte *yond* ve *titir sözcüklerinin bir arada kullanılması*, her ikisinin de dişiliğe karşılık gelmeleri ve bu özellikleri nedeniyle *üreme* ve *çoğalma*yı işaret etmeleri nedeniyledir.

5370. beyitte *titir- yond- ḳatır sözcükleri birliktte kullanılır. Odgurmış yine dünya malı, zenginlik, servet* sembolü olarak kullanmıştır. *Yond/yunt sözcüğü ile titir sözcüklerinin bir arada kullanılması her iki sözcüğün de dişi hayvanlara karşılık gelmesi nedeniyle üreme* ve *zenginliğin artması* olarak yorumlanabilir.

Tarama Sözlüğünde yunt pek çok tanıkla "kısrak" anlamında görülmektedir (4727 vd.). Kutadgu Bilig'deki tanıkta da 'dişi deve' anlamındaki titir ile koşut kullanılmış olması, yont veya yunt için 'kısrak' anlamını vermemizi gerektirir. Nitekim, Divan'daki yund öğür adğır kullanımı da yont/yunt için "kısrak" anlamını destekler (ABİK, 2009, s. 7).

5370. beyitte *Kutadgu Bilig*'te bir kez geçen *katır sözcüğü hükümdarın mal ve serveti arasında sayılmış. Zenginliğin, gücün* ve *kudre-*

tin sembolü olan *at, deve* gibi hayvanlarla birlikte anılmıştır.

5371. beyitte ovalarda dağlık yerlerde gezen *koy sürüg* ifadesi, hükümdarın serveti için kullanılmıştır. Bir *zenginlik* sembolü olarak kullanılmıştır.

5372. beyitte *kotoz, uḍ, inek, öküz hükümdarın mal varlığını belirtmek üzere kullanılmıştır. Bu anlamda zenginlik* sembolü olarak karşımıza çıkar.

5373. beyitte bir av sahnesi içinde *ımġa-teke* sayılmış ve bunların hükümdarın elinden kaçamayacağı anlatılmıştır. Türklerin av sahnelerinde sıkça kullanılan hayvanlardan biri de *keçi*dir. Hükümdar bunların birçoğunda çıplak elle bu hayvanla boy ölçüşmek zorundadır (ROUX 2011, s. 42). Bu durumda *avlanan keçi, güç* ve *kudret* sembolüdür.

5374. beyitte, av hayvanları arasında sayılan *sıġun- muyġaḳ- suḳaḳ- ıvıḳ*, geyik türleri olarak bir başlık altında toplanacak olursa *kutsallık*ları ve *hükümdarlık* sembolü olarak kullanılmaları açısından önemlidirler. Hükümdarın *güç* ve *kudret*i bu hayvanlarla kıyaslanmaktadır. Anlatılarda ve Türk geleneğinde bu *geyik türlerinin bazıları sadece hükümdar tarafından avlanabilir.*

5375. beyitte ülkedeki tüm kaynakların, av hayvanlarının hükümdarın emrinde olduğu anlatılır; bu kaynaklar tükenmeyecektir. Tükenecek şey, hükümdarın kendisidir. Oğuz Kağan Destanı'nda ve diğer bazı destanlarda *yaban atı* ve *yaban eşeği* avından söz edilir (ÖGEL, 2010, s. 118, 413, 517). *Ḳulan* ve *tağı* sözcüğü bu beyitte ilk bakışta *av hayvanı* olarak kullanıldıysa da aslında bütün bu av hayvanları hükümdarın *serveti* ve *tükenmez kaynaklarının* sembolü olarak kullanılmaktadır.

5376. beyitte hükümdar, *böri-tilkü-arslan-aḍıġ-toŋuz* kavramlarını kullanılır ve hükümdar bunlarla mücadele eder. Av sahnesinde sayılan hayvanlara bakıldığında her biri bir özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. *Böri, arslan* ve *ayı, güç* ve *yırtıcılık* özellikleriyle belirginleşmiş hayvanlarken *tilkü, hilekârlığı* ve *kurnazlığı* ile ön plana çıkar. Av, Türklerde savaşçının güç, kudret ve yeteneğini ispat ettiği bir nevi savaş oyunudur. Türk sanatının görsel, sözlü ve yazılı ürünlerinde av sahneleri oldukça önemli yer tutar. Kahramanın avladığı hayvan onun gücünü ve cesaretini gösterir. Anlatılarda *ejderha, boğa* ve *ayı* gibi hayvanlarla mücadele eden, bu şekilde güç ve cesaretini kanıtlayan kahramanlar formeli burada yinelenmiş gibidir. *Böri,* hükümdarın mücadele ettiği hayvanlardan biridir. *Güç, saldırganlık* ve *yırtıcılık* özellikleriyle öne çıkan *böri hükümdarın avı olmuştur. Böri* bu bağlamda, *güç, cesaret ve yırtıcılık* sembolü olarak kullanılmıştır. Anlatılara bakıldığında *tilkü*, avcıyı kandırır ve ölüme çeker. Bu açıdan hükümdarın gücünün, kudretinin ve zekâsının *tilkü* ile kıyaslandığı görülür. *Tilkü*, bu bağlamda *zekâ* ve *hilekârlık* sembolüdür. *Tıpkı* Çağatay şiirinde, övülen şahsın adalet ve gücünün zayıflardan yana olduğu anlatılırken *arslan*ın, *zorbalık sembolü* (TOPRAK, 2013, s. 107-109) olarak kullanılışına benzer şekilde *arslan* ve *hükümdar* çekişmesinde *zorbalık* sembolü olarak kullanılmıştır. *Ayı*, fiziksel gücüne duyulan hayranlık nedeniyle av sahnelerinin önemli hayvanlarından biridir. Kahraman, ayıyı öldürerek onun gücünü elde edeceğini düşünür. Bazı boyların *ayı*yı ata olarak kabul etmesi ve sancaklarında ayı figürü kullanması *hükümdarlık* algısıyla da açıklanabilir. Bu durumda beyitteki hükümdarın *ayı*yı avlayabilmesi onun gücüyle sınanmasıdır. *Ayı,* bu anlamda *güç ve kudret* sembolüdür.

5377. beyitte kuşlar sayılır, 5378. beyitte *karakuş* sürülerinden söz edilir. Av sahnesi bu beyitte betimlenmeye ve hükümdar; *güç, kudret* ve *savaşçılık açısından övülmeye devam edilmektedir. Burada hükümdara kök böri şeklinde hitab edilir. Hükümdarlık sembolü olarak böri sözcüğü kullanılmıştır. Renk olarak kök* sözcüğü ile pekiştirilmiş olması hükümdarlığın *gökselliği* ve *kutsallığı* ile ilgilidir. *Kök böri,*

hükümdarlık sembolü olarak kullanılmıştır. Ayrıca *karakuş*, gök unsuru olarak Tanrı'yı ve hükümdarlığı temsil eder. Bunları avlayarak hükümdar; *güç, kudret* ve *savaşçılık* yeteneğini kanıtlar.

5379. beyitte çizilen, yine, bir av sahnesidir. Yukarıda belirttiğimiz üzere avcılık için köpek ve kuşun yanında *esri/ parsın eğitildiği bilinmektedir. Esri*, burada bir av hayvanı olarak hükümdarın *güç* ve *kudret*ini temsilen kullanılmıştır.

LXXII Ögdülmiş İligke İl İtgü Törüsin Ayur (Öğdülmiş Hükümdara Memleketi Tanzim Etme Usûlünü Söyler) başlıklı bölümde hükümdarın sorusu üzerine Ögdülmiş devleti nasıl düzenleyeceği hakkında düşüncelerini anlatır. Buna göre hükümdar tedbirli olmalıdır, sözlerine dikkat etmelidir, makamını Tanrı'nın ihsan ettiğini aklından çıkarmamalıdır; ibadetlerini aksatmamalı, heveslerden arınmalıdır ve *şükretmeyi bilmelidir. Hizmetindekileri mutlu etmelidir, halka huzur ve refah sağlayacak bir düzen kurmalıdır.*

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
5513.	*Er at tergü yıġġu açınğu açıġ, Çıġayıġ bayutğu todurğu açıġ*	*Birçok adamlar toplamalı ve onlara ihsanlarda bulunmalı; fakiri zenginleştirmeli ve açı doyurmalıdır.* (KB, 2007, s. 548)
5523.	*Negü ter eşitgil böke yavğusı, Bayusa baş egmez bodun yuvğası*	*Böke yavgusu ne der, dinle; en zayıf insan bile, zenginleşirse, ferman dinlemez olur.*
5591.	*Er at kaldı emdi sanga tapğuçı, Yağıka börike bu ol yortğuçı*	*Şimdi senin hizmetinde bulunan kimseler kaldı; düşmana ve kurda karşı koyan bunlardır.* (KB, 2007, s. 555)
5594.	*Yağıka börike itinsü tolum, Adaşka bolup öz yağıka ölüm*	*Düşmana ve kurtlara karşı silâhlarını hâzır bulundursunlar; dosta yâr olup, düşmana ölüm olsunlar.* (KB, 2007, s. 555)

5513. beyitte hükümdarın güçlü bir devlet kurabilmesi için asker toplaması ve bunlara ihsanda bulunması gerektiği anlatılır. *Er at*, bu bağlamda hükümdar açısından *güç, kudret* ve *zenginlik* sembolüdür.

5523. beyitte *böke yavğusı*, ifadesiyle *güç* ve *kudret* çağrıştırılmıştır. *Ejder, güç* ve *iktidarın* sembolü olarak yapıtta yerini bulur.

5591. beyitte ise düşmana karşı koyanın hizmetkârlar olduğu sözlenir. *Er at- tapğuçı- yağı- böri- yortğuçı sözcükleri arasında ilgi kurulmuştur. Bağlam içinde düşünüldüğünde er at güç* ve *kudret*in sembolü olur. Sürü olarak düşünülen halka saldıran *düşman* ve *böri* arasında kurulan ilgi dolayısıyla *böri, yırtıcı bir düşmanın* sembolüdür.

5594. beyitte bu hizmetkârların silahlarını daima hazır tutmaları öğütlenirken yine *yağı- böri* ilişkisi kurularak *böri, yırtıcı bir düşman* karakteriyle karşımıza çıkar.

LXXIII Ögdülmiş Keçmiş Tiriglikke Açıp Tevbeka Oğramışın Ayur (Öğdülmiş İn Geçen Hayatına Acıyarak Tövbe Ettiğini Söyler) başlıklı bölümde Ögdülmüş, dünyevî heveslerle boşa geçirdiğini düşündüğü yaşamını sorgular ve pişmanlığını dile getirir. Hükümdardan Odgurmış'a gitmek için izin ister. Evine gider, gece olur. Uyumakta zorlanır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
5635.	*Yedi ârzû ni'met özüm uḍlayu, Tirildim hem uḍ teg bilü bilmeyü*	*Ben, öküz gibi, heves ve nimet yedim; bilerek bilmeyerek, bir öküz gibi yaşadım — dedi.* (KB, 2007, s. 559)
5675.	*Baka kördi öndün kara kuş toğup, Kopa keldi yerdin yalın teg bolup*	*Dikkat etti, önce Müşteri yıldızı kalktı, alev gibi, yerden yükselmeğe başladı.*
5676.	*Yarudı basa yıldırık adğır bile, Tizildi erentir özin belgüle*	*Sonra Aygır ile Yıldırık yıldızları parladı, bunlara bir de Erentir katıldı; bu yıldızları kendine işaret bil.*
5677.	*Sükiç koptı örlep kalıkka ağıp, Ünün sumlıdı sûri 'ibri okıp*	*Seher kuşu kalktı ve göğe doğru yükseldi; Mezamir okur gibi, yabancı bir dilde ötmeğe başladı.* (KB, 2007, s. 563)
5704.	*Yedim içtim uḍ teg yorıdım yava, Açıp suvsatayın munı men eve*	*Öküz gibi yedim, içtim ve ömrümü boşuna geçirdim; vakit geçmeden, vücûdu riyâzâta çekmeliyim.* (KB, 2007, s. 566)

5635. beyitte Ögdilmiş, arzu ve heveslerinin peşinde koşarken düştüğü durumu kendisini *uḍa* benzeterek anlatır. Burada *heves ve nimet yedim* ifadesindeki *yemek* eylemiyle birlikte düşünülecek olursa *uḍ*, kavramı, iki şeye işret edecektir: Eğer yemek eylemi somut olarak düşünülürse *oburluk*; soyut olarak düşünülürse *bönlük, aptallık, ahmaklık* ve *anlayışsızlık.*

5675. ve 5676. beyitlerde gün doğumu tasvir edilir. Gün doğumu tasviri gezegenler aracılığıyla verilmiştir. 7-9-17-19-27-29-70-90 sayıları ayrıntılı bir gezegen kuramının varlığını gösterir. Türklere göre kozmik sistem 7 ya da 9 gezegenden oluşur. Gezegenler dinsel bir rol üstlenerek insanların yaşamlarını etkiler. 7 ya da 9 gezegen tek tek ele alınabilir. *Ülker*, yılı iki büyük zaman dilimine ayırır: *Erlik*, heybetli bir savaşçı olarak düşünülür, *yaruk yıldızı, çolpan* ya da *çoban yıldızı* adını alır. *Mars* ise *bakır sokum* olarak adlandırılır. *Sirrius* gezegeni *ak aygır, küçük ayının 2 küçük yıldızı* ise *iki boz at* olarak tasvir edilir. *Samanyolu* ise *kuş yolu* olarak adlandırılır (ROUX, 2011, s. 140-142). *Kartal* ya da *karakuş Jüpiter -Müşteri-* yıldızıdır, *Erlik* ile ilişkilendirilen *Venüs gün doğarken görünür ve bütün diğer yıldızları öldürür* (ROUX, 1994, s. 103-109). *Terazi (Mizan) yıldızına Kara Kuş* adı verilir. Bu yıldız sabahleyin doğar ve doğduğu zaman da "Kara Kuş" doğdu denilir. (ÖGEL, 1995, s. 217).

Aygır, Venüs ya da *Büyük Ayı* burcunu oluşturan yıldızlardan her biri olarak tasavvur edilmiştir. *Küçük Ayı* burcunun sembolü olan *kısrağı* tutamayan yedi kurt, yani *Büyük Ayı burcu*nun yedi yıldızı (ÖGEL, 2010, s. 312) olarak düşünülür. Hayvan sembolizmi yıldızlara ve gezegenlere yansımış görünmektedir. Bir gök unsuru olarak *at-aygır-kısrak çıplak gözle bile görülebilecek Büyük Ayı* ve *Küçük Ayı* takım yıldızlarının ya da Venüs'ün *at* ile sembolize ediliyor olması oldukça doğaldır. *At*'ın *güneş*ten gelmesi, *Tanrı*'yı görmüş olması, demir kazığın etrafında dönen at imgeleri bu gezegenin *at* ile ilişkilendirilmesinde etkili olur.

5704. beyitte de *"Yedim içtim uḍ teg"* ifadesini kullanır. 5635. beyitte olduğu gibi bu beyitte de *uḍ, oburluk; bönlük, aptallık, ahmaklık ve anlayışsızlık* anlamlarını çağrıştıracak şekilde kullanılmıştır.

LXXV Könilikke Könilik Kişilikke Kişilik Ḳılmakın Ayur (Doğruluğa Karşı Doğruluk Ve İnsanlığa Karşı İnsanlık Gösterilmesini Söyler) başlıklı bölümde vefalı insan, dünyanın kanun ve adaleti, insanlığa insanlıkla karşılık verilmesi, soyu kötü olanın ülkeye kötülük getireceği, hükümdarın verdiği nimetlere, bilgi fazilet sahibi olmaya vesile olduğu ve unvan rütbe verdiği için iyi çalışmak gerektiği anlatılır. Ögdülmiş küçük yaşta babasını kaybetmiş ve hükümdarın hizmetine girmiştir. Hükümdar sayesinde bilgi ve fazilet kazanmış, ün ve zenginliğe ulaşmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
5781.	*Bu ḳul küŋ at aḍġır bu yer suv ḳamuġ, İligdin tegip açtı devlet ḳapuġ*	*Bu kul câriye, at aygır ve bütün bu yer su hükümdardan geldi ve sana devlet kapısı açıldı.*
5801.	*Tümen ârzû nimet yedin inçlenip, Boyun yal bedüttüŋ buḳa teg kılıp*	*Sen huzur içinde bin türlü arzu ve nimetlere nail oldun; bir boğa gibi, boyun ve enseni kalınlaştırdın.* (KB, 2007, s. 575)
5803.	*Ajun mâlı terdiŋ özüŋ boldı bay, Kewel mindiŋ arkun yeme tazı tay*	*Sen dünya malını topladın ve zenginleştin; her türlü Arap atlarına, cins atlara ve taylara mâlik oldun.* (KB, 2007, s. 575)
5842.	*Et öz ölgü âḫır yegey ḳurt yılan, Ökünçte adın yoḳ çıḳıp barsa cân*	*Vücût nihayet ölecektir, onu kurtlar ve yılanlar yiyecektir; can çıkıp giderken, elde pişmanlıktan başka bir şeyimiz bulunmayacaktır.*
5844.	*Et öz semrir erse yılan ḳurt anuḳ, Özüŋ sevnür erse keçigli ḳonuḳ*	*Vücût semirirse, onu yiyecek kurtlar ve yılanlar hazırdır; kendi sevincine gelince, sen ancak konup geçen bir yolcusun.* (KB, 2007, s. 579)

5781. beyitte Ögdülmiş'in mal varlığı sıralanır. *Ḳul küŋ- yer suv - devlet ḳapuġ* kavramları *zenginlik* ve *itibar* sembolleri olarak kullanılmıştır. Bu *zenginlik* ve *itibar* simgelerinin arasında *at* ve *aygır* da sayılır.

5801. beyitte dünya nimetlerini elde etmek ve bunun sonucunda *güç, kudret* kazanmış olmaktan söz edilir. Bugün bile "kerli ferli olmak, güçlü kudretli olmak" anlamında "ensesi kalın olmak" deyimi kullanılmış ve Ögdülmiş'in güç, kudret ve zenginlik sahibi olarak *buḳa*' ya benzetilmiştir. *Buḳa, güç, kudret ve zenginlik* sembolüdür.

5803. beyitte *kewel - arkun - tazı tay sözcükleri yine servet* ve *zenginliğin göstergeleri olarak kullanılmıştır.*

5842 ve 5844. beyitlerde ölen bedeni yiyecek yılanlardan söz edilir. Yer altı canlılarından kabul edilen, *böke* ile benzer özellik-

leri olduğuna inanılan *yılan*, insanı yutma söylemiyle karşımıza çıkar. *Yılan, ölümün ve yok oluş*un sembolü olarak karşımıza çıkar.

LXXVIII Oḑgurmış Ögdülmişke Tüş Körmişin Ayur (Odgurmış Öğdülmiş'e Rüya Gördüğünü Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış rüyasında gördüğü 50 basamaklı merdiveni anlatır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6033.	*Şatu kördüm elig anıŋ bagnası, Yüz utru uruğluḡ ediz hem yası*	*Rüyamda bir merdiven gördüm, onun elli basamağı vardı; yüksek ve enli, karşıma dikilmişti.*
6034.	*Anar aḡdım emdi birer baḡnaça, Başıŋa tegi baḡna sadım neçe*	*Ben bu basamaklara birer birer basarak, yukarı çıktım; sonuna kadar kaç basamak olduğunu saydım.*
6035.	*Başında bir atçı maŋa suv berür, Alırmen tüketü içip öz kanur*	*Son basamakta bir atlı bana su uzattı; ben de alıp, sonuna kadar içtim ve suya kandım.*
6036.	*Anında basa kökke uçtum teŋip, Özüm belgüsüz boldı örlep siŋip*	*Ondan sonra havaya yükselerek, göğe uçtum ve yükselip, gözden kayboldum.* (KB, 2007, s. 598)

Bağlamı içerisinde değerlendirebilmek için 6033., 6034., 6035. ve 6036. beyitlerin birlikte değerlendirilmesi gerekir. 6033. beyitte söz edilen yüksek ve enli *merdiven* birçok kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de gökyüzüne, dolayısıyla Tanrı'ya çıkan yoldur. Şaman davulunda yedi ya da dokuz dallı çizilen ağaç figürü şamanın Tanrı katına çıkarken kullandığı *merdiven*dir. Benzer şekilde İslâm'daki *miraç sözcüğünün* de temel anlamı *merdiven*dir, Hz. Muhammed bu şekilde göğe yükselir. *Merdiven üç kozmik âlem -gökyüzü, yeryüzü, yer altı- arasındaki kozmik direktir. Bu direk kimi zaman dağ, kimi zaman ağaç*tır (AĞAÇ & SAKARYA, 2015, s. 11)

Basamakları birer birer tırmanılan *merdiven* ve sonunda karşılaşılan *atçı* sembolleri tesadüfi değildir. Her ikisi de *gök unsurları* olarak değerlendirilebilir. *At,* dolayısıyla *atçı* kavramları Tanrı'ya ilişkindir. Şaman gökyüzüne *at* ile yükselir, *atın Tanrı'yı gördüğüne inanılır. Buryat inanışında Çobanyıldızı at sürülerine sahiptir ve atların koruyucusudur* (ÇORUHLU, 2002, s. 141). Çobanyıldızı, Ülgen'in de sembolüdür. Ülgen'i çağrıştıran *atçı* elinden su içerek Odgurmış, göksel bir varlığın elinden su içmiştir.

Su, Türklerce kutsal sayılan bir nesnedir. *Gök* unsurları *at* ve *merdiven* ile *su* unsurları ise *kana kana içilen su* ile sembolleştirilmiştir. *Su*yun yaşamın temel maddesi olduğu düşünülürse (KARAKURT, 2011, s. 261-262) kana kana içilen *su, tüketilen yaşamı simgeler. Su sözcüğüyle yaşamın sembolize edilmesi Yusuf Has Hacib'in kültürel bilinçaltının yansımasıdır.*

*Su*yu içtikten sonra göğe yükselme, şamanın göğe yükselmesi ile eş görülebilir. Şaman da Odgurmış da merdivenle göğe çıkmış, buradan Tanrı katına ulaşmıştır.

Beyitlerdeki *gök, göğe yükselme, merdiven, atçı, at* ve *su* kavramlarıyla *ölüm* betimlenir. *At*, eski Türk inanç sisteminde *ölümü sembolize eder, ayrıca şamanı ölümünden sonra başka yurtlara taşıyan binektir. Yusuf Has Hacib, yaşamın tükenmesi ve ölümü merdiven-su-atçı* kavramları ile sembolleştirir.

LXXX Oḑgurmış Bu Tüşke Adın Yörüg Ayur (Odgurmış Bu Rüyaya Başka Bir Tâbir Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış'ın kendi rüyasını yorumlarken söyledikleri de yukarıdakileri destekler niteliktedir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6054.	*Başıŋa aḡıp men ol atçı kelip, Maŋa berdüki suvnı içtim alıp*	*Merdivenin başına kadar yükseldim ve o atlının gelerek bana verdiği suyu alıp içtim.*
6055.	*Ol atçı turur kör atalıḡlarıḡ, Atasız ḳalıḡlı ay ḳılkı arıḡ*	*Evlâtları babasız bırakan bu atlıdır, ey temiz kalpli insan.*
6056.	*Ol atçı turur kör itilmişlerig, Buzuḡlı yorıtmaḡlı canlıḡ tirig*	*Tanzim edilenleri bozan ve hayattaki canlıları hareketsiz bırakan bu atlıdır.*
6057.	*Idişlıḡ suvuḡ men tükel içmişim, Tiriglikke yördüŋ uzattıŋ yaşım*	*Benim kaptaki suyu alıp içmiş olmamı sen hayata yordun ve ömrümü uzattın.*
6058.	*Tiriglik bolur suv sen aymış teg ök, Yarım içse ḳalsa yarımı ülüg*	*Su, eğer yarısı içilir ve yarısı bırakılırsa, senin dediğin gibi, hayata delâlet eder.*
6059.	*Yarım suv içip koḑtum erse yarım, Yarım ḳalġay erdi tirigliklerim*	*Ben de suyun yarısını içip, yarısını bırakmış olsa idim, ömrümün yarısı kalmış olurdu.*

6060.	*Idışlıġ suvuġ içtim emdi tükel, Tükettim tiriglik esen edgü kal*	*Kaptaki suyun tamamını içtim ve hayatımı tamamladım, sen sağ ve hoşça kal.*
6061.	*Idışlıġ suvuġ tüşte içse yarım, Tükedi tiriglik yarımı birim*	*Rüyada bir kaptaki suyun yarısı içilirse, hayatın yarısı tükendi ve yarısı borç olarak kaldı;*
6063.	*Ḳalı içse suvnı tüketü tükel, Tükedi tiriglik kazıldı ḳarın*	*Eğer suyun tamamı sonuna kadar içilirse, hayat sonuna erdi ve mezar kazıldı demektir.*
6064.	*Yoḳaru uçup bu özüm teŋdüki, Yaşıl kökke örleb teŋip siŋdüki*	*Benim yukarı uçup, kaybolmam ve mâvî göğe çıkıp, boşluğa karışmam,*
6065.	*Süzük cân turuı ol bu keptin çıkıp, Yana yandı kelmez yerine aġıp*	*Temiz canın bu kalıbından çıkarak, bir daha yerine dönmemek üzere uçmuş olmasına delâlet eder.* (KB, 2007, s. 600-601)

Yukarıdaki beyitlerde *atçı*nın çocukları babasız bırakan kişi olduğu, suyun tamamının içilmesinin ömrü tamamlamak ve göğe yükselmenin ruhun bedenden ayrılması anlamına geldiği yorumları; *merdiven-su-atçı* sembollerinin eski Türk inancındaki *Tanrı katına yükselme, yaşam* ve *ölümü anlattığı fikrimizi doğrular.*

LXXXI Odġurmış Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur (Odgurmış'ın Öğdülmiş'e Nasîhat Ettiğini Söyler) başlıklı bölümde Odgurmış, Ögdülmiş'e nasihat eder. Doğruluk, dürüstlük, dünya malına tamah etmeme, halka iyi davranma, fedakârlık, cömertlik, aklın yolunu tutmak ve şerefli olmak gibi kavramlar üzerinden verdiği öğütlerin sonunda dünyanın ve beyliğin geçiciliğinden bahseder.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6112.	*Özüŋ köçgü atıŋ seniŋ köçkün ol, Köçütçi ölüm keligü âhır kün ol*	*Sen göçeceksin, senin adın geçecektir; son gününde seni göçüren ölüm gelecektir.*

6112. beyitte *köçütçi – ölüm* kavramları birlikte kullanılır. Tıpkı 1704. ve 3788. beyitlerde olduğu gibi, *ölüm* ve *göç atı kavramları birlikte kullanılmıştır. Ölümün göçe* benzetilmesi ve kişiyi öbür dünyaya bir *atın taşıması* sembollerinden yararlanılmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6219.	*Toġardın ḳara ḳuş ḳopup örledi, Yaġı ot kötürmiş teg ot yıldradı*	*Doğudan Kara Kuş yıldızı çıktı, yükseldi; düşman meş'alelerini yakmış gibi, ateş parladı.*
6220.	*Yetiken kötürdi yana baş örü, Tünütti yana yıldrık aḍġır naru*	*Yedi Kardeşler başını yukarı kaldırdı; Yıldırık yıldızı Aygır burcuna doğru eğildi.*
6221.	*Erentir başı endi yerke yaġuḳ, Yaşık baş kötürdi yüz açtı yaruḳ*	*Erentir'in başı yere yakın bir noktaya kadar indi; güneş başını kaldırdı ve parlak yüzünü açtı.* (KB, 2007, s. 598)

5675. ve 5676. beyitlerdeki gündoğumu manzarası burada da çizilir. *Kara-kuş, Jupiter'*i de simgeler. Jupiter, gün doğarken görülen iki parlak yıldızdan biridir. *Yedi kardeşler* ise yedi yıldızdan oluşan ve Türk mitolojik anlatılarına göre *yedi han, yedi kurt, yediger*, Anadolu'da *yedi kör, yedi ker, yedi eşek* gibi adlarla anılan *Büyük Ayı burcunu* ya da takım yıldızını gösterir (ÖGEL, 1995, s. 208-210). *Yıldırık, yaldırık* ise Plüton'u karşılar (KARAKURT, 2011, s. 340).

Türk mitolojisinde Küçük Ayı burcu, dört tekerlekli arabayı çeken iki aygır olarak tasavvur edilir. Onlardan birinin adı Akbozat diğerinin adı Gökbozat'tır. Adların göğü simgelediği, renklerin beyaz ve mavi olarak tasarlandığı bilinmektedir. B. Ögel bu burcun yedi yıldızdan oluştuğunu ve iki atın iki yıldız dört tekerlekli arabanın ise dört yıldız olduğunu bildirir. Yedinci yıldız tek başına kalan yıldızdır. Küçük ayı burcu göğün direği olan Temir Kazık'a bağlı en yakın yıldız kümesidir. (BAYAT, 2007, s. 289)

Büyük Ayı burcu, *kurt*lar ile simgelenirken, *Küçük A*yı burcu kurtlar tarafından kovalanan *aygır*lar olarak simgelenirler. Hayvan sembolizminin yıldız tasarımlarına yansıması söz konusudur. Göksel ve tanrısal olarak düşünülen *kurt* ve *aygır gökyüzündeki takım yıldızlarının adları olmuştur* (BAYAT, 2007, s. 288)

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6166.	*İsizke yüreklig ayâ buġraġu, İsiz ḳılma isiz yemi ol aġu*	*Ey deve aygırı gibi, cesaretle kötülüğe koşan insan, kötülük etme, kötülüğü zehir besler.* (KB, 2007, s. 610)

Buğra; gücü, dayanıklılığı ve *saldırganlığı* ile bilinir. Bu nedenle bir *alp*lik sembolü olmuştur. *Yüreklig -buğra* bu nedenle birlikte kullanılmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6194.	*Kimi ḳoḍı erse ay ersiğ urı, Kerek bolsunı ıt kerek kök böri*	*Ey cesur oğul, Tanrı onu terk ettikten sonra, ister köpek olsun, ister bozkurt, hepsi birdir.* (KB, 2007, s. 610)

6194. beyitte ölüm, Tanrı'nın kişiyi terk etmesi olarak yorumlanır ve ölüm herkes *için eşittir. Bu beyitte it- kök böri* ilişkisi kurulur. Odgurmış'ın düşünce dünyası ve bölümün bağlamı düşünüldüğünde *kök böri* ifadesi soylu, bey sınıfını anlatmak için kullanılmıştır. *Böri*, burada *hükümdarlık* sembolüdür. Özellikle *kök*, sıfatının kullanılması *hükümdarlık* ve *soyluluk* sembolü olarak *böri* kavramını güçlendirmiştir. *İt* ise *sıradan insanı* sembolize eder.

LXXXV İlig Ögdülmişke Ta'ziyet Ḳılmışın Ayur (Hükümdarın Öğdülmiş'e Baş Sağlığı Dilediğini Söyler) başlıklı bölümde hükümdar, Odgurmış'ın ölümü nedeniyle Ögdülmiş'e baş sağlığı dilemeye gider. Hükümdar; ölümün bir gerçeklik olduğunu, herkesi eninde sonunda yakalayacağını söyleyerek herkese kendisini kapatarak yasını sürdüremeyeceğini anlatır. Odgurmış'ın ölümünün nasıl olduğunu sorar. Ögdülmüş, onun vasiyet ve mirasını gösterir. Bölüm soru cevap şeklinde ilerler. Bedenin doyumsuzluğu, beden doyuruldukça sahibine cefa ve kötülük çektireceği, vefa edilen her şeyin ve herkesin cefa çektireceği anlatılır. Üç şeyin semizinin kötü olduğu söylenir. Bunlardan biri kuş, diğeri köpek üçüncüsü de bedendir. Kuş ve köpek semiz ve tok olduklarında av peşinde koşmazlar; görevlerini yapmaları için aç bırakmak gerekir. Beden de böyledir doydukça işlevini yerine getirmez hale gelir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6364.	*Ay ilig bu üç ara semzi yavuz, Biri ıt biri ḳuş birisi et öz*	*Ey hükümdar, şu üç şeyin semizi fenadır; biri köpek, bir avkuşu, biri de vücûttur.* (KB, 2007, s.)
6366.	*Yolın kısmasa ḳuş menjin edlemez, Semiz bolsa ıt toḳ avın avlamaz*	*Yolunu sıkı bir murakabe altında bulundurmazsan, kuş avını yakalamaz; köpek tok ve semiz olursa, av peşinden koşmaz.* (KB, 2007, s. 630)
6367.	*Et öz toḳsa ḳansa bolur buğrağu, Ḳaçar edgülerin süre ıḍmağu*	*Vücût doyar ve kanarsa, deve aygırı gibi olur; yaptığın iyilikleri önüne katarak sürer ve götürür, onu bırakmamalıdır.*
6369.	*Özüŋ buğragursa beḍitse boyun, Seni otḳa tartar ulıtur ünün*	*Vücûdun deve aygırına döner ve enseni kalınlaştırırsa, seni ateşe sürükler ve acı acı feryad ettirir.* (KB, 2007, s. 630)
6379.	*Yana aydı ilig bu dünyâ içi, Yılanı çadanı telim tikgüçi*	*Hükümdar devamla :— Bu dünya bir çok zehirli yılan ve çıyanlar ile doludur — dedi —* (KB, 2007, s. 631)
6388.	*Körü barsa dünyâ ḳalınçı teŋi, Yegen yel büke teg bu ḳılkı yaŋı*	*Dikkat edersen, dünyanın, tabiatı gibi, tavrı ve hareketide doymak bilmez bir ejderhaya benzer.* (KB, 2007, s. 632)

6364. beyitte *it-kuş-et öz -semiz* kavramları birlikte kullanılmıştır. Av hayvanlarının tok ve semiz olanlarının görevlerini yapamayacakları, benzer şekilde arzuları ve istekleri sürekli doyurulan bedenin insana hayrı olmadığı anlatılır.

6366. beyitte ise *semiz- ıt- toḳ* kavramları birlikte kullanır. Yine nefsin doyurulması ile ilgilidir. İt, *av hayvanı* olarak gerçek anlamıyla kullanılmıştır.

6367. beyitte doymuş beden hakkında *buğra* benzetmesi yapılır. Beden doyduğunda güçlü bir deve gibi olacaktır. *Güç* ve *kudret* ile dolmuş, bütün arzuları doyurulmuş beden, *bütün yapılan iyilikleri yok edecektir.*

6369. beyitte yine arzuları doyurulmuş ve semirmiş beden, *güç* ve *kudret* sembolü *buğra* ile anlatılmıştır. *Güç* ve *kudret*in fazlasının insanı mutsuzluğa ve felakete sürükleyeceği anlatılır.

6379. beyitte *dünya-yılan- çadan* kavramlarını birlikte kullanır. Bu bir yer unsuru olarak *yılanın kötülük* sembolü olarak kullanılmasına örnektir.

6388. beyitte *dünya-büke* ilişkisi kurularak dünyanın geçiciliğinden söz edilir. Türk inanışına göre, hayat ağacının bekçisi, evren, zaman ve mekânın düzenleyicisi *büke*nin görevi insanları yutmaktır. Yaşamın bekçisi *büke*, yaşamı sona erdirme gücü dolayısıyla *ölüm* sembolü olarak kullanılmıştır.

I Yegitlikke Açıp Avuçgalıkın Ayur (Gençliğine Acıyarak, İhtiyarlığını Söyler) başlıklı bu bölümde gençliğin tükenişi, elden çabuk gidişi ve elden gidince bir daha geri getirilemeyeceği anlatılır. Fiziksel değişikliklerden bahsedilir ve hevesler peşinde koşarken boşa geçirdiği, günahsız ve yoksullara el kaldırdığı ve kabadayılık ettiği için pişmanlığını dile getirir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6535.	*Yemek içmek erse yidim içtim uḍ teg, Tilek sürmek erse tümen toġ tozıttım*	*Yerken, içerken, öküz gibi yedim, içtim; hevâ ve heves peşinde koşarken, tozu dumana kattım.* (KB, 2007, s. 559)
6536.	*Neçe kuşka avka avındım sevindim Uçar kuş teg arkın ağımda kürettim*	*Nice kuş ve geyik avı ile avundum, sevindim; uçan kuş gibi, cins atları ağımdan kaçırdım.*
6537.	*Adaş ḳoldaşımka sevüg cân teg erdim Yagım boldı erse tosun teg suçıttım*	*Kardeş ve arkadaşlar için sevgili can gibi idim; düşmanımı ise, haşarı tay gibi sıçrattım.* (KB, 2007, s. 645)
6542.	*Tilek ârzû birle yügürdüm neçe men, Ḳuturmış böri teg ajunnı ulıttım*	*Ben nice dilek ve arzu arkasından koştum; kudurmuş kurt gibi, dünyayı inlettim.* (KB, 2007, s. 645)
6559.	*Yılan ḳurt ḳonuz yemi öz igdileyü, Bu nimet bile men negüke igidtim*	*Yılan, haşerat ve böceklerin yemi olan bu vücûdu ben neden nîmet içinde besleyerek, yetiştirdim.* (KB, 2007, s. 647)
6601.	*Çadan teg tikerler çıbun teg sorarlar, Köpek teg ürerler ḳayusın urayı*	*Onlar akrep gibi sokarlar, sinek gibi kanımı emerler, köpek gibi havlarlar, hangisine yetişeyim* (KB, 2007, s. 650)

6535. beyitte *"yidim içtim uḍ teg"* ifadesini kullanılır. *Uḍ*, bu beyitte de *oburluk* sembolü olarak kullanılmıştır.

6536. beyitte *arkun* yani cins at değerli, *binek hayvan* anlamındadır.

6537. beyitte *arkadaş-sevgili can*, *yağı-tosun* kavramları eşleştirilmiştir. *Atın dost*luk sembolü olduğu düşünülürse, kahramanın düşmanlarını sırtında taşımayacaktır. Bu durumda tıpkı *tosun* gibi hoplayıp zıplayıp onları sırtından atacaktır. *Dostluk* ve *düşmanlık* kavramı *tosun* sembolü üzerinden anlatılmıştır.

6542. beyitte, arzu ve isteklerinin arkasından koşuşuna hayıflanır. Dünya işleriyle o kadar meşgul olmuştur ki yolunu şaşırmıştır. Kendisini *böri*ye benzetir; ancak *ḳuturmış sıfatı böri* kavramına olumsuz bir anlam yükleyecektir. *Böri*, bu beyitte yoldan çıkarak kendisine ve *etrafına zarar veren insanı* sembolize eder.

6559. beyitte beden; *yılan, ḳurt* ve *ḳonuz yemi* olarak nitelendirilir. Dünyevî bir varlık olan beden, dünya nimetleri ile doyuruldukça semirir; ancak öldüğünde *yılan* ve *böcek*lerin yemi olacaktır yani geçicidir. *Yılan*, *ölüm* ve *yok oluş* sembolü olarak kullanılır.

6601. beyitte vefasız insanlar ve verdikleri zararlar *çadan- çıbun- köpek* kavramları ile anlatılmıştır. *Köpek*, *vefasızlık* sembolü olarak kullanılır.

III Kitâb İḍisi Yûsuf Uluġ Ḥacib Özine Pend Berür (Kitap Sâhibi Yusuf, Büyük Hâs Hâcib, Kendi Kendine Nasîhat Eder) başlıklı bölümde, Yusuf Has Hacib, bilgi ve bilginin değeri, akıl ve gönlün birlikteliğinin gerekliliği üzerine düşüncelerini sıralar. Bilgili kişinin bilgisinin sınırlarını sürekli genişletmesi gerektiği; çünkü bilginin sınırının olmadığını söyler. Bilgili insanın yüzü gülmeyecektir, bilgisiz insan ise kaygısız olacağından gülüp eğlenir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
6613.	*Bilig bilse ḳaḍġun ḳalı ḳatġurar, Biligsiz sıġun sen aġınap yora*	*Bilgili insan bu kaygı içinde nasıl kahkaha atar; ey bilgisiz, sen erkek geyik gibi, debelen, dolaş.*
6617.	*Keyik tağı kördüm bu Türkçe sözüg, Anı aḳru tuttum yaḳurdum ara*	*Bu Türkçe sözü yabanî geyik gibi gördüm; onu yavaşça tuttum, aldatarak, kendime yaklaştırdım.* (KB, 2007, s. 651)

6613. beyitte *bilgisiz-sıġun* ilişkisi kurulmuştur. *Sıġun* her ne kadar *erdem*, *bilgi* ve *ölümsüzlük* simgesi olsa da burada olumsuz bir anlam kazanarak *bilgisiz ve kaygısız kişinin özellikleri yüklenmiştir.*

6617. beyitte, *geyik* bir av hayvanıdır; ancak avcıyı peşinden sürükleyen, yakalanması zor imajını sürdürür. Yusuf Has Hacib, Türkçe sözleri *keyik* gibi yakalanması zor bir hayvana benzetir. Tıpkı bir usta bir avcı gibi onu aldatarak kendine çekmiştir. *Keyik*, edebî bir yapıtın oluşturulmasındaki zorlukları anlatmak için bir sembol olarak kullanılmıştır.

VIII Kitâb İḍisi Öz Uẓrin Ayur (Kitap Sahibi Kendi Özrünü Söyler) başlıklı bölümde Yusuf Has Hacib, kitabı ne için ve kim

için yazdığını söyler. Ona göre insan yanılır, kendisi de yanılmış olabilir; ama Yusuf Has Hacib yazdıklarını bilgili insanlar için yazmıştır. Bilgisiz insanlar onun yazdıklarını yanlış bulabilirler. Sözlerini bilgili insan için söylediğinden bilgisizlerin düşüncelerine önem vermez. Ancak bilgili kimselerden yanılmış olma ihtimaline karşı özür diler.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
206.	*Burunduḳluḡ ol söz tiwe burnı teg, Barur ḳança yetse titir boynı teg*	*Söz, deve burnu gibi, yularlıdır; o, dişi deve boynu gibi, nereye çekilirse, oraya gider* (KB, 2007, s. 37)

206. beyitte sözlerini, burnuna halka takılmış *deve*ye ve onu izleyen *titir* boynuna benzetir. Erkek *deve* burnundaki halka nereye çekilirse oraya gidecektir, *titir* "dişi deve" de aynı onu izleyecektir. Herkesin onun sözlerinden ne anlayacağı kendi bilgisi doğrultusundadır. Sözlerini nereye çekerlerse o şekilde anlayacaklardır. *Deve*, *itaatkârlığın* bir sembolü olarak, dilin bir özelliğini karşılamıştır.

Kutadgu Bilig boyunca *at* sözcüğü aşağıdaki beyitlerde *binek* hayvanı olarak kullanılmıştır:

Aşağıdaki beyitlerde ise *at* ve *at sözcüğünün kavram alanına giren sözcükler binek* hayvanı anlamıyla kullanılmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
474.	*Bu Ay Toldı itti kör at ton tolum, Ayur köndüreyin tapuḡka yolum*	*Bu Ay-Toldı böylece atını, esvabını ve silâhını hazırladı : — Onun hizmetine doğru yola çıkayım— dedi.* (KB, 2007, s. 361)
520.	*Ḳapuḡka tegip tüşti kirdi yorıp, Körü aldı hâcib kişisi kelip*	*Kapıya gelip, attan indiler ve yürüyerek, içeri girdiler; hâcibin adamı gelip, onları karşıladı.* (KB, 2007, s. 66)
576.	*Atın mindi keldi ḳapuḡka tüşüp, Yorıp utru hâcib oḳıdı tuşup*	*Atına bindi; gelip, kapıya indi; hâcip karşı çıkıp, onu içeri aldı.* (KB, 2007, s. 361)
2581.	*Ḳalı atlanur bolsa begler süke, Ya ḳuşḳa çögenke ya el körgüke*	*Beyler sefere, ava, cirit oyununa veya memleket gezisine çıktıkları vakit,* (KB, 2007, s. 290)
3068.	*Turup çıḳtı andın sevinçlig bolup, Atın mindi keldi evine turup*	*Oradan memnun ve mesrur olarak çıktı; bir az sonra atına binip, evine döndü.* (KB, 2007, s. 315)
3282.	*Atın mindi evke yüz urdı turup, Kelip tüşti kirdi yaḳa ḳur yörüp*	*Atına bindi, evine doğru hareket ederek, gelip indi; evine girdi, yaka ve kuşağını çözdü.* (KB, 2007, s. 332)
3289.	*Ederledi terkin atını tutup, Ḳadaşı tapa bardı evdin turup*	*Atını tutup, derhal eyerledi; oradan kalkıp, akrabasına doğru gitti.* (KB, 2007, s. 333)
3290.	*Yaḳın tegdi erse ḳadaşḳa barıp, Atındın ḳodı tüşti tegdi yorıp*	*Akrabasına yaklaşınca, atından aşağı indi, yürüyerek, kapısına geldi.* (KB, 2007, s. 333)
3835.	*Atın mindi ögdülmiş evre yanıp, Evine kelip tüşti yattı tınıp*	*Öğdülmiş atına bindi; geri dönerek, evine gelip, indi; yatıp, biraz dinlendi.* (KB, 2007, s. 386)
3955.	*Atın tuttı terkin bir oğlan bile, Turup çıḳtı evdin sevinçin küle*	*Bir uşağa çabucak atını hazırlattı ve neş'e içinde evinden çıktı.* (KB, 2007, s. 388)
3956.	*Barıp tegdi erse ḳadaşḳa yaḳın, Yıraḳ tüşti attın küdezdi haḳın*	*Kardeşinin evine yaklaşınca, onun hatırını sayarak, bir az uzakta atından indi.* (KB, 2007, s. 398)
4882.	*Atın mindi evre evine kelip, Tüşüp kirdi turdı bir ança tınıp*	*Atına binip, tekrar evine geldi ve girip, bir az dinlendi.* (KB, 2007, s. 487)
4958.	*Turup çıktı atlandı keldi yana, Tüşüp kirdi evke suçuldı tona*	*Kalkıp çıktı; atına binip, geri döndü; inip, evine girdi ve elbiselerini çıkardı.* (KB, 2007, s. 495)
4970.	*Atın tuttı mindi bir oğlan bile, Ḳadaşı tapa bardı sevnü küle*	*Atını tuttu, bindi ve bir uşağını yanına aldı; gülerek, sevinerek, kardeşine doğru yola çıktı.* (KB, 2007, s. 496)
5014.	*Atın mindi keldi iligke turup, Tüşüp kirdi ilig tapa yol kolup*	*Atına bindi ve oradan kalkıp, doğruca hükümdarın sarayına geldi; atından inip, müsâade isteyerek, huzura çıktı.* (KB, 2007, s. 500)
5453.	*Tonın kedti atlandı evdin köre, Yana ḳarşıḳa bardı andın köre*	*Giyindi ve evinden çıkıp, atına binerek, saraya gitti.* (KB, 2007, s. 542)
5661.	*Keçe yattı erte turup yundı kör, Atın mindi ilig tapa bardı kör*	*Gece yattı, sabah kalkıp, âbdest aldı; atına binip, saraya gitti.* (KB, 2007, s. 562)
5681.	*Yana turdı yundı namâzın kılıp, Atın mindi taḡka yüz urdı yelip*	*Öğdülmiş yerinden kalktı, âbdest aldı ve namazını kıldı; atına binip koşturarak, dağa doğru koyuldu.*
5822.	*Sözin kesti koptı adaḳın örü, Esenleşti atlandı keldi berü*	*Sözünü kesti ve ayağa kalktı, vedâlaştı ve atına binip, geri döndü.* (KB, 2007, s. 564)
5830.	*Atın mindi bardı yana ḳarşıḳa, Tüşüp kirdi ilig taparu oḳa*	*Atına binip, tekrar saraya gitti; inip, doğruca hükümdarın yanına girdi.*
5939.	*Atın mindi keldi evine yana, Tüşüp kirdi evke suçuldı tona*	*Atına bindi ve evine dönüp geldi; atından inip, içeri girdi ve soyundu.* (KB, 2007, s. 578)
5940.	*Keçe yattı erte yana atlanıp, Turup ḳarşıḳa kirdi attın enip*	*Gece yattı, sabah tekrar atına binip, saraya geldi ve inip, içeri girdi.* (KB, 2007, s. 588)

5973.	*Atın mindi bardı kadaşı tapa, Tegip kirdi tuştı elig yüz öpe*	*Atına bindi ve kardeşine doğru gitti, varıp girdi; el ve yüzünü öperek, onunla buluştu.* (KB, 2007, s. 592)
6197.	*Sıgıt birle çıktı kör andın turup, Atın mindi kelci yüz evke urup*	*Üzüntü ile oradan kalkıp çıktı; atına binip, evine doğru yola koyuldu.* (KB, 2007, s. 613)
6224.	*Tonın kedti terkin atını tutup, Yana karşıka bardı evdin turup*	*Elbiselerini giyip, derhâl atına bindi ve evinden çıkıp, tekrar saraya geldi.* (KB, 2007, s. 616)
6284.	*Aş içgü yedi az yana at tutup, Kadaşı tapa bardı kadğu yüdüp*	*Bir az yedi, içti; tekrar atına binip, mahzun mahzûn, kardeşinin bulunduğu yere doğru yola çıktı.* (KB, 2007, s. 622)
6420.	*Yer öpti turup çıktı kesti sözin, Atın mindi urdı evine yüzin*	*Öğülmüş sözünü kesti, yer öptü ve kalkıp, dışarı çıktı; atına binip, evine doğru gitti.* (KB, 2007, s. 634)

Aşağıdakı beyitlerde *kozı*, "kuzum" şeklinde seslenme olarak kullanılmıştır. Bu beyitlerde burada sözcük, *sevgi*, *şefkat* ya da *acıma* sembolü olarak değerlendirilebilir.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
695.	*Yayığ ermez erse bu devlet özi, Ne edgü neŋ erdi bu kut ay kozı*	*Ey kuzum, bu ikbâl ne güzel şey olurdu, eğer devlet dönek olmasa idi.* (KB, 2007, s. 86)
1314.	*Tilinde yorıması begler sözi, Meger edgülükte aḍın ay kozı*	*Ey kuzum, iyilikten başka bir maksatla, ancak beylerin kullanabileceği sözleri ağzına alma.* (KB, 2007, s. 149)
1638.	*Negü ter eşitgil avıçğa sözi, Avıçğa sözin tut unıtma kozı*	*Atalar sözü ne der, dinle; atalar sözünü tut, ey kuzum, bunu unutma.* (KB, 2007, s. 181)
2845.	*Negü ter eşitgil avıçğa sözi, Avıçğa sözin tut unıtma kozı*	*Beylerin kendileri ve onları vücûda getiren dört unsur temizdir; yemek temiz olmazsa, onu nasıl iştihâ ile yiyebilirler.* (KB, 2007, s. 295)
2920.	*İdişçi arığ bolsa körklüg yüzi, Anıŋdın siŋer içse içgü kozı*	*Kadehçi temiz ve güzel yüzlü olursa, içilen içki iştiha ile içilir ve insanın içine siner.* (KB, 2007, s. 302)
3311.	*Esen bolsa ermiş bu yalnuk özi, Tilekke tegir ay bağırsak kozı*	*İnsan sağ olursa, dileğine ulaşırmış, ey benim cana yakın kuzum.* (KB, 2007, s. 335)
4631.	*Negü ter eşitgil otaçı sözi, Munıŋ ma'nisi uk tirilgil kozı*	*Tabip ne söylemiş, dinle; bunun mânasını anlayarak yaşa, kuzum.* (KB, 2007, s. 465)
5843.	*Negü ter eşitgil ukuşluğ sözi, Bu söz işke tutsa tap ol ay kozı*	*Akıllı insan ne der, dinle; ey kuzum, buna göre hareket edersen, bu söz sana yeter.* (KB, 2007, s. 579)
5925.	*Yayığ dünyâ senḍin evürse yüzi, Kerek bolğu edgü turur ay kozı*	*Dönek dünya senden yüz çevirirse, ey kuzum, ondan senin beraberinde götüreceğin şey ancak yaptığın iyiliklerdir.* (KB, 2007, s. 587)

Aşağıdaki beyitlerde *böke, hükümdar ya da yapıtın kahramanı olan beylere sesleniş olarak kullanılmıştır. İktidar* ve *güç* sembolü olarak kullanılmıştır.

BEYİT NO:	ÖZGÜN METİN	GÜNÜMÜZ TÜRKÇESİ
3264.	*Sebeb bolğıl emdi maŋa edgüke, Bayat birge edgü saŋa ay böke*	*Bugün bana iyilik yapmam için bir sebep ol; ey pehlivan, Tanrı sana da bunun karşılığını verir.* (KB, 2007, s. 249)
3545.	*Tiriglik mün ol kör kamuğ edgüke, Yava kılmağıl sen anı ay böke*	*Hayat her türlü iyilik için bir sermâyedir; ey kuvvetli insan, sen onu boşuna harcama.*
4920.	*Sebeb bolsa erdi maŋa edgüke, Tirilgeymü erdi köŋül ay böke*	*Beni iyiliğe sevketmesi idi; ey pehlivan, acaba gönlüm tekrar canlanabilir mi.*
5105.	*Kalı bildiŋ erse içim ay böke, Bu kün sürgey erdiŋ meni miŋ söke*	*Ey kudretli insan, eğer içimi bir bilse idin, bana binlerce lanet edip, buradan kovardın.*
5373.	*Kayada yorığlı bu ımğa teke, Kutulmaz seniŋdin ay ersig böke*	*Kayalara tırmanan bu dağ keçileri ve geyikler; ey yiğit pehlivan, hiç bin senin elinden kurtulamaz.*
5375.	*Kulan ya tağı tut takı kök teke, Tutup keldürürler saŋa ay böke*	*İster yaban eşeği veya tağı, ister boz geyik olsun, ey pehlivan, bunları, yakalayıp, hep sana getirirler.*

Sonuç

İslâm etkisindeki Türk edebiyatının ilk yapıtlarından biri olan Kutadgu Bilig, Türk inanışları, yaşam tarzı, olay ve olgulara felsefi yaklaşımı, Türk devlet yönetimi ve döneminin sosyal yaşantısı hakkında birçok ipucunu içerir. Bu anlamda her seferinde daha derinlemesine ve farklı bakış açılarıyla ele alınması gereken bir yapıttır.

Anlambilimsel ve sembolik olarak incelenmesi halinde Türk kültürünün kodlarının ortaya çıkarılması için önemli bir kaynak olarak elimizde bulunan yapıt, sadece hayvan sembolleri üzerine yapılan bu çalışmada bile birçok yoruma açık ve üretken bir özelliğe sahiptir.

Kutadgu Bilig'te Deniz Abik tarafından belirlenmiş 93 hayvan adı bulunmaktadır (ABİK, 2009, s. 30). Bu çalışmada ele alınan hayvanlar 12 Hayvanlı Türk Takvim'inde bulunan hayvanlar ve bunun dışında Türk top-

lumunda yaygın olarak saygı görmüş hayvanlarla sınırlandırılmıştır. Çalışma bu anlamda tamamlanmış değildir; tarafımızdan sürdürülen daha geniş bir çalışmaya temel oluşturmuştur.

Bu yazıda ele alınan hayvan adları bağlamları içerisinde değerlendirilerek sembolize ettikleri kavramlar açısından değerlendirilecek olursa sonuç şu olacaktır:

SEMBOL	*HAYVAN*	*BEYİT NO*	*SIKLIK*
Aç gözlülük	IT "KÖPEK"	3526.	1
Akıl, bilgi, zekâ, kavrayış ve sezgi	AT/AYGIR/BULAK KEWEL/KÖÇÜT TOSUN	315., 316, 1704.	3
	ARSLAN/ ESRİ/ ERBÜZ / TODA	164.	1
Alplık, kahramanlık	DEVE	6166.	1
	ARSLAN/ ESRİ/ ERBÜZ / TODA	5164	1
Av hayvanı	EŞEK/ TAGI/ KULAN	5375.	1
	IT "KÖPEK"	6364.	1
Avlanamayan, elde edilemeyen, sevgili	KEYİK/ SIĞUN/ MUYĞAK/ IVIK/ KÜLMİZ/ SUKAK	698., 712., 722., 6617	4
Bilgisiz ve kaygısız kişinin	KEYİK/ SIĞUN/ MUYĞAK/ IVIK/ KÜLMİZ/ SUKAK	6613.	1
Üreme, zenginliğin artması, bereket, çoğalma, doğurganlık	AT/AYGIR/BULAK KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	5370.	1
	DEVE	74., 5370.	2
	KEYİK/ SIĞUN/ MUYĞAK/ IVIK/ KÜLMİZ/ SUKAK	79.	1
Binek hayvan	AT/AYGIR/BULAK KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	474., 520., 576., 2581., 3068., 3282., 3289., 3290., 3835., 3955., 3956., 4882., 4958., 4970., 5014., 5453., 5661., 5681., 5822., 5830., 5939., 5940., 5973., 6197., 6224., 6284., 6420., 6536	28
Bönlük, aptallık, ahmaklık, anlayışsızlık	KOTOZ/ UD/ İDEK/ ÖKÜZ/ BUKA	988.,1598., 1599., 5635, 4821., 5704	6
Burç, yıldız sistemi	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	5676., 6220.	2
	ARSLAN/ ESRİ/ ERBÜZ/ TODA	140., 834.	2
	TEKE/ KÖK TEKE/ERKEÇ/ ELİK/ IMĞA/ KOZI/ KOY	66., 139., 141.	3
Cesaret	ARSLAN/ ESRİ / ERBÜZ/ TODA	2047., 2048.,2310., 2314., 2327.,2354., 2401	8
	BÖRİ	3422., 5376.	2
Değersizlik	IT "KÖPEK"	3526.	1
Düşmanlık, düşman	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	6537.	1
	BÖRİ	1413., 2705., 5164., 5594., 5591.	5
Etrafına zarar veren insanı	KUTURMIŞ BÖRİ	6542.	1
Faziletli	ARSLAN/ ESRİ/ ERBÜZ/ TODA	284.	1
	BÖRİ	3422.	1
Güç, kudret, asalet, iktidar, zenginlik, büyüklük, dayanıklılık	AT/AYGIR/BULAK /KEWEL/KÖÇÜT/ TOSUN 5803.	257., 1403., 1428., 1608.,1632., 1766., 1768., 1927.,2044., 2051.,2056.,2277., 2280., 2561., 2563., 3439.,4064, 4410., 4549., 5369., 5513. 5591., 5803	23
	EŞEK/ TAGI/ KULAN	5369., 5370., 5375.	3
	DEVE	2820, 3399.	2
	DEVE	1126., 6367., 6369.	3
	ARSLAN/ ESRİ/ ERBÜZ/ TODA	164., 284., 573., 784., 834., 1900., 2047., 2048., 2310., 2310., 2314., 2327., 2354., 2383.4098, 4099.	17
	TODUZ	5376.	1
	ADIĞ	2311.,5376.	2
	KEYİK/ SIĞUN/ MUYĞAK/ IVIK/ KÜLMİZ/ SUKAK	5375	1
	KOTOZ/ UD/ İDEK/ *ÖKÜZ/ BUKA*	2311., 2387., 5372., 5801	4
	TEKE/ KÖK TEKE/ ERKEÇ/ ELİK/ IMĞA/ KOZI/ KOY	5371.,5373., 5375.	3
	BÖKE	2354, 3264., 3545., 4920., 5043, 5105., 5373., 5375., 5523.	9
	BÖRİ	449., 461., 1040., 2311., 3096., 3422., 5376.	7
Halk	TEKE/ KÖK TEKE/ ERKEÇ/ ELİK/ IMĞA/ KOZI/ KOY	449., 461., 1412., 1413., 3096	5

Hilekârlık ve kurnazlık	TİLKÜ	2312., 5376.	2
Hükümdarlık, soyluluk	DEVE	88	1
	ARSLAN/ ESRİ / ERBÜZ / TODA	834., 1900.,4098, 4099., 5164, 5378.	6
	KEYİK/ SIĞUN/ MUYĞAK/ IVIK/ KÜLMİZ/ SUKAK	5111.	1
	KÖK BÖRİ	5378., 6194.	12
	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	4549.	1
İtibar	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	5781.	1
Kindarlık	DEVE	2312	1
	KOTOZ/ UD/ İDEK/ ÖKÜZ/ BUKA	2311.	1
Kötülük	YILAN	1297., 5421.	2
	IT "KÖPEK"	4711.	1
Liderlik, iktidar	TEKE/ KÖK TEKE/ ERKEÇ/ ELİK/ IMGA/ KOZI/ KOY	4353	3
Nefs	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	3600.	1
	YILAN	5421.	1
	IT	4711.	1
Oburluk	KOTOZ/ UD/ İDEK/ ÖKÜZ/ BUKA	4770, 5635, 6535.	3
Ölüm, ölümlülük, yok oluş	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	1388., 1389, 1428, 3788.6035. 6054. 6055. 6056.6112	9
	BÖKE	1202, 6388.	2
	YILAN	1515., 4715.,5842., 5844., 6379., 6559.	6
Savaş aracı	AT/AYGIR/BULAK/ KEWEL/KÖÇÜT/TOSUN	2285., 2317., 2385., 2386.	4
Savaşçılık	BÖRİ	2311.	1
Yırtıcılık	ARSLAN/ ESRİ / ERBÜZ / TODA	2310., 2354.	2
	BÖRİ	449., 461., 1040., 3096.	4
Zorbalık	ARSLAN/ ESRİ "PARS"/ ERBÜZ "SİBİR-YA PARSI"/ TODA	5376.	1

Kaynakça

ABİK, A. D. (2009). Kutadgu Bilig'de Hayvan Adları. *Journal of Turkish Studies Festschrift in Honor of Cem Dilçin I, 33*(1), 1-32.

AĞAÇ, S., & SAKARYA, M. (2015, Aralık). Hayat Ağacı Sembolizmi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 1*, 1-14.

AVCI,Z.,(2013,714).*http://rasathane.ankara.edu.tr/files/2013/02/2014_06_08_astronomi_astroloji.pdf.*,06.07.2018tarihindehttp://rasathane.ankara.edu.tr/:http //rasathane.ankara.edu.tr/files/2013/02/2014_06_08_astronomi_astroloji.pdf adresinden alındı

AYTAŞ, G. (1999). Türk Kültürü ve Hacı Bektaş ve Araştırmaları Dergisi. *Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve "Haza Destan-ı Geyik"*(12).

BAYAT, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi I -Ontolojik ve Epistomoloijk Bağlamda Türk Mitolojisi.* İstanbul: Ötüken.

BORATAV, P. N. (2012). *Türk Mitolojisi Oğuzların - Anadolu, Azerbaycan Ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi.* (R. Özbay, Çev.) Ankara : Bilge Su .

BOZKAPLAN, Ş. A. (2007). Kutadgu Bilig'deki Hayvan Adları Üzerine Bir İnceleme . *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume, 2* (4 Fall).

ÇATALBAŞ, R. (2011). Türklerde Hayvan Sembolizmi ve Din İlişkisi. *TURAN- SAM Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, 3*(12), 49-58.

ÇINAR, A. K. (2016). Bozkır Kültür Çevresinde Kurt ve Adlandırması. *Cappadocia Journal of History and Social Sciences, 6*, 1-11.

ÇORUHLU, Y. (2000). Türk Hayvan Takvimi. I. C. Schick (Dü.), *M. Uğur Derman Armağanı Altmışbeşinci Yaşı Münasebetiyle Sunulmuş Tebliğler-M. Uğur Derman Festschrift Papers Presented On The Occasion Of His Sixty Fifth Birthday* içinde (s. 221-253). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.

ÇORUHLU, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları* . İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DOĞAN, L. (2001). Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 12*(12), 615-659.

EĞİLMEZ, S., & YILDIRIM, A. (2017). Şit Abdal'ın Ejderha Başlı Asası ve Türk Mitolojisinde Ejderha Motifi. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi-Journal of Turkish Researches Institute TAED, 60*, 377-390.

ESİN, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târihi ve İslâma Giriş.* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

ESİN, E. (1979). *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar).* İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları.

ESİN, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş.* İstanbul: Kabalcı Yayınevi .

FLORİOTİ, H. H. (2014). Eski Kültürlerde Köpeğin Algılanışı: "Eski Mezopotamya Örneği" . *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, 33*(55), 45-70.

GABAIN, A. v. (1968). Renklerin Sembolik Anlamları. (S. Tezcan, Dü.) *AÜDTCF Türkoloji Dergisi, III*(1), 107-113.

GOLDEN, P. B. (2002). *Türk Halkları Tarihine Giriş.* (O. KARATAY, Çev.) İstanbul: Ötüken.

GÖKÇİMEN, A. (2010). Türkmen Masallarında Mitolojik Hayvanlar ve Fonksiyonları. *Türkbilig, 20*, 165-178.

GÜVEN, M. (2003). Oğuz Kağan Destanı'nda Hayvanlar. *Milli Folklor, 15* (57), 82-91.

İNAN, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi* . İstanbul : Kültür Bakanlığı Yay.

KAFESOĞLU, İ. (1995). *Türk Millî Kültürü.* İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

KALKANDELEN, H. (2008). Türkçemizde Kullanılan Kişi Adları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2), 57-76.

KARAKURT, D. (2011). Türk Söylence Sözlüğü. (1). Türkiye. 05 27, 2018 tarihinde https://issuu.com/sururozturk/docs/turksoylencesozlugu adresinden alındı

KOCA, S. K. (2017). Türk Kültürünün Gelecek Kuşaklara Aktarılmasında Sembollerin Önemi (Doğum Geçiş Dönemi Örneği). *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi, 5*(11), 530-554.

ÖGEL, B. (1984). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi -Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre-* (2 b.). Ankara: TTK.

ÖGEL, B. (1995). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)* (Cilt II). Ankara: TTK.

ÖGEL, B. (2010). *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)* (5 b., Cilt I). Ankara: TTK.

ÖZKARTAL, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış (Dede Korkut Kitabı'ndan Örnekler). *Millî Folklor, 24*(94), 58-71.

ROUX, J.-P. (1994). *Türklerin ve Moğalların Eski Dini.* (A. KAZANCIGİL, Çev.) İstanbul: İşaret.

ROUX, J.-P. (2006). *Orta Asya -Tarih ve Uygarlık-.* (L. Arslan, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ROUX, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi.* (M. Y. Sağlam, Çev.) Ankara : BilgeSu.

SEYFELİ, C. (2003). Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri . *Yol Bilim/ Kültür/ Araştırma* (23), 42-54.

TANSÜ, Y., & GÜVENÇ, B. (2015, Eylül Ekim). Eski Türk Mitolojisinde Hayvan Motifleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*(218), 203-218.

TEZCAN, S., & BOESCHOTEN , H. (2001). *Dede Korkut Oğuznâmeleri.* İstanbul: YKY.

TOKYÜREK, H. (2013). Eski Uygurcada Hayvan Adları ve Bunların Kullanım Alanları. *Türklük Bilimi Araştırmaları*(33), 221-281.

TOPRAK, F. (2013). Çağatay Şiirinde Vahşi Hayvanlar ve Yırtıcı Kuşlar. *Electronic Turkish Studies, 8*(9), 105-124.

TURAN, O. (1941). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi.* İstanbul : Cumhuriyet Matbaası.

YILMAZ, A. M. (2011/2). Sembolik ve Gerçek Anlamlarıyla Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar. *Folklor/Edebiyat, 17*(66), 229- 250.